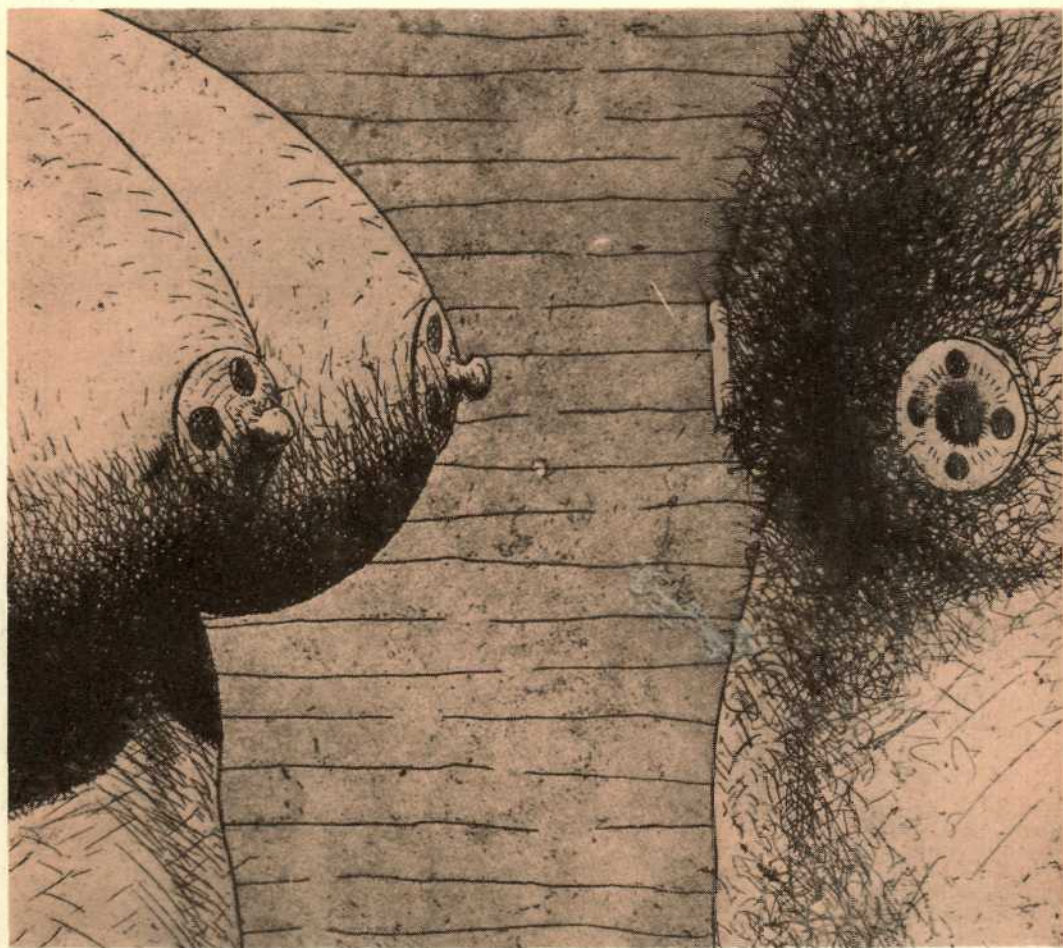

RB

Vikerkaar

10/1988

Ene Mihkelsoni novelle, Arvi Siia ja Jüri Talveti luulet; heebrea bukett; Jaak Olep Priit Pärna graafikast; Rein Taagepera Eesti tuleviku-kujutus 1971—72; järelkaja Eesti Sõltumatule Noortefoorumile; Johan Laidoneri kõne 1. jaanuaril 1940; intervjuu Ilmar Külvetiga ja «Estonia» toimetusega; Mart Susi eesti kirjanduskriitika politiseeritusest

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-politiline ajakiri. Ilmub alates 1986. a juulist. 3. aastakäik.

Oktoober, 1988. Nr 10

Sisukord

- Kalju Lepik *Thermopylai* 1
Ene Mihkelson *Miia* 1
Roheline tänav 4
Kraav 5
Liiu Kotter *Turvalisus üle kõige* 11
Arvi Siig *Luulet* 15
Jüri Talvet *Luulet* 16
Livia Viitol *Luulet* 18
Ülo Kruuse *Luulet* 19
Heebrea bukett 20
Jaak Olep *Priit Pärn kunstnikuna* 29
Rein Taagepera *Variant kujutlusele Eesti tulevikust. «30 aasta plaan»* 39
Küllo Arjakas *Eesti Vabariigi välispoliitika 1939. aastal* 46
Harry Liivrand, Ants Juske *Tallinna kevad '88 ja Eesti Sõltumatu Noortefoorum* 58
Dixi
Kalju Saaber *Niipalju iseseisvusest* 67
Mart Susi *Eesti kirjanduskriitika poliitiseeritusest* 67
Elav ajalugu
Johan Laidoneri kõne 71
Meie intervjuu
Ilmar Külvetiga 76
«Estonia» toimetusega 79
Lendlaused. Püsimõtted
Linnar Priimägi *Musae impares III* 88
Vaatenurok
Priidu Beier *Androgüüni luule* 93
Jüri Luik *Katarsis* 95
Foorum
Meie vigu ja lisandusi 96

Kujundus: Jüri Kaarma
Fotograaf: Tiit Veermäe

Esikaanel: Priit Pärn. «Kas sobime». Ofort. 1984. Fragment.

Tagakaanel: Priit Pärn. «I:1». Ofort. 1986.

KALJU LEPIK
Thermopylai

Leonidas ja ta vaprad spartalased on langenud.
Valu voolab õudse jõena.

Pungad põlevad tuhaks põlvili langenud puudel.
Tagasi rändavate rändlindude jäljed on kirjutatud
eilsele lumele.

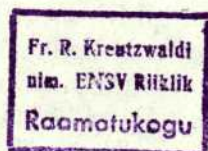
Enam ei tõuse merest lootuste uusi saari ja randu.
Meri sööb mõeldud mõttedki.

Liiga pikad on rännatud rajad,
mis viivad tagasi koju,
kus rannad raudsete lõksudena enam ei varitse.

Tõest ja tõesti sündinud Jumala tuleku eel
rebenevad taeva mustad lipud
ja hallide pilvede kohevile kohendatud seelikud
räbalduvad marutuule kohisemises.

Tähtede kuremarjad nopitakse saatuse suurde
vitstest punutud korvi.
Soolvette kastetud vitsad murtakse katki
Mahtra väljadel.

Tagasi rändavate rändlindude jäljed on kirjutatud
eilsele lumele.

ENE MIHKELSON

MIIA

Räägiti, et ta pidavat lapse saama. Mõtlesin kogu aeg, kuidas ta seal linnamäe all elab nagu karu koopas ja ootab, millal teistkordselt ilmavalgust näeb. Ta korter on suure linna nõlvakul, ülal säravad plokkmajad ja all säravad plokkmajad, õhtuti vinetab iga ruut nagu vesine silm.

Seal see Miia last ootabki.

Aga mina mäletan, kui Miia veel meil käis. Siis polnud tal lapse mõtetki. Elasime provintsilinna kõrvalisel tänaval, aknad õhetasid õhtuti palavikuliselt. Üks suur pilt seinal sai loojuvast päikesest rohelised silmad. Lihtsalt valgustäpp ja silmatäpp kohtusid, naise juuksed olid loha nagu musta linnu tiivad, kuid lendu sealt seinalt ta siiski ei tõusnud.

Miia kahtlustas meid tol korral milleski. Ta käis ja vihjas, käed abitult külgedel rippu või žestiks tõusmas, ning aina naeratas. Ei naernud, aga naeratas. Miia külaskäigud mässisid mu enda sisse nagu nähtamatu võrk: näed, et midagi ei ole, tunned, et midagi on, ja hakkad ka naeratama, pilku püüdma, lõpuks suisa suhu vahtima, nagu peituks seal su õndsuse lind.

Kui Miia algul tuligi n-ö kontrollkäigule, igaks juhuks vaatama, et kas . . . ja mismoodi, siis lahkus ta kindlas veendes, et just niimoodi oligi. Veel natuke ja ta käristab lina katki ja seal ma siis alasti lõdisen nagu lõksu püütud loom.

Unenäod muutusid higiseks, aga Miiat neis ei olnud. Lõõtsutasin kõrkjais ja sõitsin aina mädasohu. Keegi hõikas korduvalt järele:

«Ära tule rääkima, et sa midagi ei tea!»

Ärkasin üles: Miia juba kohal. Ilm olevat sobiv ja tema mõelnud, kas ma ei taha jalutama minna, mets mõjuvat alati hirmus rahustavalt või midagi taolist.

Ja ennäe, olengi kohe valmis minema, Miia tippkõnnakul ujedalt ees ja mina järel nagu stopptuli.

Lastest Miia tol korral küll ei rääkinud. Tema rääkis meestest ja sellest, et millegipärast kujutatakse meesinimest ette kui vägilast: musklid peavad olema ja nutta ei sobi. Ja sellest ka, kuidas naised neid sunnitud askeesiga solvavad.

Liha lehka oli metsaaluses vinetuses ja sealt see Miia edasi seletaski, et üks noor prosaist on hirmsasti elutõe vastu eksinud. Kõrbeval inimlihale olevat väljakannatamatu hais, prosaist aga lasknud kannibalidel lõkke ümber mitu tundi filosoofilistel teemadel vestelda.

Ei saanud mina aru, kes seal keda sõi, ja juttu polnud ka lugenud. Miia veel imestas, et olen nii halvasti kursis uuema proosaga.

Miia töötunnid olid kindlatel kellaaegadel. Vaba olemist jagus

varahommikuks ja hilisõhtuks. Päevasüdames, kui higi nõretas ja juuksed kleepusid otsaesisele, istus Miia laua taga ja kirjutas. Tundub, et ta lahendas paberil enesetapu filosoofilisi probleeme, aga ma võin ka eksida, sest kui mina vahel lõunati tema poole sisse astusin, joonistasin ajalehe servale võllapuid ja siplevaid kriipsujukakesi.

Miia vaatas neid ja naeratas. Siis tegi mingi skeemi, millest nähtus, et võtan välisilmast vastu vaid seda, mis langeb aju allergilistele punktidele, ja nii tammubki mu ülemine masinavärk vaid ringiratast ja ringiratast.

Miial oli palju raamatuid, enamasti võõrakeelseid, vist inglise või saksa, ei mäleta täpselt. Vanad rasked paksude kollaste lehtedega köited, sees palju pilte. Mulle on meelde jäänud läbitorgatud liblikad ja igasugu looted, pead või peataolised tombud vastu esijäsemeid. Natuke meenutasid tigused, kui neid kodadest veidi välja torkida.

Ühel päeval pani Miia sulepea kõrvale, ja enne kui sirutas käe värvilise pliiatsi järele, millega ta eriti tähtsad kohad lehe äärel välja tõi, vaatas mulle otsa. Otse tarretusin ta pilgu all. Nii iseäralikult sügav ja hirmus oli see. Kuigi Miia istus ikka teisel pool lauda, vajus mulle peale seesama udu või võrk, mida aimasin ta pikimail ning põgusail külaskäikudel, ja tundsin: nüüd olen sees, nüüd on mu tund tulnud, nüüd ütleb Miia midagi, millest ma ilmsi ka lahti ei saa.

«Ta ei tohi seda teha, saad aru. Kui sa teda ikka veel toetad, siis ma astun vahele. Räägin ta emaga. Niisugune armastus, niisugune paar, jah, armastus...» kiunatas Miia äkki nagu kass. «Ma tean juba ammu, et tal on keegi teine.»

Siis rääkis Miia ühest Idamaa mehest, kelle veres mitu loomusundi, mis kisuvad mitme naise poole, ja kuidas seda peab mõistma ja mõistma ja milline õnn on nii keerulise mehe kõrval olla ja kuidas kriise on ennegi olnud ja kuidas tema on omal ajal sõbrana esikus maganud, et mingi fluidum ei segaks, ei pääseks mõjule ja nüüd mina nägevat, et ka naisel on keegi teine, aga ei astu vahele ja kas ma üldse tean, mis abielu on, ja kas ma annan endale aru, mida ma teen.

Enne ma ei tundnud ühtegi Idamaa meest.

Ühel mu sõbrannal oli küll mees karvane ja must nagu tukk, aga me kohtusime harva ja pärast seda, kui Miia hakkas meid külastama, veel harvemini. Kuid ma ei saanud seda kõike öelda: olin tõesti kiilu lüüa aidanud, ainult, kus on kiil ise, seda Miia ei öelnudki. Vaatas ainult põleva pilguga ja kriipsujukul võllapuus oli ebanormaalselt suur pea.

Nüüd tundsin ka mina Idamaa meest. See lõõmas Miia silmades, pinguldus raskes käesurves, mille värinat ta valged sõrmed laua äärel peatada püüdsid.

Rohkem Miia ei tulnud. Mu pea klaarus ära. Naise rohelised silmad põrnitsesid õhtuti otse näkku, kui tugitoolis istusin.

Midagi rasket oli üle veerenud.

Mõne kuu pärast sõitis Miia teise linna.

ROHELINE TÄNAV

Maja vabises ja oli haige, aga ta ei teadnud seda, sest oli aastate eest ise haigeks jäänud. Iga kord, kui ta rongilt maha astus ja Rohe- lise tänava otsas seisis, hakkas maja teda enese poole tõmbama. Ta ei võinud vanduda, et see rahuadam oli, «palsam vaevatud hingele», kuid ta tundis ust avades alati, et on koju jõudnud. Et need leitsaku- lised ja päikesetolmused toad ammu väljavahetamist nõudvate kušetti- de, kulunud laudade ja toolidega on talle sõbralikud nagu vanad hobusekronud, kes on jõudnud näritud sõimedega, kuid noorust tähistavasse latresse.

Talle endale meenutas siin kõik noorust (mitte lapsepõlve), isegi⁴ äramagatud kušetid. Nähtamatuna puhkas uni ise end möödunud aega- dest välja. Päike aeles tolmurullidel ja see oli ta muidu puhtuse- nõudlikele silmadele armas, mõjus hingeliselt.

Ta imestas, et laokilolek ei teinud närviliseks, vaid lubas vöö lödvemaks lasta. Võib-olla ta sisemus vajaski seda lõtvust, meelelisi seinu, mis olid kõike näinud, kaasa hingates neile, kes siin olid viha- nud, armastanud ja meeleheites end puruks peksnud.

Jumal teab, kas purukski peksnud, sest seinad olid hellusest lapili- seks kulunud. Päike, niiskus ja tolm olid oma töö küll teinud, kuid olemuse jätnud puutumata. See oli seinte süda, mis öösiti vaikselt hingas nagu nahkhiir, pea alaspidi.

Üksindus meenutas siin turbasammalt. Teadsid küll, et ta vetrub ja vajub, kuid see oli pehme langemine, ilmsi unenägu. Ta neelas sind tervenisti ega tarvitanud osatamiseks nuga.

Siin oli ta lõpuni näinud ka unenäo lehmvasikast. Seda inimkäte ja jalgadega muserdatud looma oli ta lohutanud, talle eluaset pakkunud küll inim-, küll loomariiki, aga too oli ikka nutnud nagu emata laps või varakult võõrutatud niiskeseljaline vasikas. Ta ammumine oli nutt ja nutt meenutas üht haledat möö'd teisest koplust, teisest maailmastki.

Suurelt karjamaalt oli ta tuppa põgenenud, kõrvad kinni katnud, kuni lehtede oigamine ära kadus, kuni vihm muutus kuivaks ja puud seisid, juured maas, kroonid silmaulatuses. Ta kartis kõrgust ja pilvi, mis ujusid temast üle ja olid nii kaugel, et ükski hääliitus ei jõudnud nende valgete kohevate patjadeni, mis aeg-ajalt varjasid päikese nagu valuvõpatus.

Siis oli valu magusaks saanud, valgunud laiali nagu plahvatav süda. Ta oli vist õnnelik olnud. Omal kombel.

Ta oli iseendaga seda maja toetanud ka siis, kui sarikad vankusid ja vundament maavärinAIS nihkus. Tema usk oli väga selle maja püsi- mist nõudnud, aga siis tuli hetk, mil keegi enam usust ei hoolinud, mil paik muutus elamiskõlbmatuks, ja mööblist sai kasutu koli.

Suur karjamaa tuli tagasi. See ei irvitanud enam, vaid oli. Ja kõik, mida ta aastate jooksul nii visalt ehitas ja koduks pidas, oli ainult karjamaa teisendus, kõrgete pilvede ähvardav langus. Pilvesülti

olid täis ta silmad ja varbadki takerdusid, kui ta püüdis neid läbipaistmatuid torte põtkida nagu unenäos, kus liikumine aheldatud ja osavus jookseb aitamatult tühja.

Oma keha tundis ta nii siin kui seal. See oli kogu aeg üks olnud, ainult hing oli toone vahetanud, aimusest tõde saanud.

Ta valutas üleni. Nürilt ja püsivalt nagu kivi, mida vihm ja päike vaheldumisi peksavad. Teetolm oli teine. See läks alati mööduvate jalgadega kaasa ka siis, kui ta kaua läkastas tormamise rutust, millest ometi kõrval seisis, nagu oleks talle, kivisarnasele, juured alla kasvanud või hoiaks teda paigal valu ise, mis teeb liikumisvõimetuks.

Ikka seisis ta mõttes Rohelise tänava otsas ja vaatas maja, mille ukсед olid lõplikult lukus. Jumal teab, kas seda majagi enam oli. Oli ainult tema kujutlus möödunust, mis võtnud maja kaju. Ta võis kinnisilmi ja liikumatult hulkuda ruumist ruumi, ta võis karjuda, kui tal oluaks häält. Ta võinuks oma õnne uuesti läbi elada, kui ta teadnuks, mis on õnn.

Karjamaal ammus lehm, saba nõõriga selga seotud, teravad redeliotsad vastu verele hõõrdunud kintse.

Siis kukkus karjamaa talle enesele rangidena kaela ja oli ükskõik, kas ta oli loom või inimene, sest loodus on üks.

1979

KRAAV

Sel ajal oli teater rahvast täis, repertuaar alla käinud, kuid pileteid oli siiski võimatu saada. Mängitavaid tükke polnud kuigi palju, aga ikka veel oli inimesi, kes polnud näinud, kuulnud, ostnud. Külalisetenduste afišid vaheldusid, kuid sildid — piletid välja müüdnud — tulid koos afiššidega, kleebiti vist kohe peale. Juba oli saabunud ka kevad — teatrihuvilisi see ei vähendanud — ja neil, kes polnud piletiga ära märganud, kel polnud õnnestunud oma rubladega mõõdetavat õnneloosi kassast lunastada, neil õnnetuil (või õnnelikel?) avanesid teised võimalused. Linn oli lumest ja pimedusest korruga lahti, tänavalaternate sümboolseid rippumisigi ei võetud traagiliselt, sest ööd olid suve esimesel poolel kaua valged.

Raekoja platsile hakati paigaldama uut soojatrassi ja kõrvu asjatundjatega olid kohal ka arheoloogid. Vaatemäng tõmbas iga päev hulga rahvast kokku. Süvendi ees seisti summas ja vaikides, harvu kommentaare lubades ja all laias kraavis töötasid noored mehed õrnalt kirkade, väikeste labidate, harjakeste, pliitsite ja paberitega, kuhu midagi kanti, kuhu midagi mõõdeti.

Linna kõht oli lõhki ja ajalugu oli säilitanud midagi tema siskonnast. Suured ekskavaatorikoopad seisis siin poolte päevade kaupa, nokad vastu maad, nukradki nagu, ja ootasid oma tundi. Vahel tekkisid sogased loigud mõnesse eriti sügavasse auku, kuid vihmasadugi ei katkestanud tööd, pigem tekitas aukartust ja imetlust, et kõigest hoolimata . . . jne.

Haljasaladel oli juba roheline udumine ja puude tahmunud okstest hakkasid end pungad läbi suruma, kuid kraaviäärne summ ei vähene- nud. Isegi peakatete poe järjekorrad näisid olevat väiksemad ja ümber- kaudseis kohvikuis võis kergesti leida vaba lauda. Ajaloo ja mineviku huvi oli kired lõkkele lõõnud või ei osanud vaatleja õigesti hinnata seisvate inimeste hingeelu.

Arvatavasti moodustus valdav enamus kohalikest. Ainult üks mees, Madis nimi — aga seda ma siis ei teadnud ega osanud ka vaadata —, oli pealinnast. See arheoloogia huvitas teda õige vähe, aga et ta oli kord juba tulnud, et teised seisid, seadis end temagi ühtlasesse vaatlejate seina, nii et päeva lõpul võis ta leitustki üht-teist paja- tada.

Ometi polnud ta ju selleks meie linna tulnud. Seda mitte. Eesmärki ei unustanud Madis hetkekski, ei saanud unustada, sest see oli ta enese tumepunane süda, mis pintsaku, dressipluusi ja korralikult pestud särgi all tuksus, väike rasvapolster liiga tugevaid lööke summutamas. Ta oli kindlasti mees, kes oli kursis, kes teadis, ja kes teadmise nimel ei põlanud kasutamast ühtki võimalust.

Igal teisel keskpäeval pudenes ta inimsummast ja sõitis linna äärde, kus muutus arheoloogiks. Sealt, kraavi äärest, sai ta oma selle päeva veetluse, mehelikkuse, teadja tarkuse ja ta ei olnud muljete jagamisel põrmugi kitsi.

Rääkis ta siis tõesti vaid kaevatavast kraavist?

Muidugi ei tea me seda, sest Madisel oli linna ääres tüdruk. Tege- likult pole kena öelda tüdruk, sest igal inimesel on nimi ja armastatu nimi on vägagi oluline. Kui aga oled kordki olnud vaatleja ja näinud, kuidas su eluase sajandite pärast mullaks, kõdunevaks lauajupiks või kiviklibuks võib muutuda, su portselani kildudest kultuuri vanust määratakse, siis on ju nimigi täiesti tühine. Tähtsam on üldplaan, sajanditega mõõdetav vanus ning isegi siis, kui sellele kallimale pühen- daksid igihaljaid armastuslaule, mille säilimine on tänapäeva arves- tades vägagi kaheldav, jah, isegi siis pole oluline nimi, vaid sõnum ise. Viis, kuidas pöördusid, keele kunagine arengutase ja sinu ainuline hing tähendab võib-olla vaid pluss-miinus ajaühikutes väljendatavat tüüpi.

Madis sellest muidugi aru ei saanud, ei tahtnudki saada, sest tema oli siin. Kõik ta elu, riided ja vanus. Kõigest õhkus veel soojust. Higistav riie kortsus, sõnad olid tema sõnad, tunded tema tunded, aja pikkus võrdus päevaga ja aastatega, mis jäid seljataha.

Aeg oli Madis ise, aga igavik korises kuskil sügaval ning kaevati Madise enda silme all lahti. See pani mõtlema. Madis ei salanudki.

Ta oli iga kord pisut rohkem ära kui siin. Igal teisel päeval. Ta õrnuses oli veel võimu, kuid aeg mõrastas teda nagu kallist vaasi ja kes tema siin ja täna siis kokku panebki.

Hapra liblikana oli tundunud talle tüdruk. Madis ise oli raskekaa- luline mees. Sellepärast. Tüdruku hirvesilmad — teisiti Madis ei osa-

nud — tüdruku kergus ja jultumus, julgus igast hetkest võtta viimast, kujunes heaks vastukaaluks Madise tõsidusele. Tüdruk oli ju noorem ka. Madise sünniaasta tähendas sõja lõppu, tüdruku elu algas hiljem. Palju hiljem. Madise potilkäimise ajadki olid siis ammu möödas ja vaevalt ta mõtles, et just esimeste mehetegude aegu sündis tema tüdruk. Nende eluteed olid lõikunud juba varem, aga kes oskas siis neid seostada. Ajal pole taht ja tüdruku tahe ja Madise tahe ei teadnud teineteisest midagi.

Päris imelik, et kunagi helesinises kauguses — ka nii mõtles Madis — hakkavad nad olema üks. Kui skelett säilib, tehakse kindlaks, kes neist mees, kes naine, aga vaid vähesed luud võivad tulevikule huvi pakkuda ning kas need ongi just nemad, kes täna veel ihulistena teineteise on klammerdunud.

Just see kaevatav kraav sai Madise uue elu tähiseks. Vaatleja meelest, kui see oleks olemas olnud.

Igavik on kujuta või luuline, killuline, nimetu, kui ei leita midagi või leitakse kusagil mujal. Olevik on kehad, nimed, ideaalid. Maa, riik, norm, ideoloogia, moraal, eetika. Mis kõik veel! Olevik ei ole igavene. Olevik kõduneb igal hetkel ühest otsast ja haljendab teisale nagu puu. Kas tal ongi ühendavaid juuri peale asjade, küsinuks Madis, kui tema hämar tuum end sõnastada oleks osanud.

Madisel oli sõber Arhitekt. Nii ta teda kutsus. Kas mees tegelikult maju projekteeris või mitte, polegi siinkohal oluline, sest nimetuses oli Madise suhe, mitte arhitekt kui niisugune. Nad olid koolisõbrad. Erinevad, ühesugused, pikad, lühikesed, paksud, kõhnad mõlemad.

Madis oli käinud vaid korra pärast kooli Arhitekti külas. Edasi jõudnud inimese juurde minna polegi nii lihtne, kuigi just vähemate vendade külaskäik on alati teretunud. Alati, mõnikord, igatahes mitte väga tihti.

Kui Madis viina võttis, muutus ta ikka pisut lärmakaks või tüütuks. Igavikuküsimused olid tema käes käkitegu, olevikust rääkimata. Nii tõsine mees oli Madis.

Arhitekti juures arastus ta korrapealt. Arhitekt oli viisakas, jooviaalne, käed tuuleveski tiibadena liikuvad, järskude nõksatustega lehvitas ta neid mööda tube ja Madisele ei tulnud ette ühtegi päästvat kujundit(?). Ta istus diivanil nagu rahn. Tugev küll, ei kääksatustki. Mööbel oli madal, mööblit oli napilt ja nappus võrgutas.

«Valivad, raisad,» kõmises kõrvus kellegi ütlus. Lai aken kallas valgust ja see lõõmas Madise turskest kehastki läbi. «Jääb vist laik kallile tapeedile,» jahmatas raske mees ning tõmbus ettepoole kooku.

Portselan. Kohv. Jookide valik. Sfinksina vaikiv naine, kelle malbuses tundis Madise lõtv keha kidalist rooska.

Kõik see meenus Madisele täies välkvalguses hiljem. Siis, kui ta laienevat kraavi vaatas, aimates tundlike sõrmede õrnust seal all, kui mingist savitükist ettevaatlikult tuuma välja kooriti. Harjakestega. Tasakesi.

Kas polnud Arhitektki mõne kaevamispaiga läheduses kunagi seisnud. Käinud ehk koguni välitöödel. Taskuraha pärast või uudishimust. Tuju ajal.

Sest Arhitekt elas tulevikus. Tema olevikki oli tulevik, mis laiadest akendest tühja taevaga tükkis sisse voogas.

Madis higistas sel õhtul läbi pesu, särgi, dressipluusi ning tal oli hirm kaenlaaluste mustade laikude pärast — äkki paistavad välja. Ta pehmed ümarad põsed hiilgasid loomulikus ja elektrivalguses, sest isegi pikkade vestluspauside ajal ei saanud ta jalgu alla. Välisukse ja tema vahele jäi kaks tuba, koridor. Kuidas ületada see legendik kindlal sammul kui mees, kes pole oma veendumustest loobunud!

Nad libisesid Arhitekti ja tema naisega nagu veneetslased gondlitega üle vee, ainult kõik see lumm ja unenägu oli siiski Eestimaal, kus vesi on küll vaikne, aga salalik. Neelukohtadega. Madis kartis ka allikatest või suubuvatest jõgedest või kes-teab-mis loodusnähtustest tekitatud keerist.

See oli vestlus, milles tardus Madise tuline hing, sest ei leidnud väljapääsu.

Arhitekti süda tundus Madisele kui vääriskivi, mis ei võta kriimu külge: «Kas tasub nii tõsiselt. Mis sa nüüd! Siin soolad sa küll üle.»

Ja Madis nohises. Kultiveerimatult. Nähtavalt. Liiga alasti oli Madis. Igav puine eesti mees, kes soojendab oma igatsusi rinnas nagu usse, nagu madu, mis keerab end lõpuks ümber igatseja kaela.

Madist tehti tuleviku tarvis. Teadmatult. Tahtmatult. Kes võis arvata, et polster oli peenelt valitud ora jaoks liiga õrn, et haav kooldus kahele poole, jätmata verepiiskagi.

Madis ei tahtnud mäletada, millest nad rääkisid. Sest nad ei rääkinudki millestki. Madist võõrustati ja Madise külaskäik ei otsustanud midagi. Madise hingevalu ei huvitanud Arhitekti ja Arhitekt salgas omad lihtmehe ees olematuks. Ei mingeid probleeme. Mees teeb, mis mees tahab.

Anakronismidest Madis ei rääkinud.

Ta kartis, et kasvab sealsamas võsaks ja kustutab Arhitekti välja-vaate. Ära tulles tundis kergendust. Interjäär ei avaldanud talle mõju. Võõras häälendus paitas vahel kõrvugi, aga toon lõikas luuni.

«Tulevikumees,» ehmus Madis. Ta kartis tulevikku. Ta polnud harjunud mõttega, et kord pole see ehk kraavgi, kus ta luud päevavalgusega üheks saavad, vaid niisama üks mätas või kühm, maja vundament, maantee või liivakõrb. Või mitte midagi. Ning on üsna ükskõik, kas sul siinpool oli kedagi. Sõpru, asju, ideaale, väljendugu need milles tahes või millistena tahes. Ja seetõttu pole mõtet teha endale asjatut peavalu, südamevalu, üldse valu, vaid võtta ilma, nagu see on, võtta julmalt ja kõhklemata. Võtta maja, võtta tüdruk, võtta oma ihu, kuni see on ihu. Tark mees on tasakaalukas, teda ei sega kired ega nõrkused. Tark mees läheb edasi sinna, kust kumab olgu või kardetav tulevik.

Ainult lõhn peab ninas olema. Ainus tingimus. Madis sind võtku, oli ta kuu'rud. Aga kui võetakse Madist ennast, kui Madis hakkab äkki tahtma seda võtmist. «Ega auku küll ei jää,» ühmanuks mees.

Ta sõitis jälle tüdrukule külla ja tahtis panna talle nime. Kõigi tarvis. Oleviku igavikuks, muutuse tähiseks: ta tahtis tüdruku välja kuulutada ja iseenda niisama. Ta oli midagi näinud ja koos higiga oli osa temast jäänud Arhitekti lagedasse pärsia vaipa.

Sagedamini on vaja viibida arheoloogide seltsis, kas või vaatlejana, et mõista mõnd ebamugavat hetke, et oma haavast aru saada. Et oma elule tähendust anda. Lihtsalt. Komplekslemata. Kadeduseta. Stiilselt.

Esialgu oli Madis sellest veel kaugel. Tema hell hing võnkus roiete all — kus on hinge kodupaik! — tajus vaid oma keha kohmakust, ideaalide naeruväärsust. Ta pidi naerma õppima ja ta õppis. Madise monoloog:

Üks nukker loll läks taeva	sulgeda	Kui uusi hingi tuleb
ja küsis taevataat talt	siis saab neilt küsida	
ja küsis taevataat talt	et loll see loll see loll	
mis tegid maa peal sina	ei räägiks teost vaid nimest	
Mis tegid sa seal all	On teised taevatalad ja teised	
Üks nukker loll sai taeva	taevatoed	Üks loll on lolliks
Kõik teadis Mõju polnud tal	jäänud-	
Ja Peetrus käskis ukse ta taga	ki	
	ja kirikus on tuled	

Madis higistas selle luuletuse tüdrukule. Ta oli millestki aru saanud, aga ei tahtnud ka endast loobuda.

«See on midagi uut,» ütles tüdruk ja vaatas Madist huvitatult. «Sinust muidugi,» võeti armulikult tagasi.

Madis neelatas häbenedes: «See mu esimene töö ju alles.»

«Ega sa muud vist oskagi,» kahtles tüdruk samas, «kirjeldada ja kirjeldada. Kannatada kirjeldades ja kirjelduses, kirjas ja armastuses, ikka mõni kinnisidee nagu ankur aheldamas. Kah Prometheus!»

Mida siis teha?

Tüdruk sobis Arhitektile. Jah, Arhitektile. Miks Madis siin lüüa sai? Või hakkas saama. Või oligi juba löödud.

Mis kujundaja tema nüüd, lohe seljataga lohisemas nagu vana viisk. Ei mingeid maharaiumist vajavaid päid. Lihtsalt vari. Tabamatu.

Tüdruk tahtis pealinna. Madis elas seal, kuid maneerid olid provintslase omad. Tüdrukugi meelest. Just nagu oleksid paigad end ära vahetanud.

Tüdrukule meeldis kõik, mis inetu. Mis kõrva lõikas, mis suulae hõõguma pani. — Nüüd märkas seda Madiski. Alles nüüd! — Ja ei meeldinud mitte sellepärast, et oleks olnud inetuse kummardaja, vaid edasiviiva dissonantsi pärast. Madis unustas suugi lahti.

«Küll sa oled endale ikka tähtis.» — Varem polnud tüdruk nii otse temaga rääkinud, märkas mees. — «Uus Kristus või mis! Ikka ristile,

õrnad ihukarvad päikesesse kõrbema. Mille nimel? Kui võib eluaeg tasapidi praadida, enda kehast uhkust tunda.»

«Tasakesi, harjakestega, kuni luu paljas,» lisas Madis kraavi ääres.

«Oh, paljugi võib, kui pole neid komplekse,» jätkas tüdruk, Madise ärakandumist märkamata. «Esimest korda mõtlen: sa pole küll see mees ega saa selleks kunagi, aga midagi sinus on.»

«Foon,» nohise ti vastuseks.

«Kasvõi. Seda polegi nii vähe.»

Ja Madis mõtles, kuidas ta hakkab elama Arhitekti naisega, ilma et koolisõber sellest midagi teaks. Arhitekti teine naine ja Madis, tema esimene mees. Madisel ei olnud ju muud püüdu, kui iseendast lahti saada, kellekski teiseks saada. Milleks? Ta pole ju veel nii vana, et eespoolt tulev tuul ei võiks ta põski riivata. Seesmissi tõrkeid Madisel ei olnud. Vähemalt tüdrukule näis nii. Enesest vabanemise tarbe oli Madis ära tundnud ja piisas sellestki.

«Tähendab, maja me ei ehita,» täpsustas ta siiski.

«Ei,» ohkas tüdruk kergendatult. «Ei ehita. Sisustame oma paiga teisiti. Maailm on meie maja. Hakkame reisima, muul pole mõtet. Nende rumalate luuletustega pole muidugi midagi peale hakata. Raha sa ju oskad teha?»

«Nagu nalja,» püüdis Madis tooni tabada.

«Vaat just nii, ükskõikselt, möödaminnes. Ma ei salli rügamist.»

«Kultuura?» — «Kultuur,» parandas tüdruk. «Keele lihvin, ole mureta.»

Ja tema oli veel muretsenud nime pärast. Kujutlenud ennast asjalisena.

Asjalisena. Asjana. Siit edasi arheoloogiasse. Enne tuleb jälg jätta, ükskõik mis hinnaga. Uut moodi. Äri on muutunud, tee pole see. Veidi kõhe siiski. Ta kartis, et ei mahu tikutopsi ära, läikivas köögis ärkab leelõuka atavism, viimaks kasvab karv selga ja Vändra metsas lastakse karu pähe maha. Grotesk on uue aja sisu, kainus on uue aja vorm, külm kõht, sirge selg. Kaalust vaja maha võtta. Aga teistpidi: milleks, milleks?

Las haljendada puu
las kõduneda puu
las juuri närrib sool
las õhku tõusta tool
Mul sarvi kasvab pääst
mu tõrrepõhja hää
saab kriidist heledaks
jah heledaks ja valgeks

pehmekäpaks käed
Ma ostan müün ja vahe-
tan ja südamega saher-
dan On süda uus kuid
kuub on vana ja uus
saab kuub kui jaksan
kohaneda

Tüdruk ainult naeratas. See oli veel ilusam kui taevas Arhitekti toas. See oli kirjeldamatu. Madis tõmbus sirgu ja andis au. Sõdurlikult, viisakalt, kohmakust alla surudes, kõhukrampi varjates.

Ja nad elavad veel kaua-kaua. Repertuaar ei kulu, saalides on rahvast. Tulevaste kaevamisteni on veel aega. Harjakesed on siis

täiuslikumad. Võib olla õpitakse maapinda mingite kiirtega meetrite sügavuselt läbi valgustama ja leitakse ka nemad, pioneerid oma elus, mis on elatud täit mõnu tundes. Kui neid ei leitati, on nad olnud ja nende olemisrõõm on siinsamas suureks paisunud, nende sisse pesa teinud kui lind, kes lendab piiritu ja vabana.

Žest on see, mis aitab lõhandikest üle.

Vaatleja meelest võiks olla ka teine lõpp. Madis kirjutab:

«Mu lõpmatult magus hoor, ma ikka ei suuda sulle ehitada mitte millestki maja. Pole, kes virutaks moodsat materjali, südant praavitaks. Pamp käes, lähen hoopis rändama. Lennuki sujuv tõus ei tee mind veel linnuks. Aga meie luud saavad kokku küll, seal, all.

Minu rännutee siht oled sina. Sina, mu liivakõrb, päikesest kõrvevatud kübe. Piisab, et olen sind tundnud, piisab, et su olemasolust tean. Muu pole oluline. Olen nii vaba, et ei vaja sindki. Pead otsima kellegi teise, kes su soovid mulda higistaks. Ajan iseennast kui muula, suudad seda ka sina, veel parem.»

Madise raske keha räntsatab auku. Muld kasvab kinni. Tüdruk korjab lilli ja luuletab:

Mu peig läks ära sõtta

Sõtta läks mu peig

Tõi peig jõi peig

Mu peig jäi sõtta

Mu vend sa anna

mulle lill Mu lill

sa anna vend

Peig alla vajus mutta

Ma leinan teid

1981

LIU KOTTER

TURVALISUS ÜLE KÕIGE!

Takkajärgi tundus Christine'ile peaaegu kõik pisut kahtlane ning ta imestas, kuidas ta küll enne polnud aimanud saatuslikku eksitust. Tegelikult polnud aga ükski veidi ebatavalisem detail suutnud teda ärevusse viia. Pierre polnud ilmselt teistest kuigi oluliselt erinenud. Ta oli tulnud just sel kellaajal, mille ta iga esmaspäeva pärastlõunal sotsiaalhooldusest saadetavale blanketile tänaseks märkinud oli, ning vastas ka tunnustele, mis ta oli mitmekümnest variandist läbi kriipsutanud. Isegi stsenaarium oli laitmatult klappinud. Kuni hetkeni, mil mees minestas. Enne seda oli ta suudelnud naise rinnanibusid.

Esimesel hetkel oli Christine arvanud, et on toimunud mingi rike, kuid ei, mees hingas ja pulss oli selgesti tajutav. Siis oli ta hakanud tegema igasugu oletusi. Ta ei julgenud kiirparandusse helistada, sest ühe mõttena tuli talle ette võimalus, et temale kui üsna kauaaegsele kliendile tehti väike üllatus. Christine leidis, et see oli nende poolt

siiski läbimõtlematu tegu: ta võinuks ju ennast surnuks ehmatada, kui miski tegevuskavast lahku läheks. Hetkeks tundis ta oma tugevatest närvidest rahuldust.

Kuid siis valdas teda pahameel. Veel kunagi polnud tema stsenaariumi keegi parandada julgenud, isegi soovitustega selle koostamise osas oldi delikaatsed. Nüüd aga seati ta niisuguse olukorra ette, kus ta peab pead murdma, selle asemel et teha seda, mis meeldib ja milleks tal on seaduslik õigus. Kus on see 100protsendiline garantii, mida firma aina rõhutanud oli?! Kui ta nüüd parandusse helistab ja asi lahendatakse — ilmselt peavad nad uue Pierre'i saatmist oma kohuseks —, pole temal selleks enam mingit soovi, kogu õhtu on rikutud.

Vihaselt tahtis ta telefoninumbri välja võtta, kuid Pierre'i turjal polnudki tõmblukku! Ahhaa, talle oli ette teatamata saadetud uus mudel, millisest ta polnud veel kuulnudki. Võib-olla seepärast polnudki see nii töökindel ja oli nüüd tema voodisse kokku varisenud. Niisugune asi võis juhtuda ainult tema firmas. Ning Christine otsustas hommepäev uue firma juurde asuda. Raevukaks muutunult hakkas ta tõmblukku otsima, mille taga pidi olema firma number. Ta ei leidnud seda kusagilt. Christine ei uskunud oma silmi, ta otsis uuesti ja uuesti.

Tõmblukku polnud. Ta tõusis voodist ja hakkas mehe riietes otsima. Hakkas külm ning ta tõmbas hommikumantli selga. Kuid ka Pierre'i riided ei sisaldanud numbrit. Eelmistel mudelitel oli tõmbluku kohale suurelt ja selgelt trükitud, et siit leiab firma numbri. See andis kõigele nii vajalikku turvalisust. Iga kord, kui ta oli näinud neid tähti või tundnud sõrmede all tõmblukku, läbis teda kuidagi eriliselt hea tunne. Seekord polnud mehe kehal kumbagi, ka rõivad ei pakkunud midagi. Christine vaatas telefoniraamatu poole ja asus paksu köidet lehitsema. Ta leidis firma ning mõtles parajasti, milline number peaks kiirparanduse oma olema, kui kuulis voodi suunast liikumist.

Christine läks sängi juurde ja nägi, et mees oli end selili keeranud, kuid ta silmad olid kinni. Naine ei jõudnud seda ära imestada. Ta oli nüüd veendunud, et tegu polnud firma üllatusega, vaid Pierre'i rikkega. Kuid nii kummaline rike! Tema viha oli lahtumas, pigem oli teda tabanud ebatavaline murelikkus: Pierre nägi kuidagi abitu ja kaitsetu välja. Ta tahtis juba telefonilaua juurde tagasi minna, kui mees äkki silmad avas. Vabandust, mul läks kava sassi, ütles ta hädisevõitu häälel, mis äratas Christine'is juba kaduma hakanud viha.

Ta lausa karjus, ta hääl oli põlglik ja kile, et tal pole kavatsustki ise firmasse helistada, koristagu Pierre end kohe ja teatagu, et Christine ütleb edaspidi selle firma teenustest ära. Tal polevat vaja mingeid vabandusi, ta ei tahtvat enam kunagi midagi Pierre'i firmast kuulda. Ning ta viskas mehe rõivad voodisse. Demonstratiivselt pani ta kella viie minuti pärast äratama.

Pierre tõusis ja hakkas sõnatult riietuma. See oli juba parem, leidis

Christine. Ta arvas, et kui oleks garantii, et endine ei kordu, võiks ta poolelijäänud jätkata. Nüüd tundus isegi minestamine kuidagi uut-moodi võluv ning ta arvas, et kuna firma oli igal juhul süüdi, pidanuks ta lubama ka esimese osa tasuta kordust. Pisut järele mõelnud, pidas ta võimalikuks, et järgmine kord paneb ta ka minestamise stsenaariumi. Jah, kindlasti teeb ta seda juba järgmisel nädalal.

Christine'il oli nii naljakas tunne, kui ta nelja minuti pärast meest ukseni saatis. Veel kunagi polnud programm lõpuni mängimata jäänud. Kas firma saadab talle homme ohtrasõnalise ja härdakstegeva vabanduse ning lubab suurt hüvitust? Ta muigas selle peale. Mees oli väljunud, Christine tahtis ust sulgeda, kui talle äkki turgatas pähe mõte. Ta kutsus Pierre'i tagasi. See tuligi pisut kõhklevalt. Kus on ikkagi number ja tõmblukk, küsis ta mehelt. Neid polegi, vastas too. Nojah, naeris naine sarkastiliselt, nüüd olete te eriti töökindlad ja mingeid avariisid ei saagi enam esineda. Mulle meeldivad vanad mudelid igatahes rohkem, lisas ta. Ma olen kõige vanem mudel, ütles Pierre vaikselt, ma olen inimene.

Christine tundis, et kohe võib juhtuda midagi parandamatut: oht oli nii suur, et muutis ta liikumisvõimetuks. Inimene tema korteris! Veel hullem — inimmees tema toas! Ja ta polnud sellest siamaani aru saanud. Viivuks uskus ta, et Pierre valetab, aga talle meenusid kohe numbriotsingud ja viimaks minestamine. See oli siis tema esimene inim-armastus, esimene tõeline inimene tema elus!

Pierre pöördus minekule, kuid naine käskis tal endalegi üllatuseks jääda. Ta sai äkki aru, et tõenäoliselt on ka Christine mehele esimene taoline inimnaine. Sellest ka see minestamine. Ta mõistis, et nii loomuvastases situatsioonis oleks temagi kindlasti minestanud. Talle meenus ka, kuidas Pierre mõne aja eest paar korda järjest käega kuidagi otsivalt abaluude vahelt üle ta selja oli tõmmanud. Nüüd oli talle selge, mida mees seda automaatset ja rahustavat liigutust tehes tunda võis: samasugust pöörast ebareaalsuse tunnet nagu temal praegu.

Muidugi esines ju siiski veel küllaltki palju niimetatud abielusid, kus inimesed elasid koos ja kasvatasid lapsi. Ilmselt oligi see kõige tulusam elukutse, kuid sellele vaatamata sõlmiti taolisi abielusid võrdlemisi harva. Esiteks oli üpris raske täita lepingu seda punkti, mis nägi ette vähemalt kümne lapse muretsemise. Veelgi rohkem segas aga just viimane punkt: kui kliendid katkestavad lepingu või jätavad olulisemad tingimused täitmata, loobub sotsiaalhooldus edaspidi osutamast iga normaalse inimese eluks hädavajalikke teenuseid. Kuid kõrge hüvitus meelitas paljusidki. Mis sest, et ühiskonna silmis omandasid nad umbes samasuguse maine kui vanadel aegadel prostituudid.

Too punkt oli ka sotsiaalhooldusfirmade ankeetides alati silmatorkavalt ära märgitud. Tarbijatele teatati seal veel sellestki, et kes kord on loobunud firmade peaaegu tasuta pakutavaist partnereist inimeste

kasuks, peavad arvestama sellega, et kui nad hiljem juhtuvadki oma otsust kahetsema, pole enam võimalik midagi muuta: neid inimesi pole enam kuidagi võimalik klientideks arvata. Vastavalt sellele tegutses ka sotsiaalhoolduse organiseeritud kombulusvalve, sest inimesed on ju alati kaldunud seaduse ja kehtivate moraalinormidega pahuksisse sattuma.

Nõnda suudeti vältida ebaloomulike ja stressi tekitavate suhete kergemeelset sõlmimist. Võib öelda, et ühiskonna hoolitsus inimeste vaimse tervise eest oli saavutanud seninägematult optimaalse taseme. Christine oli alati pooldanud tervislikku eluviisi, kuigi ka temal oli aeg-ajalt tekkinud kiusatusi. Ta sai neist ikka kiiresti üle. Ahvatlus tuligi just sellest, oli ta neil puhkudel endale kinnitanud, et risk võib inimesi. Kõik, mis keelatud, eriti veel range karistuse ähvardusel, on vahel nii kütkestav. Olemasolev sotsiaalhooldussüsteem on kõigist võimalikest parim, ütles ta endale ikka, nagu õpikust maha lugedes: veel kunagi pole inimese arenguteed olnud nii vabad, nii avarad.

Nüüd oli tal korteris inimene. Firma kombulusvalve oli selle kindlasti juba fikseerinud. Aga kus oli päris Pierre, või, Christine tundis, et tal läheb kõik sassi, sest päris Pierre oli ju tema ees. Kuhu oli jäänud firma Pierre, leidis ta viimaks sobiva nimetuse. Ta küsis seda inimeselt. Selgus, et inim-Pierre oli osanud mingi Christine'ile arusaamatuks jäänud tehnilise nipiga muuta tolle programmi, nii et praegusel hetkel viibivat ta mehe korteris firma-Christine'iga, kelle Pierre tänaseks tellinud oli.

Ei teagi, kumb suunas nende tegusid rohkem, situatsiooni ebanormaalsus või ikkagi nende endi tahe. Igatahes stsenaarium heideti kõrvale, kõik oli kuidagi juhuslik ja kaootiline ning seetõttu väga veider ja ebakindel. Nad olid veendunud, et ei järgmisel õhtul ega kunagi hiljemgi ei saabu nende ukse taha firmapartnereid, et enam ühelgi esmaspäeval ei tule neil täita põhjalikke ankeete. Kuid uuduse võlu summutas sel õhtul siiski nende mure tuleviku pärast. Nad tundsid endid üliinimestena, kuigi kõige juures oli üsna tugev pahelisuse maik.

Juba järgmisel õhtul oli kummalegi selge, et olemasolev sotsiaalhooldussüsteem oli võimalikest siiski parim. Nad kartsid, et on oma tõdemusega lootusetult hilineanud. Kuid õnneks ei juhtunud midagi: firma ei avastanud nende kuritegu või otsustas neile kiire meelega parandamise tõttu halastada. Kui Pierre oli firmamehel vana programmi taastanud, oli see peagi Christine'i juures ning selle õhtu läks laitmatult. Naine kompis küll iga natukese aja tagant turjatõmblikku. Firma-Pierre'i mällu ei jäänud eelmisest õhtust midagi stsenaariumivälisest.

Firmanaise mälu korrigeerides kartis Pierre, et firma isendite — masinateks tõrkus ta neid mõtteski nimetamast — vahel on toimunud midagi samataolist, mis tema ja Christine'i vahel eile. Tema hirm

oli asjatu: nii täiuslikud nood mänguasjad ka ei olnud. Küll aga sai ta naerda, kui mõistis, et mõlemad olid oma stsenaariumi järginud, millega oli tekkinud kummalegi märkamatuks jäänud tohutu asünkroonsus. Ja tal oli tuline kahju, et ei tema ega päris Christine polnud saanud seda toredat vaatepilti jälgida.

1987

ARVI SIIG

LUULET TSÜKLIST «PÖLLULAEGAS»

*

Sul olid hulluseni ilusad jalad.
Nagu kaks prožektorijuga
sihtisid nad mu õlgade taha pimedusse,
kui sa selitasid
minu heleda impregneeritud mantli peal
pingpongilaul ühes tagahoovis.

Õö oli sirelitesoe
ja elatanud tuul
heitas sirelilehtedes: «Oh noorus, noorus...»

Aga sina olid ööst kirglikum.
Ning tähed pildistasid meid
nagu mingi prantsuse pikantsajakirja
erikorrespondendid.

Nad kinkisid meile mõlemale
ühe mälestusväärse foto,
mida me vanaduses
võib-olla nimetame pornograafiaks.
1963

Lillenäitusel

I. jorjen daalia neitsisõlg	aga ega ole vist meie — meeste asi lilledest rääkida
--------------------------------------	--

heal lillelgi mitu nime	naised mõistavad lilli paremini sest nad oskavad ka ise õitseda
----------------------------	--

2.

kesk lilli ja roose
kõnnivad
Lillid ja Roosid
Astridid Õied

mina olen hundinui
botaanik Hundinui

mina ütlen:

lilled on varrega vulvad

1979

JÜRI TALVET

Uueneda

Püüad nüüd uuendada
oma keha ja hinge.

Mis kaotaks küüru inimkonna seljast,
moodne kirurgia, laserravi või kes: Jumal?

Ega midagi, jääb üle vaid hing
(või hüva, et rahuldada kõiki,
nimetagem selle vaimuks).

Sina pead palvekõnesid inimkonna nimel
ja oled unustanud oma vana nälgiva sõbra.
Ja ma ei tea, kuidas uuendab oma vaimu
see noor naine minu tänava otsas,
kellele vähk on teada andnud tema suremise päeva.

Homme, jah, see on homme.

Või usud sa, et töötatud taevamanna
lõplikult kinni topib
kõikide suude erikeelse maitse,
ükshäälselt laulma paneb kõneosava papagoikoori?

Kuidas on kergem endale kalmistukohta leida,
kas tühja või nuumatud kõhuga?

(Selles on küsimus.)

Või see teine:

kui võtta, mis võtta annab, kas siis
ikka vaid pealtpoolt, haua pealt?

Aga ma ei hakka lugema moraali
(teeme korraks hoopis nii, et Jumalat ei ole).

Oled sina iseendaga

(kus, mõtle ise)

ja sinust juba lõpmata kaugel,
oma teise nälja piirituil legendikel,

endiselt üksi,

rändab sinu sõber, seesama.

Oktoober, 1987

Tallinna visioon, anno 1988

*Kauge motiivi eest tänades üht
venetsueela luuletajat*

Minu ulmade linn oli Tallinn.

Oo udude linn, peaaegu London.

Soome lahe kaldal

(kui soojalt see kõlab: lumine Soome!)

olla sa võiksid uhke Albioni pealinn

oma Hansa ärimeelega ja saja keskaegse torniga,

kuid sa lukustad oma avalikud käimlad

ja sinu elanikud sibavad su kitsaist tänavaist

üles ja alla väänlevail jalgadel, väänleval ilmel.

Minu ulmade linn oli Tallinn.

Oo õdude linn, peaaegu Pariis.

Üks sinu luuletaja gaselli järel tormata tahab

hotelli vestibüüli,

kuid ukstel ükskeelne Kerberos rabab tal kraest,

tõukab tänavale, sülitab peale.

(Vestibüül pole *prostibulo*, vaid *vestibulo* —
võõrkeeli pidanuks tundma vaene poeet!)

Minu ulmade linn oli Tallinn.

Me ütleme Tallinn, mõtleme — Eesti.

Kogu Eestimaa rahvas sinu rüppe heidab,

et kooris nutta: mu isamaa on minu arm.

Sina aga kõnnid, nägu ja süda puudri all,

pea neljakandilises kastis,

oh jaanalind, kes sa kopikate eest

müüd oma haledat hinge!

Minu ulmade linn oli Tallinn.

Sinu kontorite keldrites
perekondade viisi pesitseb mutte,
nad teevad ettekandeid oma ülemustele,
amelevad oma soojade salamõnude urkais.
Sina aga magades ootad, kuni
ümber kukuvad sinu kõrged tornid.

Oh ärka siis, oo udude, õdude linn,
kes sa pole ei London ega Pariis,
kõrv vastu oma rinda pane
ja tunne ära see Eestimaa neiu,
kelle silmade ootus kõneleb kord:

Minu ulmade linn on Tallinn.

LIVIA VIITOL

Sügisõhtul Kristjan Jaagu läbi

On päevadel mörkmõru maitse
ja hinge sees ülekäike,
väsinud vaev ja vaikinud ootus,
üks mõte vaid püsib kui loitsija lootus:
kui jõuaks, kas kestaks,
kui väsiks, kas püsiks,
kui püsiks, kas oleks veel üks,
kes selle maa keeles küsiks,
kas

*

Suur sula on möödas
ja hinge sees ülekäike,
keegi kõnnib,
kinni peab kesk lumelaike,
noogutab ning pöördub,
vaatab läbi luu ja liha,
üles tõstab käed —
silmade kohal teeb salamärke.

Põhja-Eesti

All õhtuse ranna
ja madala välu
nii selgelt aimub meri.
Teda ennast ei paista,
puud varjand veepiiri
ning traadi tumedad kidad.
Ent lindude hõikeist
jääb mällu üks heli,
seesama, mis mändide
kaarduvast painest
või üdini riivavast
jahedast tuulest,

ohetest,
kivisse haardunud
laineist kui huultest.
Taga tumeda metsa,
üle kidase traadi,
läbi ajatu randlase mälu,
see kivide ränd
ja päraletulek,
see tuulemaa tunne —
puudutav, puudutav meri,
läbi südame, aju ja pihu
rannajoon uuristet hinge.

ÜLO KRUUSE

Kiri ja kull

Inimene on
münt
mille ühel poolel
kiri
meenutab mida tuua poest
kuidas remontida autot kasvatada lapsi
Teisel pool aga
kull
kelle osaks on võimukad lennud
julged plaanid ja kindel soov
korda saata suuri tegusid
Kumb külg jääb peale?
Serviti seisma võib jääda ka münt
ikka püsti jääb

Inimene

Loobi palju tahad

Isikukultus

Mõni õiglane
sõna
Tasuks timukalt
kuul

Karmilt keelati koguni

matus

Vaid

sõna-

kuul-

matus

ja päris õiglane karistus selle eest
oli juhtunud nii mõnegi meelest
kes vanas vaimus üll uus kuub
musta autoga luks-villasse sõidab
joob kohvi ja konjakit peale rüüpäb
ning mõnuldes suud maigutab
nagu täissöönud rott viljasalves

(vahel päris su enda kõrval kui teraselt ringi vaatad)

Härdalt räägib mees: ei teinudki ta halba

Soovib jääda noortega ikka ühte meelt

Andeks saades käsib: nüüd ka ühte jalga

meil on vaja astuda, kõnelda ühte keelt!

HEEBREA BUKETT

Heebrea keelest tõlkinud Kristiina Ross

VANAHEEBREA LUULE

29. psalm

(Jumala hääl tormis)

- 1 Andke Jehoovale, Jumala pojad,
andke Jehoovale au ja jõudu!
- 2 Andke Jehoovale nimelist au!
Kummardage Jehoovat hardas austuses!
- 3 Jehoova hääl on vete pääl,
au Jumal müristab,
Jehoova on suurte vete pääl.
- 4 Jehoova hääl on võimas,
Jehoova hääl on ülev.
- 5 Jehoova hääl murrab seedrid,
Liibanoni seedrid murrab maha Jehoova.
- 6 Ta hüpitab Liibanoni nagu vasikat
ja Sirjoni nagu härjavärssi.
- 7 Jehoova hääl raiub tuleleেকে.

- 8 Jehoova hääl kõigutab kõrbet,
kõigutab Kadeši kõrbet Jehoova.
- 9 Jehoova hääl raputab terebinte
ja laasib paljaks metsad,
kuid tema lossis hüüavad kõik: «Aul!»
- 10 Jehoova troonib veeputuse üle,
Jehoova troonib kuningana igavesti.
- 11 Jehoova annab jõudu oma rahvale,
Jehoova õnnistab oma rahvast rahuga.

137. psalm

(Nutulaul Paabeli vangipõlves)

- 1 Paabeli jõgede ääres
istusime ja nutsime
mõteldes Siionist.
- 2 Ümberkaudsete pajude külge
riputasime oma kinnoorid*.
- 3 Sest seal nõudsid meilt
laule me vangistajad
ja rõõmuhõiskeid me rõhujad:
«Laulge meile Siioni laule!»
- 4 Kuidas saaksime laulda Jehoova laulu
võõral maal?
- 5 Kui ma su unustan, Jeruusalemm —
kuivagu ära mu parem käsi!
- 6 Jäägu mul keel suulakke kinni,
kui ma ei mõtle sinust,
kui ma ei pea Jeruusalemma
oma ülimaks rõõmuks!
- 7 Jehoova, meenuta Edomi lastele**
päeva Jeruusalemmas,
mil nemad ütlesid: «Lõhkuge! Lõhkuge!
Alusmüüriini maha!»
- 8 Paabeli tütar, sa surmale määratu!
Õnnelik on, kes tasub kätte
selle eest, mis meile tegid!
Õnnelik on, kes kisub su lapsed
ja peksab nad kaljudel puruks!

* Kinnoor — harfisarnane keelpill.

** Edom — maakond Lõuna-Palestiinas, Juuda riigi lõunapiiril. Juudalased ja edomlased olid vaenujalal, ehkki välispoliitilistel kaalutlustel oldi aeg-ajalt sunnitud liitu astuma. Kui babüloomlased 6. saj e.m.a vallutasid Juuda riigi ning selle pealinna Jeruusalemma, osalesid edomlased

linna röövimises. Edomlased (e idumealased) kaovad ajaloo areenilt I saj m.a.j, olles figureerinud 70. a taas Jeruusalemma röövijaina, kui juudid nad Tituse vastu appi kutsusid. Hilisemas traditsioonis saab Edom Rooma impeeriumi sünonüümiks või tähistab üldisemalt välist, vaenulikku jõudu.

Koguja raamat 11:9-12:7
(Manitsus noortele)

- 11:9 Rõõmusta lapsena, noor mees,
ja ole õnnelik nooruse eas.
Järgi südame radu
ja oma silmade soove.
/Aga tea, et kõige selle eest viib Jumal su kohtusse./*
- 10 Aja eemale südamest kurbus
ja hoiu keha haiguste eest,
sest lapsepõli ja noorus on kaduvad.
- 12:1 Ja mõtle Loojale noores eas,
enne kui saabuvad viletsuspäevad
ja algavad aastad,
millest sa ütled: «Neid ma ei taha!»
- 2 Enne kui pimeneb päike ja valgus
ja tähed ja kuu,
ning vihma järel tulevad jällegi pilved.
- 3 Siis kui värisevad maja valvurid
ja tõmbuvad küüru tugevad mehed;
mõldrained lõpetavad töö,
sest neid on jäänud liig väheks;
ja neil, kes vaatavad aknast,
on pime;
- 4 uks tänavale sulgub
veskimürina vaibudes;
ja sa ärkad linnuhäälest,
ent kõik lauluviisid hääbuvad;
- 3 kardad küngastki
ning teed käies on hirm;
ja mandlipuu õitseb
ja rohutirts veab laisalt jalgu
ja kapparipung puhkeb. . .
ainult inimene läheb
oma igavese maja poole
ja õues sagivad juba leinajad ringi.
- 6 Enne kui hõbeniit katkeb
ja kuldvaagen puruneb,
kruus allikal kildudeks kukub
ning ratas laguneb ja vajub kaevu.
- 7 Ja põrm langeb tagasi mulda,
nii nagu on olnud.
Ja vaim läheb tagasi Jumala juurde,
kes tema on andnud.

* Hilisem lisand.

JEHUDA HALEVI

Mu süda on idas

Mu süda on idas, ehkki kõnnin ma lääne teel.
Kuidas nautida hõrku roogasid saaksin siin veel?
Kuidas võikski laulda või hõisata palveid mu rind,
kui Siionit Edom seob ning mind Araabia ling?
On tühi mu silmis Hispaania rikkus ja kuld.
On kallid mu silmis vaid laastatud pühamu muld.

Kui hoida ta palet (Nägemus Jumalast)

Tõelise elu lätteile tõttan ma nüüd,
sest tülge on elu, mis täis tühjust ja süüd.
Kuninga palet näha on ainus mu püüd,
karta vaid teda, hirmu tundmata muust.
Ah, oleks õnn, kui teda ma uneski näeks —
uinuksin siis ning jäädavalt magama jääks.
Kui südames tema palet hoida ma teaks,
ekslema teelt mul silmi miski ei veaks.

Milleks sa tõused, päike?

Milleks sa tõused, päike, milleks su sära
nüüd, kui Avihajili tütre on kord?*

Ta hiilguses päikene kahvatab ära,
tööd katkestab taevaste lummatud hord.
Ei pürgides taevasse end ta vaeva,
vaid mirdipuust hoopis ise teeb taeva.

HAJIM NAHMAN BIALIK

Kui ma tagasi tulen

Jälle näen: vimmasseljane vaar
vaevu järel veab kuivanud luid,
tühjalt ekslev silmadepaar
uurib kulunud raamatuid.

Jälle näen: vimmasseljane eit
oma sukka koob, kangast seab;
pahur sekka käib pilguheit,
suu sajatab aina ja neab.

*Vt Estri raamat 2:15. Avihajili tütar oli Ester, keda kutsuti ka Hadasa 'mirt'.

Pliidi ees, nagu olnud ikka,
meie kass, tulepaistele truu,
oma unenägu näeb pikka,
hiirtest mõteldes maigutab suud.

Ja nurgas kui ammuigi
ripneb ämblikuvõrkudevaip,
milles halli tolmu ja pigi
sees pundunud putukalaip...

Miski pole siin muutnud end,
ühtki uudist pole ses loos —
teie seltsi ma tulen, mu vend,
kõduks määndume üheskoos!

Üht saladust teab tüüne voog

Üht saladust teab tüüne voog
ja vaikides kuulatab maa;
ainult veskikivide taga
jõe kohin ei lakata saa.

Õöpimedus vallutab kõik,
katab maapinna varjudesild;
musta merre kaob hääletuna
tähe järele tähekild.

Ja taltumas on kogu ilm;
tunnen: südames tõuseb jaks;
tunnen: selge allikas seal
hetkest hetke saab valjemaks.

Ja mu süda kõneleb hilju:
«Näeb und, mu poeg, sinu meel;
täht taeva laotusest langes —
sinu täht, usu, pole see veel.

Su täht kindlalt säramas alles
ülalt laotusest tohutust;
vaid silmad tõsta — näe, sealt
sulle saadab ta lohutust.»

Ja taltumas on kogu ilm,
istun, täht mulle helkimas ööst;
mu maailm on minu hinges
see täht — mu ainuke trööst.

Teie laastatud südamele

Te hinge varemeist kadunud on mezuza* — sellepärast seal tantsibki kuradijõuk, pilav hulk tõstab lärmi, et väriseb maa, pidumõllus käib mõttetu rüsin ja tõuk.

Ukse taga kes varitseb, kas nad ei näe?
Luua sees — see on rüüstatud pühamu vaht — meeleheide! Ta tuleb ja hõiskava väe pühib minema: «Välja siit, armetu praht!»

Viimne tulehelk hääbub sammastereal,
teie tempel jääb tühjaks, kaob kära ja rass
ning te laastatud südame altari peal
ainult nutab ja kräunub hall nukruse kass.

KRISTIINA ROSS Heebrea luulest

Tänapäeval kasutatakse sõna *heebrea* üksnes keele atribuudina. Oletatavasti on see sõna etümoloogiliselt seotud hoopis sõnaga *habiru* — sotsiaalset staatust märkiva terminiga, mis tähistas 2. aastatuhandel e.m.a Lähis-Idas mis tahes rahvusest migrante, kes mõne võõra rahva või hõimu keskel elada püüdsid. Vanas Testamendis (edaspidi VT) transformeerub sotsionüüm etnonüümiks, esinedes siin-seal 13.—12. sajandil e.m.a Palestiinasse tunginud rahva nimetusena. Enamasti nimetatakse rahvast ennast hoopis iisraellasteks või — pärast Iisraeli ja Juuda riigi tekkimist — põhjaisraellasteks ja juudalasteks. Seoses riikide lagunemisega ning rahva väljarändamisega hakati rahvast (alates 6. sajandist e.m.a) nimetama juutideks. *Heebrea* jääb iseloomustama ainult keelt. Seega on heebrea luule niisugune luule, mis on kirjutatud heebrea keeles, erinevalt juudi luulest, mis võib olla kirjutatud ka jidišis või mis tahes muus keeles.

VANAHEEBREA KIRJANDUSEST on meil tänu VTle olemas üsna hea ülevaade, ehkki selle kirjanduse arhailisem osa on üle 3000 aasta vana. Kui vana just, pole esialgu veel selge, sest iisraellaste riigieelse

ajaloo kronoloogia vabab täpsustamist. Heebrea luule vanimaks dateeritavaks näiteks (st looks, mille tekkeajaga on võimalik sisu järgi kindlaks teha) peetakse Deboora laulu (vt Kohtumõistjate raamatu 5. ptk). Selles kirjeldatav Deboora ja Baaraki võit Siisera üle paigutatakse üsna üksmeelselt 12. sajandisse e.m.a, harva koguni 13. sajandisse. Ometi näitavad viimase aja arheoloogilised kaevamised Jordani ääres, et 12. sajandil oli iisraellaste asundus kaananlaste maal alles väga hõre ning vaevalt saab rääkida enne 11. sajandit mingist selgemast sugukondlikust organisatsioonist, mida Deboora laulu sündmused aga eeldavad. Nii või teisiti, enamik VT lugusid olid 4.—5. sajandil e.m.a juba praegusel kujul olemas, ehkki üksikud raamatud on kindlasti hilisemad.

Püüdes selle igivana kirjanduse luuleosale veidi lähemale jõuda, tuleb kõigepealt sile tuua neli olulist seika:

1. Klassikaline vanaheebrea keel, milles valdav osa VT-st on kirjutatud, oli elava kõnekeelena kasutusel sellest ajast, kui iisraellased Kaananimaale tulid (13. või 12. või 11. saj e.m.a) kuni 6. saj alguseni e.m.a, mil Babüloonia kuningas Nebukadnetsar II

Moosese rmt 6:4-9 ja 11:13-21). Algselt oli mezuza üksnes eetilis-religioosne tähendus; hiljem muutus amuletiks, mis pidi kaitsma elanikke kurja eest.

* mezuza — uksepiida külge kinnitatavas metall- või klaastorus olev pärgamendirull, mis sisaldab judaismi seisukohalt olulisi kirjakohi VTst (5.

vallutas Juuda riigi ja hävitas esimese templi ning juutide haritum ja erksam osa viidi aastatel 597 ja 586 nn Paabeli vangipõlve. Mingil määral räägiti seda keelt veel hiljemgi, kuid alates 2. saj e.m.a oli ta kõikjal asendunud ka aramea keelega või mišna-heebreaga (heebrea keele hilisema variandiga). 3. saj m.a.j pääseb võidule ainuüksi aramea keel, mis nüüd ka akadeemilistes sfäärides heebrea keelt asendama hakkab, kuni ta 7. saj omakorda araabia keele poolt välja tõrjutakse.

2. Algsel, ehedal kujul on kogu VT üld suulise pärimuse teel edasiantav. Ei ole teada, millal täpselt üleskirjutusi alustati, arvatakse seoses vägivaldse ümberasustamisega Babüloonia. Vanimad teadaolevad käsikirjad pärinevad umbes aastast 250 e.m.a, kuid need on konsonantkirjas ega peegelda vokaalide hääldust. Esimesed säilinud, kogu VTd sisaldavad käsikirjad, mis kajastavad väga täpselt ka vokaalide hääldust, pärinevad 10.—11. sajandist m.a.j — seega ligi 2000 aastat hilisemast ajast, kui vanim osa sellest kirjandusest tegelikult tekkis, ja igal juhul ajast, mil seda keelt enam kuskil keegi kõnekeelena ei kasutanud.

3. Nagu teisedki vanad Aasia pühad raamatud ning ka meie endi vana regilaul pooldajad kogu see tekstimassiiv (eestikeelse tõlke maht umbes 80 autoripoooniat) mõeldud mitte lugemiseks, vaid laulmiseks: vastasel korral oluuskki teda võimatu 2000 aastat suuliselt edasi anda. Sealjuures lauldi ühtviisi nii «proosast» kui «luulet». Ülal mainitud 10.—11. sajandi käsikirjades ja nende eeskujul ka tänapäevastes heebreakeelsetes väljaannetes on koos vokaalimärkidega konsonantkirja alla ning kohale kantud ka noodimärgid, või täpsemalt nn aktsendimärgid, mis toimivad ühtaegu interpunktsioonimärkidenä, jagades kogu teksti hierarhiliselt liigendatud rütmüksusteks, kui ka noodimärkidenä. Kuidas need noodimärgid kirjapanijate tahtel täpselt kõlama pidid, seda ei teata.

4. Suulisi pärimusi (ning neile vastavaid käsikirju) on olnud tegelikult mitmeid, kusjuures nende omavahelised erinevused on võrreldavad ühe keele murdeerinevustega.

Niisiis tuleb tõdeda, et me ei tea, kuidas heebrea luule 3000 aastat tagasi kõlas. Võib vaid öelda, et ta kõlas üsna sama moodi nagu proosa, kuivõrd ka kogu proosatekst oli rütmüksusteks jaotatud. VT heebrea tekstis on luule graafiliselt paigutuselt proosast eristatav ainult kuues kohas. Mingeid erilisi kõlariime, mis luulet proosast eristaksid, vanaheebrea kirjandus ei tundnud. Siin-seal võib kohata alliteratsiooni ja assonantsi, kuid seda nii proosas kui

luules. Üksikuid luuletusi tõstab esile nende akrostiline ülesehitus, aga see võte pole VTs kuigi sage. Ainsaks vaieldamatuks ja üldkehtivaks vormivõtteks, mille järgi vanaheebrea luule proosast eristub, on mõtteparallellism, *parallelismum membrorum*, mis seisneb selles, et igale terviklikku mõtet sisaldavale värsiosale sekundeerib teine värsiosa, mis on sellega sisuliselt (ja enamasti ka vormiliselt) paralleelne. Sealjuures võib see sisuline paralleelsus olla väga mitmetine — sünonüümne, antiteetiline, sünteetiline jne. Parallellism on vanaheebrea luulele nii omane, et sageli väidetakse koguni: kui mõnel värsiosal puudub paralleelism, on tegemist rikutud tekstiga.

Värsi rütm on lause loogilisest liigendusest lahutamatu. Rütm on organiseeritud aktsentueerivast printsibiist lähtudes: iga värs koosneb 2 või 3 paralleelsest värsiosast, kusjuures iga värsiosa sisaldab 2 või 3, harva ka 4 rõhulist üksust. Rõhuüksus koosneb 1 rõhulisest ja 0—4 rõhutust silbist. Ent ühe rõhuüksuse võivad moodustada ka kaks meie mõistes igati täisväärtuslikku ja rõhutamist väärivat sõna — näiteks tõlkena toodud 29. psalmi 3. värsis sõnad «Jehoova hää!» või 5. värsis sõnad «seedreid murdev». Teisalt võib mõni partikkel vajaduse korral iseseisva rõhuüksuse moodustada. Originaaltekstis on kõik niisugused rõhusuhted aktsendimärkide varal täpselt kirja pandud.

Valdav osa vanaheebrea luulest on koondatud Psalmide raamatusse. (Kuid nagu eelnevast lähtus, esineb luulet ohtrasti mujalgi.) Psalme on 150 ja nad on sisult väga mitmekesised. Siin leidub kiiduhümne jumalale, nutulaule nii rahvuslike kui isiklike õnnetuste pärast, tanelaulu samuti nii rahvuslike kui isiklike õnnestumiste puhul, legende, mõtisklusi, õukonnalaulikute toodangut jpm. Mõned psalmid on seostatavad kindlate sündmustega ning seeläbi ka üsna täpselt dateeritavad, nagu tõlkenäitena toodud 137. psalm — nutulaul Paabeli vangipõlve teemadel, kirjutatud ilmselt pärast 539. aastat, kui pärslased omakorda Babüloonia vallutasid ja juutidele Kyrose ediktiga ofitsiaalselt luba anti kodumaale tagasi minna. (Arvatakse, et enamik juute suutis sundasumisega Babüloonia hästi kohaneda ning oli sealse eluga rahul, sest pärast 539. aastat ei tahtnudki paljud koju tagasi minna. Paabeli jõgede ääres nutsid vaid mõned usuäärmuslased.) Seevastu osa psalme on sisult ja vormilt sarnased mis tahes vana Lähis-Ida rahva või nende naabrite rahvaluulega. Tõlkenäitena toodud 29. psalm on näiteks väga lähedane ühele ugariidi tormijumala-hümnile.

Psalmide raamatu kõrval on teine huvitav luuleraamat «Šir hašširim» ehk esteikeeli «Ülemlaul», mida Uku Masing omal ajal koos paari tõlkekattega «Nooruses» tutvustas (vt «Noorus» 1969, nr 1, lk 53—54).

Kolmas sinne vanaheebrea luule näide on võetud Koguja raamatust, põhiosas proovatesest. Koguja raamat on loodud arvata- vasti 3. saj e.m.a ning seisab oma tunde- toonilt ja ideoloogialt üsna üksi VT raamatute keskel. Alates sõnadega ««Tühisuste tühisus,» ütleb Koguja. «Tühisuste tühisus, kõik on tühine!», kuulutab ta järgimööda täiesti mõttetuks nii tarkuse kogumise kui maised rikkused ja elumõnude nautimise; tõdeb, et tema ümber valitseb vaid kaos ja ülekohtus, ega näe kuski mingit kinnitust sellegi kohta, kas Jumal inimest üldse loomast paremaks peab, sest «kõik on põrmust ja kõik saavad jälle põrmuks». Sealjuures on Koguja raamat siiski ebajärjekindel, sest aeg-ajalt pakutakse välja ka mingit positiivset prog- rrammi, kas või kujul: «Ma mõistsin, et kõik, mis Jumal teeb, on igavene, midagi ei ole sellele lisada ega sellest ära võtta. Ja Jumal on seda teinud nõnda, et teda tuleb karta.» Mõned uurijad näevad Koguja raamatus seetõttu dialoogi Hea ja Kurja vahel; teised väidavad, et positiivse sisuga mõtteavaldused on hilisemad lisandid, mis osutusid vaja- likuks raamatu kanoniseerimisel; kolmandad usuvad autori olnudki lihtsalt labiilse tsüklo- tüümiku. Muidugi võib Koguja raamatus tunda kreeka filosoofia, eriti stoikute ja epikuurlaste mõju. Kuid ei tohi jätta kahe silma vahele ka asjaolu, et selleks ajaks oli judaism jõudnud seesmiselt kriisilolu- korda, mis kajastub näiteks Hiiobi raamatu peategelase ette kerkivates küsimustes. Tõsi küll, Hiiobi raamatus antakse neile üsna jumalakartlik vastus, ent suuremaid skepti- kuid ei pruukinud niisugune seletus rahul- dada. Toodud näide on kuulus vanaduse kirjeldus, millega Koguja raamat sisuliselt lõpeb. Sellele järgneb veel raamlause ««Tü- hisuste tühisus,» ütleb Koguja. «Kõik on tühine», ja kaks järelsõna.

KESKAEGNE HEEBREA LUULE saa- vutas haripunkti ning täiuse 11. saj ja 12. saj esimese poole Hispaanias, kus seda olid esindamas Salomo ben Juda ibn Gabirol, Moše ben Jakob ibn Esra ja Jehuda Halevi. Rääkides keskaegsest heebrea luulest tuleb veel kord rõhutada, et selleks ajaks oli heeb- rea keel kõnekeelena kõikjal kadunud, st keelel kui luuletuse materjalil oli hoopis teistsugune väärtus ja tähendus kui harilikel puhkudel. See oli ennekõike püha raamatu keel, mida iga endast lugupidav juut iga fikseeritud vormini peast teadis. Teisalt oli see ka hilisem nn mišna-aege religioosse

kirjanduse keel (u 2 saj e.m.a — 3. saj m.a.j) — igatahes keel, milles ei saanudki rääkida tühisest ja madalatest asjadest. Seisu- kohad selle suhtes, kas ja kui palju püha keelt omal käel edasi arendada tohib — näiteks: kas võib VTs esinevast sõnast kasu- tada niisugust reeglipärast morfoloogilist vormi, mida VTs tegelikult ei esine?; või: kas ja kui palju tohib pruukida mišna- aegset sõnavara? jne —, olid koolkonniti väga erinevad.

Religioosel luulel, mis oli mõeldud juma- lateenistusel palvete elavdamiseks ning kau- nistamiseks, on üsna pikk eellugu. Esimesed nimelised teada olevad *pajjetan*'id (*pajjetan* 'niisuguse religioosse luule viljeleja'; samast tüvest nagu meile kreekest tulnud *poet*) tegutsesid umbes 4.—6. saj m.a.j Palestiinas. Alguses olid need luuletused e *pijjut*'id vormiliselt üsna lihtsad, kuid peagi võeti kasutusele riim ja autorinimel, alfabeedil või mõnel olulisel VT sõnal põhinevad akrostihhoid. Kuni 10. sajandini kirjutati ilmalikku luulet ainult araabia keeles. Hiljemalt 10. sajandist hakati sedagi heebrea keeles viljelema, kusjuures koos teemaga võeti araabia luulest üle ka kvantiteeriv värsi- mõõt. Seda revolutsioneerivat sammu seosta- takse tavaliselt Dunaš ibn Labrat'i nimega (umbes 920—980). Araabia meetrika kasu- tamine on iseloomulik just Hispaania kool- konna juutidele, kelle luule on Saksa- Prantsuse juutidega võrreldes üldse palju rangem ja kultiveeritum. See tugineb kitsalt VT sõnavarale ja jälgib hoolikalt klassikalise keele grammatikareegleid.

Kogu keskaegse heebrea luule eredaimaks tipuks nimetatud JEHUDA BEN ŠAMUEL HALEVI (?1086 — ?1141/1145) oli omal ajal tuntud luuletajana, religioonifilosoofina ja arstina. Ta sündis Toledos. Umbes 1100 lahkus Jehuda Lõuna-Hispaaniase ning elas mõnda aega Andaluusias rändurielu. Umbes 1120 jäi ta peatuma Sevillassse ning abi- ellus seal, kuid kümne aasta pärast naasis oma sünnilinna ning hakkas siin arstina praktiseerima. Mõned aastad hiljem asus ta elama Cordobasse, ümbritsetuna õpilastest ning austajatest. Tema perekondlikust elust on teada, et naine suri vara ning jättis järele tütre, kelle Jehuda Cordobas õnneli- kult mehele pani ja kes talle temanimelise tütrepoja sünnitas, kellesse vanaisa väga kiindunud oli. Kuid umbes 55aastasena loobus Halevi oma õnnelikust ning hästikorral- datud elust Hispaanias, et rännata Palesti- nasse. Viimased teated tema kohta pärinevad Aleksandriast, kus teda sealsete juutide poolt sügava austuse ning lugupidamisega kui suurt luuletajat ja filosoofi koheldi ning kust ta sõprade ja tuttavate hoiatustele ning keeli-

tustele vaatamata siiski lahkus, nägemaks oma silmaga Püha Maad. Legend räägib, et kui Jehuda jõudnud viimaks Jeruusalemma väravate ette ning laulnud seal oodi Siionile, lasknud üks araablane oma hobusel ta surnuks tallata. Igatahes on Halevi andnud isikliku elulooga väärrika tagatise oma loomingu selle osa mõistmiseks ning hindamiseks, mida tavaliselt kutsutakse Siioni lauludeks. Teise olulise osa tema loomingust moodustab religioosne luule. Õieti on kogu Halevi looming nii läbinisti usust kantud, et niisugune jaotus osutub vägivaldseks. Seepärast liigitatakse kitsalt religioosseks sageli vaid need Halevi luuletused, mis on võetud juudi liturgiasse. Siiski on Halevil ka pärisilmalikke armastusluuletusi, looduskirjeldusi, sõpradele pühendatud luuletusi. Heebrea-keelsele luulele lisaks on Halevi kirjutanud ka araabiakeelse filosoofilis-teoloogilise teose «Kusari».

Halevi keel on lihtne ning selge, ilma hämaruse ja ilutseva ornamentaalsuseta. Sageli viitab ta konkreetsetele VT kirjakohadele või tsiteerib neid sõna-sõnalt. Vaatamata sellele et Halevi (eriti ilmalikus luules) ajastu moevooludega kaasa minnes keerulist araabia kvantiteerivat meetrumit kasutab, ei muutu vorm tema luules iialgi sisu suhtes pealetükkivaks. Halevi suhtumine araabia meetrumi kasutamisse oli kaksipidine. Nii laseb ta «Kusaris» ühel rabil väljendada mõtet, et araabia meetrum ning riimigi on heebrea keelele võõras: heebrea luule saaks suurepäraselt ka ilma nendeta hakkama ning see, et nii meetrumit kui riimi siiski tarvitatakse, näitab lihtsalt heebrea keele võimalusterohkust ning rikkust. Riimi kasutab Halevi ise küll järjekindlalt. Nagu araabia eeskujudelgi on see enamasti terve luuletuse vältel muutumatu (kusjuures värsse võib olla sadu). Seetõttu ei ole riimid ise eriti keerulised. Sageli on riimuvaks osiseks mingi (rõhuline) grammatiline sufiks, näiteks mitmuse tunnus *-im*. Tihti leidub luuletuses ka üksikuid riimita värsse. Kvantiteeriva meetrumi kasutamisest on Halevi osades oma küpse ea religioossetes luuletustes loobunud.

Pärast seda võimast purset 12. saj Hispaanias vaibub heebrea luule sajanditeks üsna kesistesse raamidesse. Alates 18. sajandist hakkab aga heebrea keele elustamiskatsetest ajendatuna taas elavnema ka luule. Selle uue hoovuse säravaimaks täheks tõuseb HAJIM NAHMAN BIALIK (1873–1934). Sageli nimetatakse Bialikit uema heebrea luule rajajaks ning võrdustatakse tähtsuselt Jehuda Haleviga.

Bialik sündis Volõõnias Radõ külas

kõrtsipidaja pojana. Kuna isa oli olemuselt eluvõõras fantasöör ja andunud talmudilugeja, puutus poiss juba varakult kokku juudi vaimumaailmaga. Hiljem, Žitomiri *bet midraš'i* õpilasena tutvus Bialik põhjalikult vanaheebrea kirjandusega, kabalistlike ja hassidistlike pärimustega ning haskala valgustuslike tendentsidega. Voložini *ješiva's* õppides huvitus ta kaasaegsest heebrea kirjandusest. Eriti avaldasid talle mõju Ahad Ha'am'i ideed heebrea keele uuendusest ning rahva konsolideerimisest ja Jehuda Leb Gordoni luule.

Enne lahkumist Nõukogude Venemaalt 1920. aastal tegutses H. N. Bialik peamiselt kirjastajana Odessas. 1924. aastast elas ta Tel Avivis.

Bialik püüdis kaitsta heebrea luulet võõraste mõjutuste eest ning luua uut rahvuslikku luulet, mis oleks orgaaniliselt välja kasvanud vanaheebrea kirjandusest. Ta tegi palju heebrea keele taaselustamiseks mitte ainult kirjandus-, vaid ka kõnekeelena. Bialik luuletas (aškenazi hääldusvariandiga) ivriidis (e uusheebrea keeles), kuid tal on ka jidišis kirjutatud luuletusi. Suurema osa tema loomingust moodustavad lüüriilised lühiluuletused. Pikematest luuletustest on tuntumad «Metē midbar» («Kõrbe surnud», 1902), mis VT 40aastase kõrberännaku läbi kujutab juutide rasket saatust diasporaas; 1903. a Kišinjovi pogrommist ajendatud «Be^c ir haharega» («Täpmise linnas») ning messianistliku judaismi ideedest kantud «Megillat ha'eš» («Tule raamat», 1905). Bialik on kirjutanud ka lasteluulet ning tsükli «Šire ha'am» («Rahvalaulud»), mis paistab silma oma vormitäiuslikkuse ja huumoriküllase rahvalikkusega. Luule kõrval on Bialik viljelnud ka proosat ning avaldanud kirjandusajaloolisi ja keelealaseid uurimusi, nt «Halaha ja agada», mis käsitleb talmudi osade omavahelist seostatust. Koos mõttekaaslase Ravnitskiga andis ta välja talmudi jutustuste, legendide, mõistujuttude ning vanasõnade kogu «Sefer ha'aggada».

Bialiki-järgne heebrea luule on äärmiselt kirju nähtus. Selle ainsaks selgeks ühisnimetajaks osutub luule keel, samal ajal kui autorid, saanud hariduse erinevate kultuuri-traditsioonide taustal, toovad oma luulesse kaasa kõige erinevamaid mõjutusi. Kuna ka 20. saj heebrea luuletajad (kõige noorem põlvkond v.a) on üles kasvanud muukeelsena, saab keel isenesest neile erilise huvi objektiks. See on nende lapsepõlve või noorusaastate püha keel, täis keeruliselt läbi põimunud allusioone ning üksteisega haakuvaid metafoore; keel, mille iga sõna seostub kindla kirjakohtaga ning selle tõlgendamisevõimaluste ja -traditsioonidega. Elama asu-

naud Palestiinasse või pärast 1947. aastat ametlikult tunnustatud Iisraeli riiki, šokeeris mõndagi neist asjaolu, et selles keeles ei osutunud mitte ainult võimalikuks, vaid ka vajalikuks ja kohustuslikuks ajada kõige igapäevasemaid ja labasemaid asju. Nagu ilusate ideedega ikka juhtuma kipub, kui nad ideaalsest soovunelmast riiklikult institutsioneeritud, kohustuslikuks tegelikkuseks muutuvad, nii on ka sionistlik ideoloogia Iisraeli riigis kunstivõraks jäämas. Protest ametliku ideoloogia kohustuslikkuse vastu ja võitlus «puhta kunsti» eest on (pärast 1967. aasta riiklikku triumfi) eriti teravaks muutunud teatrilaval. Luules pole olukord nii dramaatiline. Kuid öeldut sobib siingi

JAAK OLEP

PRIIT PÄRN KUNSTNIKUNA

Priit Pärn on mitmekülgne looja: filmimees ja karikaturist, raamatukunstnik ja graafik. Kunst on see kõik, saavutused filmilavastaja ja kunstnikuna kõige suuremad, aga järgnev jutt on vastavalt ajakirja kunstikülgedele spetsiifikale ainult tema säidkunist, s. o graafikast. Tõsi, olen kuulnud kunstnike seas ka arvamusi, et Pärna säidkunistikuna võtta ei saavatki, kuna ta graafilised lehed olevat vaid tehnikasse viidud ja raamitud karikatuurid. Kui nii, kuidas siis seletada tõsiasja, et Pärn esineb nende «raamitud karikatuuridega» kunsti-, mitte karikatuuri-naätustel (neil esineb ta loomulikult ka, ainult päris karikatuuridega); kunstinäituste žüriid vaagivad eelnevalt esitatud taieeid ainult puhta kunstiväärtuse ehk säidsuse järgi, ning häda tööle, kus seda napilt leitakse olevat.

Et Priit Pärna karikatuurid, ehkki sama käe joonistatud, on sootuks teised asjad kui ta graafika, peaks iga kunsti tundev inimene siiski märkama. Pärn on ise kommenteerinud seda vahet nii: «Puändi väljamõtlemine — aga minu arvates alles puändi olemasolu teebki humoristlikust või satiirilisest joonistusest uue kvaliteediga nähtuse, karikatuuri — sarnaneb rohkem teadlase või inseneri tegevusega. Sa oled pingsalt tegev kõikvõimalike seoste loogilise analüüsiga. Kui puant on leitud, tuleb see osata ära joonistada. Hästi joonistatud karikatuuri on muidugi hea vaadata, aga see ei ole antud juhul peamine. Oma graafika puhul ma puändide väljamõtlemisega ei tegele, vaid lasen vaimu vabaks — fantaseerin, mängin joonega, katsetan tehnikaid. Küllap nii nagu teisedki graafikud.»

illustreerima näiteks Avot Ješurun (sünd 1904), kes araabia ja jidiši laene kasutades, neologisme luues, süntaksireegleid lõhkudes ja isegi õigekirjavigade abil oma luules heebrea keelt sihipäraselt profaneerib. Eriti hoogustus kõikvõimalike sisuliste ja vormiliste tabude murdmine 60ndatel aastatel, mil esile astusid 40ndatel aastatel sündinud Jair Hurvits, Meir Wieseltier ja Jona Vallah. Bialiki-järgse luule tippudeks peetakse küll veidi traditsioonilisema laadi esindajaid: inglise luulest mõjutatud Jehuda Amihai'd (sünd. 1924) ja minimalistliku luule esindajat Natan Zah'i (sünd. 1930), kes astusid luulesse kohe Iisraeli riigi algusaastail.

Päris tavaliseks graafikuks Priit Pärna siiski ei peeta. Aiman antud juhul tegu olevat põhimõttelise probleemiga: kas koomiline sobib säidkunsti või mitte? Sellele küsimusele on nii praktiline kunstielu kui kunsti-teoreetiline mõte vastanud eri aegadel erinevalt, kusjuures teooria on olnud ikka karmim ja jäigem kui tegelikkus. Veel on mõttekas eraldi rääkida suhtumisest koomilisse üldse ja ka suhtumisest koomilise eri suundadesse — huumorisse ja satiiri. Neid kunsti-suundi, mis on koomilist eitanud, tunneb kunstiajalugu vähe. Selline oli klassitsism, mille järgi kunstiloomingu eesmärgiks pole tegelikkust interpreteerida, vaid kujutada ideaali. Ideaalis ei saa aga olla midagi koomilist, ning me ei leiagi seda Poussini, Lorraini, Davidi, Prud'honi, Ingres'i, Feuerbachi ja teiste klassitsistide loomingust. Ka moodsad kunstivoolud nagu impressionism, postimpressionism, fovism, kubism ja abstraksionism on koomikavabad. Seda mitte küll programmiselt, aga kui tegu on peaaegjalikult vormialaste probleemide lahendamisega ja kui taistel (nagu näiteks abstraksionismis) mitte ainult inimest, vaid üldse midagi ei kujutata, siis on raske koomilisusest rääkida.

Teistel aegadel on koomilisus, eriti just satiir olnud kunsti päris igapäevane küllaline. Satiiri on hinnatud tänu tema tõhususele ühiskondlike ja personaalsete pahede piisutamisel ning sellisena on satiir olnud ühiskondlikult ärksate, aga ka moralistikalduvustega kunstnike väljendusvahendiks. Nii on W. Hogarthe maalide seeriad «Moodne abielu», «Liiderlik elukäik» jt puhtakujulised

Priit Pärn.
«Avia». Ofort.
1983.

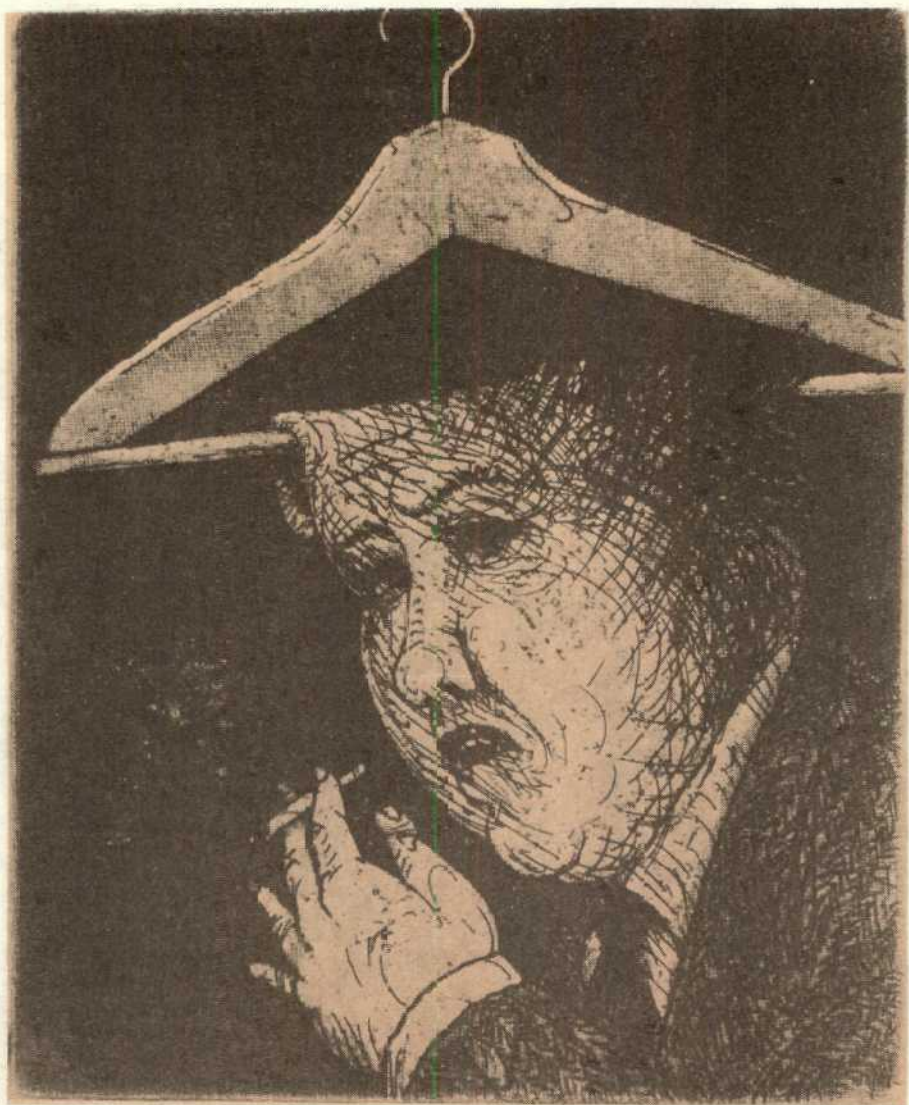
Preet Pärn.
«2:1». Ofort.
1984.

Priit Pärn.
«Akupunktuur». Ofort, akvatinta.
1986.

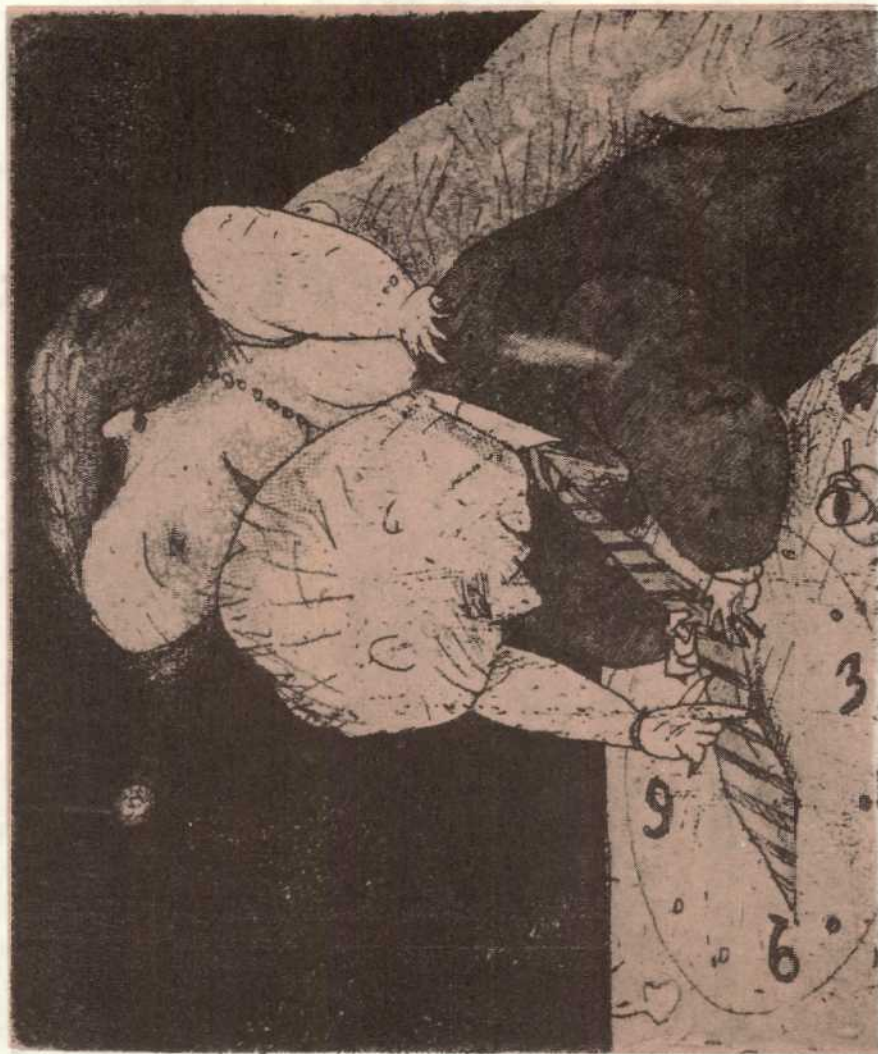
Priit Pärn.
«Mees lipuga». Ofort, akvatinta.
1986.

Priit Pärn.
«Teeb suitsu». Ofort, akvatinta.
1986.

Priit Pärn.
«Kasvuruum». Ofort, akvatinta.
1986.

Priit Pärn. «17.30». Ofort, akvatinta. 1988.

Priit Pärn. «Piik lähiminevikk». Ofort, akvatinta. 1988.

satiirid, nagu ka H. Boschi ja P. Bruegheli paljud maalid. Veelgi levinum on satiir graafikas: seda on rakendanud Hogarth, Goya, Daumier, Doré, Lille, Grosz, Masereel, Méndez jt.

Sootuks harvem külaline on kunstis huumor. Meil, aga küllap ka mujal pole harjutud huumoriga säidkunstis; huumorit on peetud rohkem rakendusgraafika (lasteraamatute illustatsioonid, koomiks, karikaatuurid, reklaamtrükised) väljendusvahendiks. Kaugemalgi ringi vaadates leidsin vaid ühe säidkunstniku, kelle loomingut saab iseloomustada üdini huumoririkkana. See oli Giuseppe Arcimboldo, keiser Rudolph II õuekunstnik.

Koomilisus Priit Pärna tαιestes on samuti huumori, mitte aga satiiri nägu. Ja ometi tahan väita, et Pärna kunsti põhiomadus, see, mis eristab teda teistest meie graafikuist ja annab tema tαιestele nende ainuomase võlu, ei ole mitte huumor, vaid rāmedus. Rāmedus mahutab endasse ka koomilisuse, kuid on sellest avaram mõiste. Kuna Peter Brook on oma raamatus «Tūhi ruum» andnud nauditava kirjelduse rāmedast kunstist, siis jätkangi tema sõnadega: «Muidugi on see eeskätt just vōõrutus, mis rāmedusele teravuse annab, sopp ja vulgaarsus on loomulik, rōvedus on lõbus: tānu neile hakkab etendus sotsiaalselt vabastavat rolli mängima, kuna rahvalik teater on oma olemuselt igasuguse autoritaarsuse, traditsiooni, hiilguse ja ülespuhutuse vastane. See on hāālekas teater, ja hāālekas teater on aplausi teater.»

Ja teisel: «Pole olemas ranget reeglit, mis ütleks, et kunagi ei tohi taotleda väliseid efekte nende endi pärast. Miks mitte? Mina isiklikult leian, et muusikali lavastamine vōib palju nauditavam olla kui ükski teine teatrivorm. Osav taskukunstnikutrikk vōib suurt rōõmu valmistada. Tāhtis on ainult vārskuse mulje — seisnud toit kaotab oma maigu. Pūhal teatril on oma jõud, rāmedal oma. Teda toidavad muretus ja lustakus, aga teda toidab ka seesama jõud, mis tekitab mässu ja vastasrinda. See on sõjakas jõud: see on viha jõud, mõnikord ka vihkamise

jõud. Loov jõud, mis on Berliner Ensemble'i lennuka «Kommuni päevade» lavastuse taga, on seesama jõud, mis vōib inimesed barrikaadidele viia; «Arturo Ui» jõud vōib sõja valla pāasta. Soov ūhiskonda muuta, panna ta oma igipõlist silmakirjalikkust nāgema on suur energiaallikas. Figaro vōi Falstaff vōi Tartuffe pilkavad ja paljastavad lābi naeru, ja autori eesmärk on esile kutsuda muutust ūhiskonnas.»

Paljus kāib eelõeldu ka Priit Pärna kunsti kohta. Siia vōib veel lisada, et ehkki nāiliselt hōlbus — kōik on lubatud! — on rāme kunstnik raskem olla kui pūha kunsti jūnger. Uus nali vālgatab vaid korraks ja ongi kustunud; siis on ta vana vali, mis kordub.

Rāmedus vajab pidevalt uut elektrilaengut ehk ūldistatumalt ūeldēs loovust. Seda on Pärnal seni veel jātkunud. Loovuse kōisumust on meie kunstiteadus vāhe tāhtsustanud, kriitika ei pōõra kōisumusele kuigivōrd tāhelepanu. Meie kriitika tāhelepanu keskpunktis (mille ūhe pōhjusena nāen, et ka kunsti hinnates jāāb naine naiseks, aga see on ainult osa tōest) on maitse, moesolemise ja tōōskuse kōisumused. On veel teinegi pōhjus: loovaid hingi pole kusagil palju, meie ūhemiljonilise rahva hulgast ei saa neid palju lootagi. Seetōttu ongi meil tāhtsamal kohal õppimise ja tōōskuse kōisumused; loovus, mis tuleb jumalast, meie plaanimajandusse ei mahu ja seetōttu on tal meie normeeritud kunstielus ūpris ebamāārane staatus. Aga just loovus on kunstis see, mis eristab nāgijat oskajast, kunstnikku professionaalist. Ja ehkki vōib vaielda Pärna professionaal-suse ūle, kunstnik on ta kindlasti.

Ent rāmedusest laiemalt. Olukorras, kus meil juba pikka aega on domineerinud — veel kord P. Brooki termineid kasutades — pūha kunst (parimal juhul) ja mandunud kunst, on rāmedal taidel tāita oluline kunsti tervendav missioon. Ehkki rāme kunst ei loo uusi ideale — seda teeb pūha kunst — lammutab ja naeruvāāristab ta aegunud stereotūpe nii elus kui kunstis. Ja eks ole meiegi kunstis praegu vāārtuste ūmberhindamise aeg.

REIN TAAGEPERA

VARIANT KUJUTLUSTELE EESTI TULEVIKUST

«30 AASTA PLAAN»

Esitet metsaülikoolis 1971. Viimistlus a 1972*

Maailmas midagi ei muutu,
kui meie midagi ei muuda.
Sa tegema pead kõik, mis suudad,
ja isegi kui suurt ei suuda.
A. Sang

Eesti suudab olla maailmakultuuri üheks sõlmpunktiks 30 aasta pärast, kui me sihikindlalt tegutseme. Ta võib ka olla laostuse äärel, kui me siht on udune ja õnn halb. Meil on vaja plaani, et jõude pikaajaliselt suunata. See on tee me kõigi võimete ülimald kasutamiseks. Igähele meist on see tee välja halli argipäeva ringist. Homne päev ei ole enam tänase mõttetu korre. Homne päev on üks kümnest tuhandest väikesest sammust sihi poole, kuhu sammub miljon teist inimest.

Miks just 30-aasta plaan? See on ühele põlvkonnale antud aeg. 30 aasta pärast on me lapsed nii vanad kui meie praegu, ja teevad oma plaani — hoopis erineva, mis ehk näiliselt asub lammutama meie tööd. Nad peavad seda tegema, ja põlvkondade ühised suunad nähtuvad alles sada aastat hiljem vaadatult. Aga need 30 aastat on meie aeg. Meie elada, meie mõtestada, meie muuta.

Ja mida siis üldse on võimalik muuta? Ei midagi silmapilkselt. Vähe me tavalises paari-aasta perspektiivis. Kõike, kui aega on lõpmata palju. Meil on 30 aastat.

Kas seame sihi ja katsume selle poole rühkida? Või kõnnime uimasena juhuslikku kulgu — täna samm ühele poole, homme ehk vastaspoole? Ja nii kümme tuhat päeva, üksteist tuhat tuhat päeva? Kuni tuleb uus põlv ja küsib — miks te üldse olite? Aeg sihti seada on nüüd.

Siht olgu määratud küllalt täpselt, et selle poole saaks suunduda, küllalt realistlikult olemaks teostatav, ent ka küllalt utoopiliselt olemaks muu kui tänapäeva oludele allavandumine. 30-aasta plaan on tee sihi poole, vaadelduna kaugemast otsast. Tee olevikupoolset otsa näeme igaiüks ise.

Me sihid on ja peavad olema utoopilised. Utopia on see, mida pole ja mida asjade areng ka iseendast ei too. Praegu saavutamuid sihte ei saavutatagi, kui neid ei määritleta

siis, kui nad on veel saavutamatud. Utopia peab sündima utoopiana, enne kui ta võib kasvada tegelikkuseks.

Kes peab neid sihte sõnastama? Need, kes tahavad, need, kes julgevad, need, kes saavad. Kus peab neid sõnastama? Seal, kus seda saab. Kellelt on vaja volitusi? Tulevik ei küsi volitusi minevikult ja 30 aasta pärast on kõik praegune vaid minevik. 30-aasta plaani volitus seisneb ta teostamises.

Sihid

Kuidas peab neid sihte sõnastama? Nii et nad 10—20 aasta pärast poleks aegunud. See tähendab, et me ei saa vaba voli anda praegusele tundeile. Peame katsuma ekstrapoleerida, millised me tunded on 10—20 aasta pärast.

Me sihid olgu küllaltki täpsustet. Kui vabadus, siis vabadus milleks? Kui omakultuuri viljelemine, siis — mis suunas? Raske oleks rühkida plaanikindlalt uduse sihi suunas.

Tahame muidugi püsida. Kuid mitte ainult nurka puges ja lootes, et meid rahule jäetakse. Tahame muidugi elada inimese kombel ja meie sajandi tasemel. Kuid mitte ainult söögi, peavarju ja ajaviite piires. Säilimine säilimise pärast, tarbimine tarbimise pärast võib muutuda nii igavaks, et sellest pääsemiseks sooritab rahvas enesetapu, näiteks surnuksjoomise teel. Tahame mitte ainult elada, vaid ka kirjutada aegade raamatusse. Tahame midagi luua. Midagi korda saata maailma rahvaste peres.

Tahame olla midagi rohkemat kui pelk nimi maadeteaduslikus loetelus. Rohkem kui statisti osa maailma näitelaval, kelle asemele võiks panna kellegi teise, ilma et oleks märgata vahet. Tahame mitte ainult anda panuse, vaid saada see maailma poolt ka vastu võetud ja tunnustatud.

Nende kõrgemate sihtide saavutamine eeldab, et säilime ja elame inimväärset majanduslikult. Ent ka vastupidi — sihid,

* Autori kirjaviis muutmata.

mis koondavad me tegujõu, tõstavad elujõudu ja heaolu. Pürgides maailma-rolli poole ei saa me unustada üksikinimese heaolu. Aga me ei saa ka kõrgemate sihtide taotlemist edasi lükata, kuni heaolu on saavutatud, sest siis ei saavutaks me kumbagi. Heaolu ja eneseteostus on lahutamatud.

Me võimalused määrab me asukoht, suurus ja taust. Oleme asunud Euroopa kultuuri kahe haru piirimail, küllaltki tuulises kohas. Kummagi kultuuri seisukohast oleme äärepealsed, kultuuri loojaina ebaolulised. Meie huvides on, et need kaks Euroopa kultuuri haru taas ühinevad. Tuulise piiri asemel oleme siis vaikes, loovas keskpäigas. Praegu on me huvides olla mõjusid vahendavaks sillaks kahe piirkonna vahel. Olla ühe või teise kultuuri tõkkepuuks ei ole me huvides.

Euroopa kultuuri kahe haru taasliitumine on juba sajanendeid olnud teoksil, ja Eesti pinnal on olnud tähtis koht ses arengus. See on me ajalooline missioon — olla sillaks, kuni vajadus silla järgi kaob, sest kuristik on täidetud. Soodsais oludes võib see teostuda järgmise 30 aasta jooksul kõigis kultuuri aspektides. Olla edukas sild tähendab soetada sidemeid mitte ainult lähi-naabreiga, vaid võimalikult paljude rahvastega mõlemas piirkonnas. Hispaaniast Kirgiisiani. Me ei pea olema ühesuunaline sild. Mõlema piirkonna kultuuriväärtustega tuleb meil harjuda, et neid teisele Euroopa poolele edasi anda neile arusaadaval kujul.

Oleme rohkem kui ainult sild. Tahame luua uusi väärtusi terve maailma jaoks. Väikerahvana peame valima, spetsialiseeruma. Kõike natuke tehes saavutaksime vaid kõrgetasemelise keskpära ilma silmapaistvate tippudeta. Šveitsil on kellad ja juust. Taanil Anderseni jutud ja Bohri füüsikainstituut. Soomel rakenduskunst ja arhitektid. Mis on meil? Mis võiks meil olla? Küsimus on, milliseid arengusuundi teadlikult esile kutsuda ja milliseid toetada, kui esimesed eod spontaanselt ilmuvad.

Mida katsuda luua? Igatahes mitte juba loodut. Suunakem pilk uutele probleemidele, mille tähtsus on alles tõusmas — saastamine, massharitlaskonna teke, ühiskonna seadused üldiselt. Ent ka igal alal — tegelgem võimalikult palju põhiliste küsimustega. See kehtib fotoalbumi kaane kavandaja kohta sama hästi kui traktoristi ja keemiku kohta. Tehkem uut! Sama asja kordamine läheb endalegi igavaks.

Mille kasvu toetada? Johannes Aavik arvas, et Eesti oludes E. A. Poe'st poleks midagi saanud. Olgu üks me sihte seda keskonda muuta suurvaimule soodsamaks.

Üks näide: põlevkivi-tehnoloogia. Kui

Eesti tahab hoida juhtivat osa maailma ulatuses, siis peab Eestis olema juhtiv põlevkivi-instituut, mis tõmbab ligi andekamaid selle ala teadlasi ja õpilasi tervest maailmast. See on kulukas ettevõte — ent veelgi kallimaks läheb maksma omaenda teadlasi välja koolitada ja siis mitte maksimaalselt kasutada. Taolise instituudi tegevus toimuks rahvusvahelises suurkeelises pigemini kui eesti keeles — just nagu nois välismaa keskuses, kuhu loov eesti teadlane siirdub, kui kodus areng kängub. Kui me ühelgi alal ei raatsi selliseid kulusid kanda, kui me ei julge maailma endale külla kutsuda, siis pole me rahvas, vaid provints.

Veel üks näide: need meie heliloojaist, kes ei sörgi maailma sabas. Kui selliseid juhtub olema, siis on ka vaja noote, plaate, interpreete, võibolla rahvusvahelise tasemega orkestrit. Jälle kulud, jälle välismaa jõudude Eestisse toomine, selmet meie parimad lahkuseid mujale. Jälle küsimus, kas olla rahvas või provints? Olla provints näib odavamana. Kuid kas on? Rahad, mida ei kasutata omal maal, imuvad ikkagi välja. Iga kord, kui hangime mujalt valmistehnoloogiat ja -kunsti, maksame. Iga kord, kui aju-haju kannab meilt ära haritlase, kingime teistele tasuta. Kui teistel meilt mingit tehnoloogiat ega kultuuri saada pole, kui meie neilt tippjõude vastu ei saa, siis on vahetuses puudu jääb meie kahjuks. Asudes loovate rahvaste perre kindlustame seevastu ka oma majanduslikku heaolu. Olla maailma väljajämetav provints läheb kalliks. Olgem rahvas!

Kui palju tippe saame endale lubada meie suuruse juures? Lihtne reegel: suhteliselt mitte vähem kui teised. Meil on 1/400 Euroopa elanikest. Olgu meil 30 aasta pärast ka 1/400 juhtivaist keskust. Praegu pole meil ühtegi, ja me paremik kängub või lahkub.

Me asukoht, taust ja suurus annavad meile ka võimaluse poliitiliseks rolliks maailma rahvaste peres. Me naaberriigid Fennoskandias annavad erakordse panuse rahvaste koostöölle ÜRO diplomaatide ja politsei jõudude näol. Oleme oluliselt samas geopoliitilises asendis, samade võimalustega 30 aasta perspektiivis. Me parem kontakt Ida-Euroopaga saab meile niisuguses tegevuses ainult kasuks olla.

Teine maailmapoliitiline roll põhineb me ainulaadsel väiksusel. Oleme väikseim rahvas mandritel, kes on läbi murdnud moodsasse maailmakultuuri ilma selle traumata, mida kaasa toob omaenda keele ja tavade hülgamine. Meil on anda palju kogemusi arenevaile väikerahvaile, udmurtidest burundlasteni. Olgu me sihiks küünalt vaka alt väljas hoida!

Lõpuks veel me kultuuritausta ja maailmakultuuri sidemeist. On rahvaid, ka väikseid, kelle ajalooline taust on saanud osaks maailmakultuurist ja folkloorist. Milline haritud inimene ei tunneks Wilhelm Telli, Matterhorni ja alpmaja välimust? Nii on iga haritud inimene väiksel määral šveitslane, ta on huvitat sellest, mis Šveitsis juhtub, sest ta saab seda asetada oma eelnevate teadmiste ja tunnete konteksti. Meie puhul ei ole see veel nii, ja see on üheks põhjuseks, miks meiega on võinud sündida asju, mis Sibeliuse rahva puhul tekitaksid palju rohkem kära. Me sihiks olgu saada osaks maailma traditsioonist, nii et iga haritud inimene oleks väiksel määral ka eestlane.

Kokkuvõttes tahame 30 aasta pärast näha järgmist pilti:

1. Oleme olemas, ja elame suhteliselt hästi.
2. Oleme sillaks keset ühinenud Euroopa südalinna.
3. Meil on oma osa rahvusvahelisi teadus- ja kultuurikeskusi.
4. Oleme aktiivsed rahvusvaheliste hõõrete lahendamisel.
5. Oleme tuntud väikerahvana, kes aitab teisi väikerahvaid.
6. Me taust on tunnustet osa maailmakultuuri taustast.

Kaugelt näen kodu kasvamas! Eestit, kes on sisemiselt küllalt tugev julgemaks välja pugeda oma koorest. Kes kannab oma osa maailmakultuuri loomisel, nii omal pinnal kui mujal. Kes kannab oma osa rahvusvahelisis suhteis silmapaistva väikerahvana. Kelle kohta öeldakse: siin hakkasid Ida- ja Lääne-Euroopa kokku sulama, siin on Euroopa süda. Eestit, kus iga üksiku isiku saavutus on terve rahva saavutuseks.

Tegijad

Plaanid teostajaks on me rahvas, nii nagu ta on — mõned vaimustunud, suur osa ükskõiksed, mõned isegi vaenulikud oma rahva arengu suhtes. Neil kõigil on plaanis oma osa. Ka vaenulikel — nende vastupanu aitab mobiliseerida ükskõikseid. Plaan on rajatud kooskõlas me rahva enamuse pürgimustega, ainult väljendades neid selgemalt, kui seda kaua aega tehtud on. Nii juhtub, et valdav osa me rahvast saab tegutsema plaanis ettenähtud suundades ka ilma plaani tundmata või tunnustamata. Teadlikke plaani jälgijaid on esialgu vähe. Sel määral kui plaanis ettenähtud etapid teostuvad, kasvab ka plaani teadlike toetajate hulk. Esimesel aastakümnel nõuab julgust olla plaani poolt, kolmandal aastakümnel nõuab julgust olla ta vastu.

Tegijad oleme meie. Me ei oota teistelt

abi. Kuid plaan ei ole ka sihitud ühegi teise rahva vastu. Sel määral kui nad sest aru saavad, suhtuvad teised rahvad me sisemise arengu plaani leige sümpaatiaga. Kui aga mõni peaks asjast valesti aru saama ja plaani ründama, siis teeb ta sellele vaid reklaami, kuni ta isegi oma eksitust taipab.

Tingimused

Järgmisena määratlegem algtingimused ja üldised kitsendavad tingimused, mille raames meil järgneva 30 aasta jooksul tuleb tegutseda.

Lähtepunkti võib lühidalt iseloomustada järgnevalt. Me kultuuriline areng on olnud kiire ja peaaegu pidev viimase sajandi jooksul ning on jätkumas praegu. Me demograafiline olukord on olnud ebakindel juba 60 aastat ja on seda ka praegu. Me maa praegune ühiskondlik süsteem põhineb riigi- ja ühismajandeil pigemini kui eraettevõtlusel, ja see on nii olnud 30 aastat. Meie maa poliitiline autonoomia on samal ajal olnud piiratum, kui see arenenud rahvaste puhul tavaks on.

Neist põhijoonist on kultuuri areng me sihtide saavutamiseks soodne ja ülimalt oluline. Demograafiline olukord sisaldab tõsist ohtu. Ühiskondliku süsteemi laad on me sihtide suhtes põhiliselt ebaoluline.

Suurem autonoomia aitaks kaasa sihtide saavutamisele (ja sihtide saavutamise omakorda tooks kaasa suurema autonoomia).

Poliitilise autonoomia küsimuses (ja muudiski) tuleb arvesse võtta üldise kitsendava tingimusena me geopoliitilist asendit. Oleme ühe suurrahva külje all, kuna teised on kaugel. Oleme tahes-tahtmata suure naabri huvi- ja mõjupiirkonnas, ja mitte kellegi teise. Kui katsume eemalduda, tõmmatakse meid varsti valusasti tagasi. Aga ka vastupidi: kui meid liiga tihedalt seotakse suure naabriga, triivime varem-hiljem tagasi oma tasakaaluasendi poole. Milline on meie tasakaaluasend?

Soome jaoks on see Paasikivi liin. Soome katsed asuda Lääne-Euroopasse nurjusid. Suure naabri katsed Soomet endaga liita nurjusid juba enne. Tasakaaluasendiks on iseseisev Soome, mille valitsuse koosseis ja välispoliitika on ka vastuvõetav naabrile, kes omakorda ei katsu «vastuvõetavust» defineerida isanda-sulase suhte alusel. Ulatuslik Soome koostöö läänepoolse Euroopaga on saanud võimalikuks, nimelt kuna suur naaber usub, et Soome ei kasuta seda koostööd ära oma idasuhete lõdvendamiseks.

Aegade jooksul oleme peaaegu alati olnud Soomest tihedamalt seotud suure naabriga. Meie tasakaaluasend on Soome omast lähemal naabrile. Aga me ei ole veel ses asendis — oleme seotud naabriga tiheda-

malt kui vaja. See ülemäärane tihe side paneb meid unistama sideme täielikust purustamisest, ja need unistused omakorda hirmutavad naabrit hoidma sidet ülitihedana. On selge, kust küljest meie seda nõiarõngast võime ahendada.

Meie tasakaaluasendi põhialuseid on kaks.

1. Oleme suveräänne rahvas. Selle vastu pole juba 50 aastat keegi enam vaielnud. See tähendab omaette valitsust, omaette rahvusvahelisi suhteid, omaette ühiskondlikke ja poliitilisi organisatsioone. See tähendab, et kõik käsud-korraldused, mida Eesti elanik peab arvesse võtma, tulevad Tallinnast või vähemalt Tallinna kaudu. Rahvas, kelle liikmed saavad käske otseselt välismaalt, ei ole suveräänne.

2. Me ühiskondlik kord on põhiliselt sama, mis suurel naabril. See oli nii ajal, mis Soomes olid vabad talupojad. See on nii praegu. Katsed seda muuta võivad tuua rahvusliku katastroofi.

On selge, et meiegi välispoliitika ja valitsuse koosseis peavad olema vastuvõetavad naabritele. Meie sidemed läänepoolse Euroopaga saavad laieneda vaid sel määral, kui suudame suurt naabrit veenda, et me ei kavatse neid sidemeid kasutada tasakaaluasendist kaugemale hiilimiseks. Sama vajalik on ka näidata, et meid ei saa tasakaaluasendist seespool hoida ülemäärase pingutuseta.

Vahendid — poliitilised

Tasakaaluasendi saavutamine nõuab järgnevat aastakümneil kahe ühtepõimunud protsessi läbiviimist:

1. Hüljata mõte muuta me ühiskondlik kord erinevaks naabri omast.

2. Suure naabri nõusolekul muuta domineeriva partei Eesti sektsioon omaette parteiks ja viia majanduses läbi territoriaalse juhtimise põhimõtte.

Need arengujooned on omavahel põimunud: edusamm ühes teeb võimalikuks edusammu teises, ja vastupidi. Tegijad on seejuures tihti erinevad — ühel puhul need, kes on muutmisest unistanud, teisel puhul domineeriva partei liikmed. Etapid teel tasakaaluasendi poole on niisiis:

1. Tasakaaluasendi kaine analüüs, nii me endi kui ka suure naabri tarbeks.

2. Vähehaavaline harjumine tasakaaluasendi mõttega, nii meie kui ka naabri poolt.

3. Territoriaalse juhtimise süvendamine, tasakaaluasendi kui pikaajalise sihi omaksvõtt, domineeriva partei Eesti sektsiooni suveräänseks muutumine suure naabri nõusolekul.

4. Eesti astumine VMNi, Varssavi Pakti ja ÜRO liikmeks, siis kui naaber ja teised

suurjõud sellega nõus on, meie veenmistöö tulemusena.

5. Aktiivne osavõtt ÜRO tegevuse kõigest aspektidest, suure naabri nõusolekul.

Väline vorm, mille raames need etapid teostuvad, pole meie oluline. Sisu on tähtsam kui silt pakendil.

Eestis domineeriva partei detailse suuna määramine on selle partei liikmete asi. Aga nimelt kuna see partei on domineeriv, on kõigil rahva liikmeil õigus nõudeid esitada ka partei-sisestes küsimustes, kui need puudutavad terve rahva huve. See partei peab läbi viima järgmised reformid:

1. Partei rahvuslik koosseis peegeldagu maa pideva elanikkonna koosseisu. Üheväärsus on ainus võimalik rahvaste sõpruse alus.

2. Partei juhtkonnas olgu enamuses Eestis üleskasvanud. Meie-omad saavad meid paremini juhtida kui mitte-omad.

3. Nagu rahva sihiks on aktiivselt osavõtta rahvusvahelisest tegevusest ÜRO kaudu, olgu domineeriva partei sihiks aktiivselt ja algatusjulgelt osa võtta samalaadsete parteide rahvusvahelisest tegevusest.

Domineeriva partei rahvusliku koosseisu normaliseerimine asetab nõude ka parteituule: oldagu vajaduse korral nõus domineerivasse parteisse astuma.

Mida teha, kui suurel naabril tuleb kokkupõrge omaenda suure naabriga? Ei ole me huvides, et me noored mehed hukkuksid Vargamäe noore Andrese kombel. Kuid me ei kasuta ka suure naabri rasket olukorda ära, et katsuda ta mõjusfäärist lahkuda. Me teeme talle selgeks, et enne kui me tasakaaluasend on saavutatud, on me abi passiivne ja tõrkuv. Kui aga mõeldamatu peaks juhtuma ja tuuma-konflikt naabri ja kaugema suurvõimu vahel puhkeb, lõmastub Põhja-Eesti. Ka selleni viia võivas jageluses pole me huvides kellelegi kastaneid tulest tuua — ei võimalikele lõmastajaile, ei ka neile, kelle Eestis-asuvad raketibaasid lõmastamist välja kutsuvad. See kehtib eriti me hoiaku kohta koloniaal-aktsioonide puhul, olgu Lõuna-Aasias või Kesk-Euroopas — ärgem soosigem imperialismi kusagil.

Saavutada neutraalsus on me sihtide oluliseks eeltingimuseks. Asume Põhja-Euroopa neutraalse rühma veerel — see on me tähtsuselt teine geopoliitiline koordinaat. Meil on vaja selle rühmaga liituda, nagu Soome seda teinud on, ilma seejuures lõdvendamata oma idasuhteid ega muutmata ühiskondlikku korda. Taolist erapooletust eeldab me edukas tegevus ÜROs. Me suure naabri huvid ühtuvad ses suhtes meie omiga, kuna ta siis evib ÜRO neutraalide rühmas ka oma ühiskondliku korra esindajaid.

Soome neutraalsus ei luuda kaitsepakti naabriga, ja meie puhul jäävad ta väed maale seni, kuni hajub pinge kahe Euroopa poole vahel. On aga üks asi, millega me ei saa leppida ei moraalselt ega praktiliselt: tuumarelvad. Eesti pinnal ja Eesti vastu. Suur naaber peab avalikult kinnitama, et tal Eestis tuumarelv ei asu, teised suurjõud peavad avalikult kinnitama, et neil pole Eesti pihta sihitud rakette — olgu need me esimesi nõudeid!

Neutraalsus pole ainult juhtide strateegia, vaid ka me isiklik hoiak. Peame igaüks harjuma olema emotsionaalselt neutraalsed suurjõude-vahelisis vägikaika-vedudes. Peame selgeks saama, et meil pole ühegi poole võidu või kaotusega suurt võita, küll aga kaotame pidevalt nendevahelises pinges, rääkimata sellest, mis juhtuks sõja puhul. Me huvides on pinge kahanemine, mitte ühe või teise poole võit. Eriti tähendab see, et eestlased nii kodus kui mujal teevad targasti, kui nad võimaluste piires väldivad teenistust suurjõudude armeedes, eriti kui see on seotud koloniaal-aktsioonidega teiste väikerahvaste pinnal. Võimalused vältimiseks on teadagi piiratud. Aga mõne mehe avalik «ei» ütlemine ühes maailma nurgas annab julgust sama teha teiseski nurgas.

Neutraalsuse saavutamine ei lahenda kõiki meie probleeme. Eriti mitte neid, millega heitleb terve maailm. Mainigem neist vaid kahte.

Teaduslik-tehniline revolutsioon haarab meidki. Esile kerkib uus haritlaste klass, ning «võim ja vaim» pörkuvad kokku mitmeis paigus. Püüdkem seda muudatustega Eesti osas leevendada, andes mõtlevale klassile vajalikku tunnustust ja omavalitsust nii palju, kui saame. Selge arusaam ajaloolise protsessi iseloomust, millist läbime, aitab meil õiget suunda hoida teel kooolitus-ühiskonda.

Samaaegselt muutub kriitiliseks saastamine. Meil on ses suhtes edumaa mitme teise rahva suhtes — meil uuritakse küsimust juba ajal, mil me vesi ja õhk pole veel meeletult saastatet. Säilitagem see edumaal Piirakem iga ühikalundi saasta, hoidkem põlevkivi kontrolli all, vältigem toorõli puhastamist me tihedalt asustet pinnal. Säätkem loodusvaru. Mets kasvab aeglaselt, põlevkivi üldse mitte. Mõelgem sellelegi, vaadeldes tõusvaid toodangu-kõveraaid.

Me sihtide saavutamine eeldab ka, et ÜRO inimõiguste normid oleksid Eestis rakendatud küllaldasel määral. Täiel määral pole nad rakendet kusagil. Erinevais aspektides on osa rahvaid meist ees, osa taga. Ilma nõudmata absoluutset ja ideaalset, olgu me sihiks pidevalt laiendada inimõigusi

me maal. ÜRO inimõiguste üldeklaratsioonis on meil eriti põhjust rõhku panna artiklitele 13.2 (maalt lahkumise ja naasmise vabadus), 19 (ideede levitamise vabadus) ja 20.1 (rahuliku koosoleku vabadus). Samal ajal ärigem unustagem, et meil on juba maailma keskmisest kaugemalt paremini rakendatud artiklid nagu 24 (õigus puhkusele) ja 26.1 (õigus haridusele). Lugegem, arutagem ja levitagem seda, mis sisaldavad ÜRO rahvusvahelised paktid õiguste kohta.

Inimõiguste laiendamine on südame lähedal paljudele inimestele meiega samalaadseis tingimuis olevate rahvaste hulgas. Ka suure naabri hulgas. Tutvagem nende inimeste tööga ja töötagem nendega koos. Toetagem naaberrahvaid ja -rahvakilde, eriti neid, kes on hädas või kes agaralt nõu vad oma õigusi. Neisse põlglikult suhtudes reedaksime omaenda tuleviku.

Vahendid — kultuurilised

On aeg täpsustada, kes on «rahvas». Me rahva tuumaks on need, kes kõneavad eesti keelt, on sündinud ja üles kasvanud Eestis, ja asuvad Eestis enam-vähem pidevalt. Aga see on vaid tuum. Me rahva hulka kuuluvad ka need, kelle kohta kehtib vaid osa neid tingimusi. See haarab neid väljaspool Eestit, kes soovivad end eestlaseks nimetada. See haarab neid Eestis, kes on mujalt tulnud ja kes soovivad end pidada eestimaalaseks ning õppida eesti keelt. Kuidas on lood sisserändajatega, kes pole nii kaugele jõudnud? Meie huvides on neidki ligi tõmmata. Suurrahvad on saanud suureks integratsiooni teel. Meie sihiks pole arvuliselt suureks saada, kuid pelgaks püsimisekski on integreerimis-valmidus hädavajalik. «Puhta vere» kultus pole mitte eetilisel küsitav ja ajaloolisel koomiline, vaid ka rahva püsimisele lausa ohtlik. Meil on valida, kas olla segunev rahvas või hääbuv rahvas. Viis aastat on kodakondsuse saamise määr paljudes sisserännumaades. Õelgem meiegi neile, kes nii kaua on Eestis elanud: «Nüüd olete eestimaalased» ja jätkem nende koormaks sellele vastu vaielda. Kutsugem neid eestikeelseile üritusile ja jätkem nende koormaks ebaviisakalt keelduda, integreerigem.

Teisest küljest on samuti selge, et maa integratsiooni-võimel on piirid nii majanduslikult kui kultuuriliselt. Sisserännu määra ja koosseisu tuleb vastavalt reguleerida. Kui valitsus ja domineeriv partei sellega hakkama ei saa, on olemas teisi meetodeid, grusiinlaste ja armeenlaste eeskujul. Oluline on aga, et tehtaks vahet «eestimaalaste» ja värskete üleliigsete sisserändajate vahel. Oleks soovitatav, et sisseränd oleks mitmekesine. Soomest Bulgaariani ja Poolast Tadžikistanini —

see rikastab kultuuri ja hõlbustab integratsiooni.

Integratsiooni kõrval on vaja ka sündivus hoida mõistlikes piires. Kuigi maailma üld-sündivus on ohtlikult kõrge, on meie oma ohtlikult madalamal Euroopa keskmisest — ohtlik meie kui rahvuse püsimisele ja ohtlik maailma tasakaalule, kuna tekib demograafiline tühik.

Kaua aega on meil peetud «normaalseks» 2-lapse-perekonda. Me peame hakkama pidama normaalseks 3-lapse-perekonda. See ei tähenda, et kõik peaksid nii kaugele jõudma. Aga see peaks olema mõõdupuuks. See tähendab, et kirjanikud-kunstnikud kujutaksid nii suuri peresid oma loominguks. (Seni on nad teadmatult propageerinud ühe- ja kahelapselisust.) See tähendab ka, et kavanadataks ja ehitataks rohkem mitmetoalisi elamu- ja kortereid ning rohkem laste-aedu. Ka beebi- ja lasteriided peavad olema saadaval. Ja mis siis, kui «nemad» seda ei tee? Suurel määral oleme siiski ise need «nemad». Võime nõuda koosolekul ja ajalehis (ka siis, kui meil endil lapsi pole). Võime oma igapäevases töös sümpaatiaga hoida silmas lastega perede vajadusi ja teha neil elu kergemaks.

See kõik on aga veel väline. Põhiline on arusaam, et lapsed on täiskasvanu hingelisele tasakaalule üsna vajalikud. Muidu on tühjus, mida ei korva ka pikim kohvikus istumine ega viies sada grammi. Kilkav laps seljas on tänuikum ettekäane käpuli käimiseks. Meil on vaja veenduda (või taas avastada), et täismehed ja tõelise naise põhi-kriteeriumide esireas on olla üles kasvatanud uusi naisi ja mehi. Nagu iga tõesti rahuldust andev tegevus on seegi tihti pingutatav ja vaevaline. Alternatiiviks on paljudel juhtudel pidevavõitu õõnsustunne.

Perekonna normaliseerimine (olgu tavalistel või uutel alustel) eeldab ka naise-mehe töösuhete selgitamist. See on ülemaailmne probleem, millest meiega ei pääse. Rasked «meestetööd» teeb nüüd masin, ju on rasked tööd, millist nappu kumbki peaks käänama. On maid, kus naist sunnitakse kodus istuma, ka kui ta tahaks väljas töötada. On maid, kus majanduslikud olud sunnivad naist väljas töötama, kui ta tahaks lastega koju jääda. Olgu me sihiks ühiskond, kus iga naine saab valida mõlema tee vahel, ilma tehniliste ega moraalsete kitsendusteta. See eeldab, et mees võtab osa koduseist töist naisega võrdselt. Minevikus oli teisiti. Kuid 30 aasta plaan lähtub olevikust ja suundub tulevikku.

Ülemäärane viinajoomine on hetkel üks me tõsiselt probleem. Osalt on rahvusliku sihi puudumine ja isikliku ning kindla pinna kadumine seda kaasa toonud. Kaugele ulatu-

vate sihtide esilekerk ergutab kasutama vähem uimastusvahendeid. Igaühel on õigus juua nii palju, kui ta soovib, aga ka nii vähe, kui ta soovib. Pole vaja teisi manitseda karsklusele, kuid ka väited, et mitte kaasa-loomine on «ebaviisakas» või «ebasõbralik» peavad ununema.

Ebaviisakas ja ebasõbralik on teisi jooma kehtutada. Praeguses olukorras on see isegi rahvuslik pisiroim. Sihtide teostamine nõuab, et me ei suru viina teistele peale.

Madal töövõime on teine me probleem, mis on tuttav juba saksa teoorjuse ajast, aga mis ehk kõlab üllatavana. Jah, «vana hea eesti töö» on kõrgemal järjel kui mõnegi primitiivsema rahva oma, kuid madalamal Euroopa keskmisest. Küsimuses pole õigus-tatud isiklikud ostud-tööd, vaid aja surnuks löömine töökohal või mujal, pudeli najal või muidu. Kas töövilja saame meie või «nemad», ei loe siin. Harjudes viletsa tööga laostame iseendid vaimset. Ka selles peab järgnevat aastakümneil tulema muutus meie kasuks.

Kolmandaks nõrkuseks on, et otsime liiga tihti, kes on «süüdi». «Syy» tähendab soome keeles «põhjüst» ja see on, mida peaksime otsima. Ei aita, kui terve rühma «süü» (või koguni olematu «süü») kinnitatakse ühe isiku õlule. Aitab, kui häire põhjus kõrvaldatakse, ja veel nii, et kellelgi paha tunnet ei jää (ka sellel, kes ehk tõesti natuke oli «süüdi»). Asjatult käime mõttes kohtus teiste rahvastega ja oma perekonna liikmetega (kaasa arvatud lapsed). Kui moos on maas, koristagem killud, kui mees on maas, aidakem haiglasse. «Süü» määramine on selle kõrval kolmanda järgu tähtsusega. Kui abielu on nässus, loeb vähe, kummal oli «õigus». Kui rahvas sureb, loeb see vähe, et saame mõne teise rahva patuoinaks kuulutada. Vargamäe huvides on rohkem põllul ja vähem kohtus käia.

Lahenduste otsimine süüdlaste asemel, töövõime tóst, mõõdukam joomine, perekonnaelu normaliseerimine, sisserännu integreerimine — see on igaühe töö, ta enda ja rahva huvides. Ühtede edusammud aitavad ja tiivustavad teisi. Edu paistab tihti piiratuna ja tähtsusetuna. Ent üle aastate ja tuhandete inimeste määravad need pisisammud vahe õnnetu ja hukkuva ning elurõõmsa ja arneva ühiskonna vahel. Me saavutame oma 30 aasta sihid, kuid küllalt paljud meist täna katsuvad püüda nende isiklike sihtide poole, homme väsisvad ja heidavad käega, aga ülehommeks katsuvad jälle.

Me kultuuri viimine maailma on suurel määral koostööst eestlaste vahel kodus ja välismaal. Pangem ühiselt tööle ühtede majanduslik kaal ja teiste keeleoskused ning sidemed.

Me saavutame oma sihid koostöös teiste rahvastega (kes on me lähimad hõimud kõigis aspektides peale lingvistilise). Meil on valida, kas olla 300 aasta pärast tähtis osa Balti ühiskultuurist või tähtsusetu osa mõnest laiemast ühiskultuurist. Aga mõelgem ka kauge-
maile rahvaile, kellega avastame ühised huvid niipea, kui vabaneme imperialistide poolt meisse süstitud eelarvamustist.

Teguviisid

Inimlikkus ja sallivus on selle plaani põhi-
alused. Me arendame eestlust inimluse raames, mitte selle kulul. Plaanile ei hakka me elusat inimest ohvriks tooma. Iseäranis ei tohi see plaan kujuneda lõõgipuuks mingi kitsarinnaliste fanaatikute rühma käes, kõigi teisitõtlejate vastu.

Plaanil olemasolu ei tähenda, et kõik eestlased peaksid piinlikult jälgima plaanis esitat rada. Vastupidi — on vaja, et mitmed erinevad rajad saaksid tallatud läbi me raskuste tihniku, nii et kui üks neist umbub, jääb järgi teisi. Plaan esindab me arvamuste skaala keskmist. Distributsioon selle keskmise ümber jäägu laiaks, kuid igaüks olgu teadlik, kummal pool kesktee ta asub. Hoidkem oma tegevus kooskõlas plaaniga, või neutraalne. Olgem sallivad nende suhtes, kelle rajad kulgevad teispool kesktee. Krediitkassa ja Irboska, Tartu vanglakaev ja Näituseväljak ei tohi korduda.

Plaanil asukoht me tegevuses on ajaliselts piiratud kahes suunas. Ühelt poolt ei esita ta rahvuslikku «lõppsihti», vaid ainult sihte, mis on soovitatavad ja saavutatavad järgmise 30 aasta jooksul. Teiselt poolt ei anna ta ka operatiivseid juhiseid lühiajaliseks taktikaks. Ta ei saagi neid anda, sest taktikad olenevad ju üksikisiku asendist kesktee suhtes. Plaan asetab aga me lühiajalised aktsioonid selgemasse perspektiivi ja võimaldab vältida neid, mis võiksid meile pikaajaliselt olla kahjulikud.

Esimesed kümme aastat

Need on suurelt osalt plaani rahva teadvusse sisseviimise aastad, mille osas me suurt abi

Rein Taagepera (sünd 28. veebr. 1933 Tartus), lahkus 1944 koos perega Eestist, sai 1965 Delaware'i ülikoolis füüsikadoktori (Ph.D.), 1969 kunstiteaduste doktori kraadi (M.A.). Aastast 1970 töötab Kalifornia ülikoolis, 1978. aastast sotsioloogiaprofessorina.

ootame ka plaani vastastelt, kes ei suuda plaani vaikselt ignoreerida. «30!» olgu maalitud kümne aasta pärast igale seinale Eestis, nii et plaani vastased on häiritud iga 30-kopikalise margigi puhul kirjaümbrikul.

Need on aastad, kus plaani detailid selgeks saavad me rahva enamusele ja kus poliitilise tasakaaluasendi mõte omaks võetakse valusa ja aeglase mõtte-arengu tulemusena. Mitte vähem valus ja aeglane pole demograafiline ja psühholoogiline väljamurre hääbele-
viivaist rööpaist.

Need on ka aastad, kus plaani sihid selgitatakse võõraile, eeskätt suure naabri juhtidele, aga ka teistele suurjõududele, kes Eestis omi sihte taotleavad.

Sel määral kui üksikinimesed ja kollektiivid plaaniga liituvad, hakkavad nad teadlikult töötama konkreetsete vahesihide suunas oma tegevuspiirkonnas ja isiklikus elus.

Kesksed kümme aastat

See on aeg, mil vahenditena märgitud etapid suurel määral teostatakse.

Viimased kümme aastat

Neil aastail koondub tähelepanu poliitiliste ja psühholoogiliste tingimuste muutmisele meie põlve kultuurilis-rahvusvahelisele lõppsihtidele. Me ei saa kunagi öelda, et oleme need sihid saavutanud, sest neid peab pidevalt uuesti saavutama. Aga me võime 30 aasta lõpul rahuldusega tagasi vaadata sellele, mis on tehtud.

Plaanil lammutamine

Ja siis on aeg plaan tunnistada aegunuks. Ta ei tohi jääda vesikikiviks meie järgneva põlve kaela. Katsuda plaani kestvust piken-dada tähendaks teda reeta. Järgnevad põlved peavad olema vabad tegema oma plaani või ka mitte mingit plaani; igal juhul peab toimuma uus kriitiline analüüs. Meie põlvkond on aga rahva olemise ja mitte-olemise kaaluksel, ja meie eneseteostus nõuab plaani. Me suudame. Ja meil on 30 aastat. 30!

Metsaülikool — Rootsis, Kanadas ja Austraalias looduslikult kaunis paigas toimuv seminar, kus peetakse Eestiga seotud teaduslikke ettekandeid. Rootsi metsaülikool annab välja ka kogumikku «Metro». 30 aasta plaan kanti esmakordselt ette Kanada metsaülikoolis.

KÜLLO ARJAKAS

EESTI VABARIIGI VÄLISPOLIITIKA 1939. AASTAL II

VII. II MAAILMASÕJA ALGUS JA

«ORZELI» lugu

(1.—20. september)

1. septembril 1939 algas sõda Saksamaa ja Poola vahel. Eesti Vabariigi valitsus otsustas käimasolevas sõjas jääda erapooletuks ning kohaldada erapooletusseaduse eeskirju. Meeleolu Toompeal jäi rahulikuks, sest kuudepikkuse pinge järel ei tulnud sõja puhkemine erilise üllatusena. Õhtul esines raadios minister Ants Oidermaa: pinevus on Eestist kaugel, Eesti jääb erapooletuks. Sõjavägede staap teatas, et kuuldused mõnede aastakäikude erakorralisest teenistusse kutsumisest on alusetud.

Need kuuldused ei tulnud siiski õhust.

1. septembri hommikul arutati staabis Eesti julgestamise abinõusid ning kaaluti osalise mobilisatsiooni küsimust. Sellega otsustati oodata ning ära kuulata ka valitsuse seisukoht. Ülemjuhataja rõhutas olukorra tõsidust ning lõpetas: uus draama on alanud, keegi ei tea selle lõppu, kuid on kindel, et sõjast tuleb välja uus maailm (Luts, 78).

2. septembril arutati ka valitsuses mobilisatsiooni küsimust. Saadud andmed kinnitasid, et Rootsi on alustanud oma neutraliteedi kaitseks osalist mobilisatsiooni. See pani mõtlema: polnud ju Rootsi sõdinud pärast Napoleoni, Rootsi teati kui rahuarmastavat ja liitudest eemalehoidvat riiki, mille poliitiline asukoht oli Eestist soodsam. Siiski otsustati Eesti relvajõude mitte mobiliseerida, sest:

1. NSV Liit peab seda enda vastu sihituks;
2. maa asukohta ja poliitilist süsteemi arvestades on varjatud mobilisatsioon võimatu;
3. mobilisatsioon toob kaasa raskusi majanduses;
4. üldmobilisatsioon võib kaasa tuua ettenägematuid tagajärgi.

Lähemad naabrid — Läti ja Leedu ning Soome — alustasid varjatud osalist mobilisatsiooni ja kutsusid mõned aastakäigud mehi püsside alla. Samuti pikendati sügisõppusi. NSV Liit ei reageerinud nendele sammudele.

Esimestel päevadel võis kauplustes märgata elavamast ostmist, eriti tekstiili ning välismaiste tarbekaupade osas. Pankades paanikat ei tekkinud. Majandusministeeriumi korraldusel teostati inventuure, et täpsustada esmajärguliste tarbeainete laoseise ja tagavarade suurust. Rahvas jälgis hoolega

sõjasündmuste kulgu ning üldine sümpaatia kuulus Poolale. Juba 5. septembril külastas Selterit Saksa saadik, kes juhtis Selteri tähelepanu Eesti avalikkuse informeerimisele sõjasündmustest, mis toimub Saksamaale mittesobival viisil (957-17-6, 48).

Sõda tõi kaasa teatud raskusi, sest Lääne-meri jäi sõjategevuse piirkonda, vetel tuli karta allveelaevu ja miine. Raskenes Eesti ühendus Lääne-Euroopaga, kuid loodeti, et ühendus Saksamaaga jääb normaalseks. Oma 8. septembri dekreediga korraldas Päts ümber kaupade väljaveo, teise dekreeidi alusel võis majandusminister käsutada Eesti laevu. 11. septembril tõsteti piiritlet ja viina hinda 10—15%, et piirata nende tarvitamist siseturul ning suurendada eksporti. 14. septembril kehtestati lubade süsteem bensiini ostuks ja tõsteti selle hinda, 18. septembril läks suhkur kaardi peale. Sõjaolukorras määrati kuunormiks 800 g inimese kohta (lastele 1200 g). Sõjast tingitud raskuste tõttu lühendasid mitmed ettevõtted oma töönädala kuni nelja päevani.

Valitsus lootis sõjast kõrvale jääda. Juba 4. septembril oli Saksa saadik kinnitanud, et Saksamaa austab temaga piirnevate riikide erapooletust ning on andnud vastavad kinnitused. Eestile pole küll sellist kinnitust antud, kuid Eesti ja Saksamaa vahel on mittekallaletungileping ning Eesti jääb sõjategevuse piirkonnast eemale (957-14-767, 1—2)

9. septembril tuli telegramm Moskvast August Reilit, mis teatas, et Moskvas ja Leningradis on alustatud varjatud mobilisatsiooni (reservväelaste registreerimise ettekäändel), Leningradis aga rekvireeritakse taksoid ning on kehtestatud alkoholikeeld (957-17-7, 63). 11. septembril anti Reile Tallinnast korraldus paluda audientsi Molotovilt ning uurida, kas reservväelaste koonddumine Leningradi rajooni «on mõeldud ülesanneteks ka Eesti—N. Vene piiri sektoris või on tingitud oludest selles sektoris» (957-17-7, 62). Moskvast kuuldi rahustavaid kinnitusi. Näis, et Eesti võib end tõepoolest tunda rahulikuna.

Ärevate, ka vastandlike teadete vool Eestisse jätkus. 15. septembril teatas Eesti esindaja Genfist Rahvasteliidu juurest, et seal oletatakse Nõukogude Liidu astumist sõtta (957-14-699, 22). 16. septembril

tulid Leedust andmed, et «kardetakse siiski Poola jagamist ja kogu Ida-Euroopa kaardi ümber joonistamise võimalusi» (957-14-704, 132). 17. septembril andis Rei Moskvast teada, et Saksamaa on väga häiritud Nõukogude mobilisatsioonist, talle tundub, et partnerite vahel pole usaldust ning tema peab selle vahekorra juures ebausutavaks «aumehelikku kokkulepet» Balti riikide jagamiseks (957-14-702, 166). Samal ajal tulid sõjavägede staapi andmed, et täheldatakse Punaarmee üksuste koondumist Eesti piirile. Eesti kagu-piirile saadeti staabist ohvitseri vaatlusi läbi viima (Luts, 72).

Seoses kaubanduslike raskustega ilmutas välisminister Selter energiat kaubateede ümberkorraldamiseks ning pööras rohkem tähelepanu Nõukogude Liidule.

12. septembril sõitis Moskvasse väliskaubanduse osakonnajuhataja Georg Meri, et koostada uus kaubandusleping Eesti ja NSV Liidu vahel ning uurida transiidi võimalusi. Juhisena soovitati kas saadikul või tal endal leping alla kirjutada. Kui Moskvast soovitakse kedagi valitsusest näha, siis tuleb kas majandus- või välisminister (957-1-9, 1). Mere sõit Moskvasse kulges tavapärasest tunduvalt aeglasemalt, sest pidevalt vastutulevate sõjaväeüksuste tõttu sõitis reisirong kõrvalteedele. Läbirääkimised G. Mere ja nõukogude väliskaubanduse rahvakomissari Anastass Mikojani vahel toimusid 15.—19. septembril. Need kulgesid igati sõbralikus toonis ning Eestile vastutulelikult.

Vahepeal aga juhtus õnnetu «Orzeli» lugu. Juba septembri algul andis Laidoner juhtnõõrid merejõudude ülemale mereväekapten Valev Merele ja õhujõudude ülemale kolonel Richard Tombergile olla valmis olukorras, kus mõned Poola üksused võivad otsida pääsu Eesti vetest või maalt. Sel juhul tuli talitada rahvusvaheliste ja Eestis kehtivate seaduste järgi, seega tuli need üksused desarmeerida ja interneerida. Esimene hoiatav juhtum, et Eesti geograafiline asukoht ei päästa sõjasekeldustest, oli juba 4. septembril, kui Ülemiste lennuväljale maandus sõjaks kohandatud Poola lennuk SP-BPN (495-12-243, 152).

Õöl vastu 15. septembrit ilmus ootamatult Tallinna sadamasse Poola allveelaev «Orzel». Tegemist oli uusima, moodsa Poola allveelaevaga, mis viibis merel sõja algusest saadik. Kapteni haigestumise tõttu otsustati 12. septembril sõita Tallinnasse (Pertek, 39). Mootorpaadis allveelaeva juurde sõitnud sõjasadama ülem kapten-major Mihkel Kõvamehele teatati, et laeval on avarii (kõrgsurve kompressori toru on pragunenud) ning laeva kapten Henryk Kloczkowski tuleb maale haiglasse viia. Kohvridki olid

juba pakitud (495-12-243, 39—41). Laev võeti vahi alla, kapten paigutati Sõjaväe Keskaigemajja ning järgmiste sündmustega tal enam seost ei ole, kuna tal puudus ühendus allveelaevaga. Arstide esialgne diagnoos: tüüfus või üleväsimus (495-12-243, 49).

15. septembril vaatas laeva üle kolmeliikmeline Eesti komisjon, kes jõudis järeldusele, et toru pragunemine ei ole muutnud allveelaeva liikumisvõimetuks. Seega oli allveelaev rikkunud Eesti kui neutraalse maa erapooletust. Olukorra muutis veelgi keerulisemaks Saksa saatkond, kes nõudis allveelaeva interneerimist. Nimelt pidi Tallinnast 15. septembril hommikul väljuma Saksa laev «Thalatta» (Ekman, 184). Kehtivate seaduste järgi pidi intervall sõdivate riikide sõja- ja kaubalaevade lahkumise vahel olema vähemalt 24 tundi. Seega pikenenuks «Orzeli» viibimine Tallinnas üle 24 tunni ning rahvusvaheliste seaduste järgi — Eesti Vabariik oli nendega ühinunud — tuli allveelaev interneerida. Laidoneri juures toimunud nõupidamisel otsustati allveelaevalt torpeedod, suurtüklid, laskemoon, merekaardid ja navigeerimisvahendid maha võtta, meeskond aga paigutada Männiku kasarmutesse. Vastavad korraldused anti merejõudude juhatusel. 16. septembri nõupidamisel arutati desarmeerimistöde käiku. Sõjavägede staabiülem Reek arvas, et tuleks ka kütteõli välja pumbata ning Laidoner andiski vastava korralduse. Samuti kästi laevalt meeskond maha võtta (Luts, 80—81).

16. septembril avaldati ajakirjanduses sõjavägede staabi teadaanne, et 14.—15. septembri õöl Tallinna reidile ilmunud Poola allveelaev «Orzel» on Eesti kehtiva erapooletuse korraldamise seaduse alusel interneeritud («Rahvaleht», 16. september 1939).

Võõrast allveelaeva valvati nõrgalt. Üks post paiknes allveelaeva juhtruumis, teine patrullis laeva tekil. 16. septembril pöörati allveelaev ümber, st võõr jäi nüüd mere poole. Põhjus oli lihtne — sadamakraana ei ulatunud ahtrist torpeedosid välja tõstma. Kuid 17. septembril muutus üldine olukord — nimelt alustas varahommikul Nõukogude Liit sõjategevust Poola vastu. Kui allveelaev tuli Tallinna, võis seda piirkonda pidada rahulikuks, kuid kolme päeva jooksul olukord muutus. Poola ja Inglise saatkond informeerisid sellest kiiresti allveelaeva meeskonda. Poolakad otsustasid — võimalik, et varem vastuvõetud plaani ellu viies — Tallinnast põgeneda. Pühapäeva tõttu desarmeerimine seisis ning poolakad said segamatult teha ettevalmistusi.

Õöl vastu 18. septembrit käivitati «Orzeli» mootorid, vangistati kaks eesti mere-

väelast, kes laeva valvasid, ning allveelaev suundus merele. Aegna merekindlustistest avati tuli ja tulistati paar lasku laeva ette, mille peale laev peatus. Siis märgati, et «Orzel» kaob veepinnalt (978-1-871, 161). 14. oktoobril jõudis allveelaev õnnelikult Inglismaale (Pertek, 149, mõnedel andmetel juba 12. okt).

18. septembril anti välisriikide saatkondadele ning ETAlle üle info: laev põgenes kella 3 paiku. Laevalt olid ära toodud suur-tükkide lukud, laskemoon ja 14 torpeedot. Põgenemist takistanud Eesti vahtkond oli kandnud kaotusi. Eesti sõjalaevad ja lennukid asusid kohe allveelaeva jälitamisele (Pvl, 19. september 1939). Päevapealt valandati ja vabastati sõjaväeteenistusest Merejõudude üleml V. Mere ja staabiüleml Rudolf Linnuste. Juurdlus siiski ei tõestanud, et otseselt oleks kaasa aidanud «Orzeli» põgenemisele, küll aga kaudselt — desarmeerimine toimus aeglaselt, meeskonda laevalt maha ei võetud, kütteõli välja ei pumbatud. Arvestades häid suhteid, mis püsisid Eesti ja Poola mereväelaste vahel, üldist poolehoidu ja kaastunnet poolakatele, oli ka raske nendega karmilt käituda.

On omaette probleem, kuidas allveelaev jõudis ilma merekaartideta Inglismaale. Arvati, et need sokutas laevale Inglise saatkonna töötaja, kes võis viskipudelite vahele panna vastavad kaardid. Aastakümneid hiljem ta väitis, et tal polnud vajaminevaid merekaarte (Luts, 83—84).

Õöl vastu 21. septembrit tõusis «Orzel» Gotlandi lähedal veepinnale ja Eesti mere-mehed saadeti paadiga maale. Kaasa pandi rummi, konserve, kuivikuid ning kiri Eesti võimudele, et mõlemad võeti väevõimuga kaasa. Teele anti veel 100 dollarit sõidurahaks: «Pidage meeles, et hauatagusest elust sobib tagasi pöörduda vaid I klassi vagunis» (Petrek, 64). Maat Roland Kirikmaa ja madrus Boris Mahlstein aerutasid 8 miili ning jõudsid kaldale. Koju jõudsid nad 24. septembril, tõsi küll, rongi asemel lennukiga. Lennuväljale tulnud omaste rõõm oli muidugi suur, mehed aga viidi kohe autoga ülekuulamisele (Pvl, 25. september).

Allveelaeva põgenemine võis rahutuks teha nii Saksamaad kui Nõukogude Liitu. «Orzel» võis põgeneda Rootsi, võis aga ka proovida jõuda Inglismaale. Mõlemal juhul ohustanuks «Orzel» mereteid, kus võisid liikuda Saksa laevad. Üllataval kombel ei teinud sakslased allveelaeva põgenemisest mingit numbrit. Saksa saadik protesti ei avaldanud, rohkem ehk kaastunde vormis märkis: «Küll on aga teil halb asi juhtunud selle põgenemisega...» (Mamers, 90). Mõni päev hiljem käis staabis Saksa mereväe esin-

daja von Bonin, kuid temaltki ei tulnud kardetud proteste (Saarsen, 176—177).

Üllatavalt arenesid sündmused Moskva poolelt. 19. septembri «Pravda» andis edasi TASSi teadaande: usutavail andmeil varjavad Poola allveelaevad end Balti riikide sadamais, leides toetust teatud valit-susriikidelt. Mõnedel andmetel olla seal peale Poola veel mõne muu riigi all-veelaevad. Oletati, et Eesti võimud lasksid 18. septembril Poola allveelaevad põgeneda. Balti laevastik võtab tarvitusele abinõud Balti vetes varul olevate allveelaevade või-maliku tegevuse vastu (957-17-7, 37; «Rah-valet», 21. september 1939). Järgnesid teravad süüdistused Moskva raadiost. Kuna «Orzeli» põgenemine langes kokku Nõuko-gude Liidu rünnakuga Poolale, jäi mulje, et need kaks sündmust on omavahel seotud.

Põgenenud laeva varustuse 499 567 Kr. väärtuses otsustas Laidoner 6. novembril konfiskeerida (508-1-371, 435). Seda võis pidada tühiseks lohutuseks poliitilise kahju eest, mida põgenenud «Orzel» oli selleks ajaks kaasa toonud.

19. septembri keskpäevaks oli Rei kutsu-tud Molotovi juurde. Rei mälestuste järgi polnud tal muud infot toimunu kohta peale «Pravda» teravasõnalise teadaande, samuti polnud Eesti välisministeeriumist tulnud mingeid instruktsioone. Molotov alustas äh-vardavas toonis: Poola allveelaev lahkus Eesti võimude soosimisel, Poola-meelsed ametni-kud isegi aitasid sellele kaasa. Nõukogude Liidu merejõud tulevad Eesti vetesse. Rei vastas, et tal pole selgust Eesti võimude tegevuses, ning ta lubas pärast täiendavate juhistega saamist edasi anda valitsuse vastuse (Rei, 255—256). Eesti Välisministeeriumis fikseeriti saadikult telefonikõne: «Ta on olnud kutsutud kell 13 (meie aeg k. 12) Molotovi juurde. Molotov palus hoiatada Eesti valitsust kõige tõsisemalt ja teatada, et N. S. V. L. Valitsus laseb oma laevastikul ette võtta Poola allveepaadi otsimist, ka Tallinna lähemas ümbruses, sest ta ei või jätta paati merele, kuna see on relvastatud torpeedodega» (957-17-7, 37).

19. septembri õhtupoolikul jõudsidki Nõukogude sõjalaevad Soome lahe suud-messe, ristlesid Aegna ja Naissaare vahel. Lahe kohal tiirutasid Nõukogude sõjalennukid. Kaasaegsete mälestuste järgi lendasid 9 Nõukogude sõjalennukit madalalt — väga demonstratiivselt — juba 19. septembril üle Tallinna, rikkudes seega Eesti õhuruumi puutumatus. Pinevat olukorda arvestades valitsus sellele ei reageerinud. Anti teateid, et võõrad sõjalaevad on tunginud Eesti terri-

toriaalvetesse. Sõjaväelased tõmbasid mõtlemapanevaid paralleele Vabadussõjaga — siis ei õnnestunud Nõukogude Venel kordagi haarata kontrolli alla Eesti ühendusteid lääneriikidega. Pinge tõusis, sündmused näisid kiskuvat konflikti. Laidoner kartis Nõukogude vägede dessanti. Kuigi korduvalt rikuti Eesti Vabariigi territoriaalvete ja õhuruumi puutumast, andis Laidoner 20. septembril korralduse mitte tulistada Nõukogude laevu ja lennukeid (Selter, 40). Nõupidamisel ülemjuhataja juures tõstatati mõte, kas tuleks mineerida mõned kaldarajoonid ja teatada sellest avalikult, et hoida Nõukogude laevu kaugemal. Laidoner leidis, et Eesti ei tohi midagi ette võtta, mis veelgi võiks häirida või provotseerida idanaabrit. Kui mõni laev jookseb miini otsa, annab see Moskvale kohe ettekäände kättemaksuks. Kindral käskis piirduda ainult sõjalaevade vaatlusega (Luts, 86).

Käsk Eesti piiride puutumast rikkuvaid võõraid lennukeid ja laevu mitte tulistada anti edasi väeüksustele, piirivalvele ja Kaitseliidu formeeringutele. Kohtadel võidi võõra sõjaväe tegevust mõista kui vastase ootamatut sissetungi ja kaitsekava järgi pidid väeosad sel puhul alustama vastutegevust käsku ootamata.

Nõukogude sõjalaevade ja lennukite ohtlikud manöövrid Eesti vahetus läheduses andsid ainet mitmesugustele kuulustele ja oletustele nii Eestis kui kaugemal. Eesti ajalehtedele antud informatsioonid mainiti, et Nõukogude laevad on ilmunud Eesti ranniku lähedusse, mis on põhjustanud rahvusvahelises ulatuses kuuldusi, nagu kontrolliks Venemaa Eesti sadamaid. Tegemist on siiski vajalike ettevaatusabinõudega ning «allveelaeva lugu on mööduva tähtsusega vahejuhtum, millel ei saa olla mingisugust mõju riikide vahelistele suhetele» (Pvl, 21. september 1939).

Sõjaväeatašee Mollin täheldas 20. septembril ärevust Riias, kus kardeti, et venelased tulevad Tallinna sadamasse. Siit läkitatud juhtnõore, et Eesti lubab Nõukogude laevadel vabalt liikuda, võeti Riias kui kriisi ületamist (495-11-42, 52). Samas kirjutas Mollin prohvetlikult: «Peetakse ohtlikuks juhust kui poola allveelaev peaks ründama mõnd vene laeva. Sel puhul arvatakse, et venelased reageeriksid väga valjult» (495-11-42, 52). Pinge Eesti valitsuse ja sõjaväelaste hulgas püsis. 21. septembril teatati küll Moskvast Eesti saatkonnast, et saksa sõjaväelastelt saadud andmete järgi Moskva piirid tehtuga, ka Potjomkin (Molotovi asetäitja) ei ole ilmutanud enam erilist külmust (957-17-7, 36). Siinsed sündmused aga ei

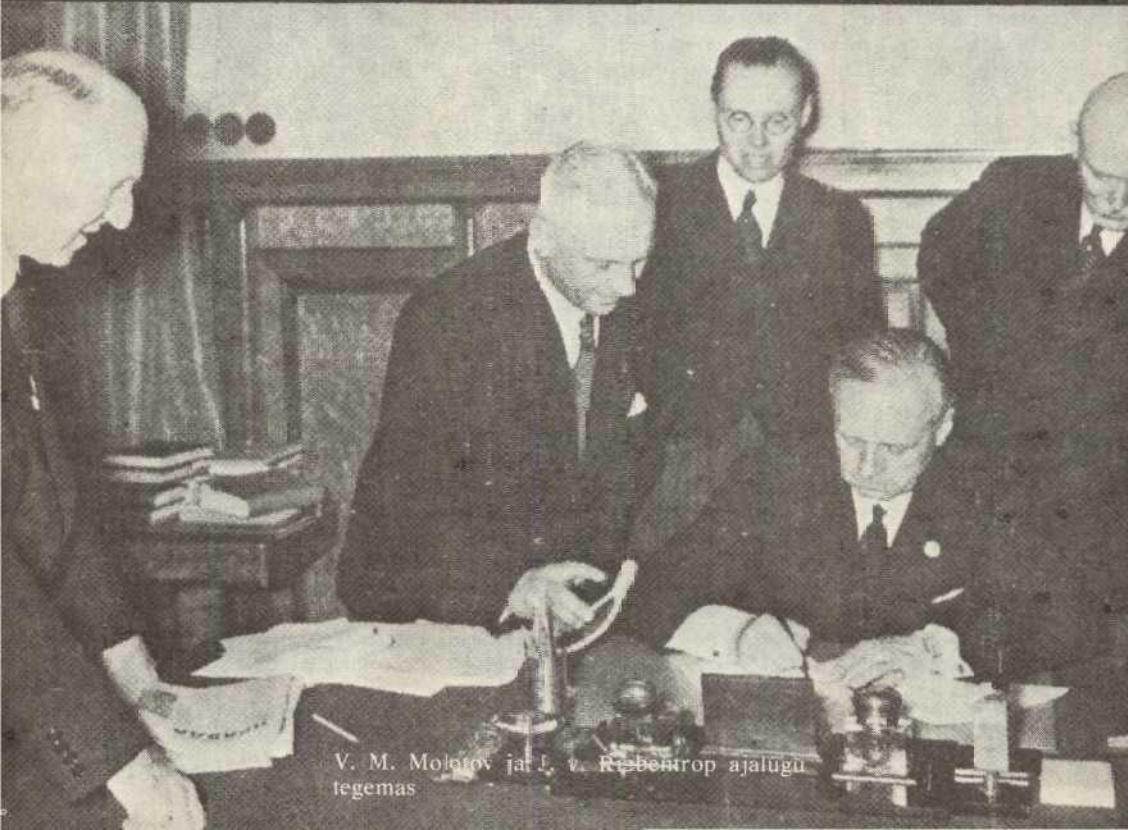
andnud alust optimismiks: 24. septembril kella 13.30 paiku tulistas Nõukogude miiniristleja «L. G.» 3 või 4 lasku Eru lahe suunas (2 või 3 mürsku lõhkesid vees, üks kukkus metsa) ning juurde täristati veel kuuliildujast (957-17-10, 48—48p.). Samal päeval tiirutasid Saaremaa kohal umbes 30 minuti jooksul 3 Nõukogude sõjalennukit.

Näib, et 21.—22. septembril pidas Eesti valitsus allveelaeva kriisi haripunkti siiski möödunuks. Poola allveelaev jäi küll kadunuks, ent õnneks mingeid ootamatuid rünnakuid Nõukogude ega mõnele teisele laevale ei toimunud. Itaalia saadik Tallinnas Cicconardi märkis 21. septembril oma ettekandes välisminister Cianole, et Selter peab olukorda küll tõsiseks, kuid Vene okupatsiooni ei usu (Ots, Mehed, 126). Samal päeval antud Eesti Välisministeeriumi informatiivses teadaandes oma saadikutele märgiti: «... võtab Eesti valitsus rahuldusega teatavaks, et ka N. Liidu valitsus tahab oma laevanduse kindlustamiseks teostada nimetatud allveelaeva jälitamist, milleks Eesti valitsus, seistes oma erapooletuse ja iseseisvuse valvel, ei taha teha mingeid raskusi. Vastuoks — Eesti valitsus soovib olla kontaktis N. Liidu organitega selle, mõlemat riiki huvitava ülesande täitmisel» (957-17-5, 346). Valitsus tegi kõik võimaliku, et kriis ilma suuremate komplikatsioonideta lahendata. Sõjaväelised sammud piirati miinimumini. Ilmselt peeti heaks endeks teadet, et allveelaev on Gotlandi jõudnud, jäädes seega Nõukogude vetest eemale.

VIII. KARL SELTERI SÕIT MOSKVASSE (20.—24. september)

20. septembri õhtul helistas G. Meri Tallinna ning rääkis Selterile kaubanduslääbirääkimiste edukast lõpetamisest. Eesti soovid olid leidnud mõistmist. Meri päris, kes peaks lepingule alla kirjutama. Selter vastas, et allkirja võiks anda saadik Rei. Tehku seda ilma vastava volikirjata, et mitte viivitada (957-1-9, 2). Meri oli iga päev helistanud Moskvast Tallinna ja hästi kulgevad kaubanduslikud läbirääkimised olid heaks märgiks muidu nii äikeselises õhkkonnas.

21. septembri pealelõunal külastas Eesti välisministeeriumi Nõukogude saadik Nikitin. Ta uuris, kes läheb lepingule alla kirjutama. Selter pakkus välja majandusminister Leo Sepa. Varsti teatas Nikitin, et Moskvast palutakse tulla Selteril koos abikaasaga. Kitsamas ringis pidasid nõu Selter, Eenpalu, Päts ja Laidoner. Otsustati, et Selter peab kutse vastu võtma (Mamers, 94). Selteri mälestuste järgi leidsid riigijuhid, et kutse

V. M. Molotov ja L. v. Ribbentrop ajalugu tegemas

on teretulnud juhuse saada teada, mida Moskva omavõliliste õhulendudega taotleb (Selter, 40).

22. septembri ennelõunal käis Nikitin taas Selteri pool ja andis talle üle kutse tulla Moskvasse koos abikaasaga, et kirjutada alla kaubandusleping Eesti ja Nõukogude Liidu vahel ja austada oma osavõtuga suurt põllumajandusnäitust Moskvas. Rei Moskvas arvas, et just tema peab kaubanduslepingu allkirjastama. Telefoni teel tulnud teade rääkis, et välisminister tuleb ise Moskvasse. Reil tõusid kartused (Rei, 257). Ka Meri ja Eesti sõjaväeatašee leidsid, et Selteri sõit on ettevaatamatu, sest NSV Liit on allveelaeva põgenemisest liialt suure numbriga teinud. Veidi rahustas see, et välisminister kutsuti Moskvasse koos abikaasaga (Warma, Diplomaadi, 26).

Vabariigi valitsuse istungil otsustati Selter läkitada Moskvasse ja panna välisministri ülesanded selleks ajaks sotsiaalminister Oskar Kase peale (31-2-780, 2). 22. septembri õhtul istus Selter koos abikaasaga rongi, et Moskvasse sõita. Kaasa tuli veel majandusministeeriumi kaubandusosakonna direktor Uuemaa. Saatjate hulgast paistis silma Nõukogude saadik Nikitin, kes ulatas proua Selterile suure kimbu roose.

24. SEPTEMBER. PÜHAPÄEV.

Rong saabus Moskvasse 24. septembril kell 16. Jaama olid tulnud peale Eesti saatkonna töötajate veel Nõukogude poole esindajad koosseisus, kes tavapäraselt võttis vastu teiste maade välisministreid. Jaamas olid ka Läti ja Leedu saadikud.

Samal õhtul kell 21 võttis Nõukogude Liidu rahvakomissaride nõukogu esimees ja välisasjade rahvakomissar Molotov vastu Eesti välisministri Selteri. Vastuvõtul osalesid Eesti poolelt veel saadik Rei ja Nõukogude poolelt kaubanduskomissar Mikojan. Algul vesteldi kahe riigi kaubavahetusest, meenutati, et just Selteri poolt 1934. a tehtud kaubandusleping tõi pöörde kahe maa kaubavahetuses. Siis võttis jutuaajamine uue, ootamatu pöörde.

Molotov: Kaubanduslikud suhted kahe maa vahel on head ja uus kaubandusleping on valmis, kuid poliitilised suhted Eesti ja Nõukogude Liidu vahel on halvad. Allveelaeva põgenemine näitab, et Eesti valitsus kas ei taha või ei suuda hoida korda omal maal ja sellega ohustab Nõukogude Liidu julgeolekut. Eesti valitsuse poolt antud seletus pole küllaldane. Nõukogude infor-

matsiooni järgi allveelaev remonditi Tallinas, anti laevale kütust, jäeti peale kuus torpeedot ja lasti minna. Nõukogude Liit võib karta kallaletunge oma laevandusele. Selliseid üllatusi võib veel tulla ja Nõukogude Liidule on vaja garantiisid oma julgeoleku kindlustamiseks. Partei poliitbüroo ja valitsus on otsustanud nõuda Eestilt neid garantiisid ja ta paneb ette sõlmida sõjaline liit või vastastikuse abistamise pakt, mille alusel Nõukogude Liit saab õiguse omada Eesti territooriumil laevastiku ja lennuväe tugipunkte.

Selter: Allveelaeva põgenemises pole Eesti valitsus süüdi ega pole sellele kaasa aidanud. Põgenemine oli õnnetu juhuse, mida Eesti kahetseb. Sellest ei saa teha järeldust, et Eesti ei suuda oma erapooletust kaitsta, või veel kaugemale ulatuvaid järeldusi Eesti ja Nõukogude Liidu suhtes. Pakti ja baaside üle pole volitusi kõnelda. Need käivad risti vastu Eesti erapooletuse poliitikale ja Eesti ei saa loobuda oma erapooletusest.

Molotov: Kes ei taha? Teie ei taha, valitsev grupp ei taha, kuid rahvas tahab. See on meile teada.

Selter: Erapooletus on meie rahva kindel veene, millest rahvas ei taha loobuda.

Molotov: Teil on sõjaline liit Lätiga, olgu samasugune vahekord ka Nõukogude Liiduga.

Rei: Läti on väikeriik, NSV Liit on suurriik. Eesti—Läti erapooletus on kui ühine tervik.

Selter: Sõjaline leping suurriigiga riivaks meie suveräniteeti ja halvaks meie maa ja rahva rahulikku arengut.

Molotov: Abistamispakt Nõukogude Liiduga ei tooks teile ohte. Meie ei hakka Eestile peale suruma kommunismi. Eestile peab jääma iseseisvus, oma valitsus, välis- ja sise poliitika, sõjavägi, majanduslik kord. Allveelaev on tähtis juhtum — näitab, et Nõukogude Liit vajab väljapääsu Balti merele. Kui teie ei soovi sõlmida meiega vastastikuse abistamise pakti, siis tuleb meil tarvitada oma julgeoleku kindlustamiseks teisi teid, võib-olla järsemaid, võib-olla keerulisemaid. Ärge sundige meid tarvitama jõudu Eesti suhtes.

Selter: Pakti sõlmimine rikub meie vahekorda teiste maadega ja me rikume normaalselt tasakaalukat vahekorda Balti mere ääres, riskime saada kistud teiste riikide tülidesse. Saksamaaga on meil mittekallaletungileping ja teie ettepanek läheb sellega teatavas vastuollu.

Molotov: Võin kinnitada, et Saksamaa annab oma nõusoleku Eesti—Nõukogude

Liidu vaheliseks paktiks. Vajaduse korral hangin ise Saksamaa nõusoleku.

Rei: Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel on mittekallaletungipakt. Mille vastu vajab Nõukogude Liit pakti ja baase?

Molotov: Balti merre võivad tulla kolmandate riikide jõud ja ähvardada Nõukogude Liitu.

Rei: Millist maad te mõtlete?

Mikojan: Näiteks Inglismaa.

Selter: Tuleb valitsusele ette kanda tänase vestluse sisu.

Molotov: Asjaga ei saa viivitada. Annan teile otseühenduse Tallinnaga ja jätkakem kohe läbirääkimisi.

Selter: Pean informeerima ka parlamenti ja seda ei saa teha telefoni teel. Sõidan homme Tallinnasse.

Molotov: Rõhutan veel kord — asi on kiire. Meie ei saa kauem oodata. Soovitan teil tulla vastu Nõukogude Liidu soovidele, et ära hoida halvemat. Ärge sundige tarvitava jõudu oma eesmärkide saavutamiseks. Ärge lootke Inglismaale ega Saksamaale. Inglismaa ei suuda midagi Balti meres ja Saksamaa on seotud sõjaga läänes. Lootused välisele abile on illusioon. Kui teie ei nõustu meie ettepanekuga, teostaks Nõukogude Liit oma julgeoleku kindlustamise teisel viisil oma tahtmise järgi ka ilma Eesti nõusolekuta.

Vestlus lõppes kell 22.15. Läbirääkimiste käigu taastamise allikaks on Eesti-poolne protokoll, mis koostati läbirääkimiste järel (1957-1-9, 3—11).

Välisminister ja saadik lahkusid Kremlist ja läksid saatkonda. Tehti korraldused välisministri tagasisõiduks esimese lennukiga, mis pidi väljuma järgmisel hommikul. Tallinna poole läkitati telegramm: «Välisminister koos abikaasaga saabuvad lennukil Riiga esmaspäeval kell kaksteistkümmend. Saadetagu vastu lennuk edasisõitmiseks Tallinna» (1957-17-7, 18). Enne kella 23 helises Eesti saatkonnas telefon. Helistati Kremlist — Molotov palub Selteril tagasi tulla kell 24.

Kell 24 algas teine kohtumine Kremli. Osavõtjad jäid samaks: Selter ja Rei, Molotov ja Mikojan. Molotov teatas, et lepingu eelnõu on tal juba valmis, see redaktsioon on esialgne, mida võib läbirääkimistel parandada. Selter tutvus ettepanend vastastikuse abi projektiga ning esitas mõned küsimused ettepanekute täpsustamiseks. Selter uuris, kuidas vastastikuse abistamise pakt kehtib juhul, kui Nõukogude Liidule tungib kallale Rumeenia. Molotov nõustus täpsustusega, et pakt kehtib juhul, kui kallaletung tuleb Baltikumist. Selter päris, mida tähendab «julgeoleku ähvardus». Molotov vastas, et mõeldakse ka olukorda, kus ähvardatakse

Eesti julgeolekut (ligilähedaselt kaudne agressioon ehk seesama, mida lääneriigid 1939. a suvel läbirääkimistel ei tahtnud lubada Nõukogude Liidule — K. A.). Seejärel algasid vaidlused baaside asukohtade üle. Molotov nõudis baase saartele, Tallinna, Pärnusse ja võib olla mujale. Selter pareeris: Tallinn ei tule pealinnana kõne alla, Pärnu pole sobiv, sest talvel on sadam neli kuud jääs ning soovitas piirduda ainult saartega. Molotov leidis, et Saare- ja Hiiumaast on vähe, vaja on üht baasi mandrile. Selter pakkus Paldiskit. Molotov arvas, et ühest punktist on vähe, Tallinn on tingimata vajalik. Pärast mõningaid arutlusi teatas Selter, et ta informeerib ettepanekust Eesti Vabariigi presidenti, valitsust ja parlamenti. Molotov: Tähendab, te tahate viivitada? Asi on kiire, tuleks kohe jätkata. Selter seletas veel kord, et tal kui parlamentaarsel ministril on tingimata vajalik sõita Tallinnasse. Molotovi soovitusel otsustati kaubanduslepingu allakirjutamine jätta naasmise päevaks. Selter arvas, et ta on tagasi neljapäeval. Koosolek lõppes 25. septembril kell 1.10. (1957-1-9, 11—17).

Selter ja Rei väljusid Kremlist. Mõlemad olid väga masendatud meeleolus, isegi tavaliselt alati külma verd säilitanud Selter näis olevat löödud (Warma, Diplomaadi, 38). Informeeriti Tallinna, et enne Selteri «saabumist hoidutakse kõigest sammest ida naabri suhtes» (1957-17-7, 19). Rei teatas, et ka tema peab Tallinna tulema täiendava informatsiooni esitamiseks.

Kokkuvõtte 24. septembrist, pühapäevast: kaubanduslepingut alla kirjutama tulnud välisminister Selter saab ootamatu nõude Molotovilt sõlmida vastastikuse abistamise pakt, mille alusel tulevad Eesti Vabariigi territooriumile Nõukogude mere- ja õhujõud. Asja lahendamisega on kiire.

Selteri ettevaatamatut sõitu Moskvasse ajal, kui «Orzeli» lugu oli lõplikult klaarimata, on mitmed emigratsiooni autorid hiljem kõvasti kritiseerinud. Tuntud ajaloolane Evald Uustalu jõudis järeldusele, et Selter ise uuris Nikitinit, kas peaks lepingule alla kirjutama mõni valitsuse liige ning tahtis just ise sõita Moskvasse (Uustalu, Tagurpidi, 140). August Rei seletas hiljem, et tema teada keegi ei saanud Selterile kutset Moskvasse, vaid ta ise võttis sõidu ette, et seostada oma isikut lepingu sõlmimisega. Teade Selteri tulekust olnud talle täielikuks ootamatuseks (Rei, 258). Selteri olukord kujunes Moskvas tõesti raskeks — täiesti ootamatult ja ettevalmistamatult langes ta Molotovi surve alla. Siiski suutis Selter üle olla oma Leedu ametikaaslasest Juozas

Urbsytest, kes sattus Berliinis analoogilise situatsiooni — Ribbentrop nõudis, et Leedu loovutaks Memeli koos seda ümbritseva piirkonnaga. Samas andis Ribbentrop talle telefoniühenduse Leedu presidendi Antanas Smetonaga, et toltel nõusolekut saada. Selter, apelleerides parlamendi informeerimisele, suutis ikkagi mõne päeva ajapiken-dust välja kaubelda. Arutleda võib veel alter-natiivi üle — mis saanuks siis, kui Selter ega mõni teine minister poleks mingil ette-käandel Moskvasse sõitnud? Kuidas oleks Molotov siis alustanud? Alustama ta ju pidi, sest suurpoliitiline otsus oli vastu võetud juba 23. augustil ning «Orzel» andis tere-tulnud ettekäände alustamiseks.

X. 25. SEPTEMBER. ESMASPÄEV.

Selter lendas hommikul Moskvast Riiga ja sealteise lennukiga Tallinnasse. Veidi pärast keskpäeva maandus lennuk Ülemiste lennu-väljal, kus Selterit ootas tema asetäitja Oskar Öpik (Mamers). Selter väljus «lõõdud» ini-mese ilmega, napolisõnaliselt andis ta autos üle-vaate toiminust. Öpik uuris, kas oli näha vägede liikumist. Selter vastas, et Narva ja Leningradi vahel seisid igas jaamas sõja-väerongid (Mamers, 96—97).

Välisminister sõitis Toompeale. Minis-teriumi hoonesse astus ta väga pessimist-likus meeleolus, arvates, et Punaarmee võib kohe Eestisse sisse marssida. Kitsamas ringis soovitas ta kaastöötajatel välispassidele viisad peale võtta, sest neid võib vaja minna kiire-mini, kui arvata võib. Samuti soovitas ta eriti eesti intelligentsil sõita välismaale (sama plaani pakkus veidi hiljem ka Tõnisson, et vajaduse korral tuleks välisdelegatsioonid nagu 1917.—1918. a).

Toompeal kutsuti kokku Riigikogu mõ-leva koja juhatused ning peaminister Een-palu juuresolekul informeeris Selter riigi-mehi Moskva nõudmistest. Välisminister ise oli selle vastu, et Moskva survele liialt kergelt järele anda (Tambek, 283).

Toompeal mingit otsust vastu ei võetud ning Selter sõitis Kadrioru, kus presidendi eesistumisel toimus nõupidamine, kus osale-sid veel sõjavägede ülemjuhataja, pea- ja sõjaminister. Järgnevalt pöördus Eesti Vaba-riigi valitsus kolmel tasandil Saksamaa poole abipalvega.

Kõigepealt seati valmis Eesti kaitseük-sused, 1. ja 7. jalaväerügement said korral-duse liikuda piiri poole. Mobilisatsioon-i-osakonna juhataja kolonel Troadi Lango koostas mobilisatsioonikäsu, mis saadeti Kadrioru lossi, et president saaks sellele kohe alla kirjutada, kui otsustatakse Moskva

nõudmistele mitte alistuda (Tambek, 283). Operatiivosakonna juhataja kolonel Alfred Luts koostas kattekava teostamise käsu. See oli lahingukäsk, mis asetab Eesti Vabariigi sõjaseisukorda. Telegramm oli šifreerimata, et vältida ajakulu. Teatava tunnussõna olemasolu korral pidi väeosa komandör viima üksuse häirekorras oma positsioonile ning valmis olema sõjategevuseks (Luts, 92). Tugevdati vaatlust ja sidet, laiendati julges-tusabinõusid.

25. septembri õhtul pärast Kadrioru nõupidamise lõppu pöörduti Saksa saadiku dr. Frohweini poole palvega selgitada, kas Saksa valitsus toetab Eestit, kui pakt tagasi lükatakse. Vastus tuli järgmisel hommikul: «Eesti valitsus teab ise, mis ta teeb, kui aga tahab arvestada seda, mida Berliin soovib, siis kirjutagu leping alla, mida varem, seda parem. See on Eesti ainuke pääsemine» (Warma, Diplomaadi, 20). Diplomaadile sobivas kaastundlikus toonis lisas Hans Froh-wein juurde, et see on kahjuks kõik, millega Saksamaa saab aidata.

Teisel tasandil võeti kontakti Saksa sõja-väelastega. Laidoneri korraldusel lendas Königsbergi (Berliin ei võtnud vastu) kolonel Maasing, et saada vastust kolmele küsi-musele:

1. Kas Eesti võib loota abile, kui alus-tab sõda Nõukogude Liidu vastu?
2. Kas Saksamaa lubab läbi Läänemere abitransporte Lääne-Euroopa riikidest?
3. Kas Saksamaa jääb ükskõikseks, kui NSV Liit tungib Eestisse?

Maasing sai oma kolmele küsimusele kolm konkreetset vastust: Saksamaa ei aita Eestit, sest tal on Nõukogude Liiduga mittekallale-tungileping; Saksamaa ei luba sõjaväerustuse saatmist tema kontrolli all olevate riikide kaudu (ise on sõjajalal nende riikidega); sõja tõttu läänes ei või Saksamaa sattuda konflikti Nõukogude Liiduga, et mitte sat-tuda sõtta kahel rindel (Maasing, 48—49). Kolonel kiirustas tagasi ning edastas saadud info Laidonerile.

26. septembril (ilmselt hommikul) kut-sus Päts enda juurde suurtööstur Lutheri ja endise Saksa kultuuroromavalitsuse esi-mehe parun Wrangelli ning palus neid uurida, kas Saksamaa poleks huvitatud ühise Saksa—Vene kontrolli ellukutsumisest Eesti sõjajõudude üle, milline kontroll peaks kest-ma sõja lõpuni. Baltisakslased lubasid omi sidemeid kasutada ning Berliinis Riigikogu endise liikme Hasselblatti ning kultuurioma-valitsuse esimehe Weissi abil informeeriti sellest plaanist ka Ribbentropi (Angelus, 121). Andmeid vastuse kohta pole kahjuks teada.

Kuna ülaltoodud katse leida olukorrast kompromislik väljapääs on võrdlemisi vähetuntud, siis tooks veel väljavõtte Eesti Vabariigi riigikontrolööri Karl Soonpää päevikust (leitud tema talu lammutamisel hoone alusmüürist). 24. oktoobri ülestähenduses on järgmised read: «Kriitilisel ööl olevat Päts algatanud, et vene vägede asemel meie ise paneme välja 25 000 sõjaväe maa kaitseks ja seda võiksid kontrollida Vene ja Saksa. Berliin olevat sellest kinni haaranud ja Ribbentropile Moskva edasi annud. Mis Ribbentrop sel alal tegi, pole teada, küll aga kinnitanud Hasselblatt, et tema teadmist mööda ta olevat öelnud, et Eesti vastu ei saa tarvitatama vägivalda.»

Küiresti võeti ka ühendust lähemate naabritega, kellelt toetust võis saada. Soome välisminister Erkko keeldus Eesti saadikut Rudolf Möllersoni vastu võtmast. Esimesel korral ta vabandas, et on haige tädi poole sõitnud, teisel päeval teatati, et välisminister ise pole päris terve (Mamers, 97—98). Möllerson vestles välisministeeriumi poliitilise osakonna juhataja A. Pakaslahtiga. Toetust Eesti ei saanud, sest Soome hoidus sekkumast kriitilisse olukorda.

Ka Riia poolt polnud midagi head loota. Juba «Orzeli» ajal ning seejärel alanud Eesti-vastase propaganda päevil pidas Laidoner vajalikuks astuda ühendusse liitlasriigi Läti armee juhatusega. Kokkusaamine pidi toimuma 20. septembril Valgas, kuid Läti sõjaväelased loobusid sellest (Luts, 89—90). Kindral Balodis vabandas, et ta on seotud Poola põgenikest sõjaväelaste interneerimisega, ja palus kokkusaamise edasi lükata. Lätlaste äraütlemine mõjus Eesti sõjavägede staabis rusuvalt, kardeti, et ohu korral pole seal toetust saada. Otsustati mobiliseeritavate vägede koondamiskavas lõunarinde paremal tiival teha mõningaid ümberkorraldusi.

Kriisi saabudes peeti Riiaga uuesti läbirääkimisi, ent toetust ei saadud. Mõnede mälestuste järgi arvanud lätlased, et pakt on Eesti—NSV Liidu vaheline küsimus allveelaeva põgenemise pärast ja see Lätit ei puuduta.

X 26. SEPTEMBER. TEISIPÄEV.

Teisipäeva keskpäevaks sai selgeks, et Saksamaalt pole abi loota. Eesti naabrid põhjas ja lõunas olid hirmutatud Nõukogude Liidu survest ning püüdsid konfliktist eemale jääda. Toompeal tuli kokku valitsus, et võtta vastu otsus. Pakt või sõda? Selline dilemma tuli lahendada.

Koosolek algas kell 15.35. Osalesid pre-

sident, ülemjuhataja, kõik ministrid, riigikontrolör, riigisekretär Terras, õiguskantsler Palvadre, saadik Rei ja mõned külalised. Kokku 18 inimest. Istungit juhtis president Päts (31-2-782, 1).

Valitsuse istungi algul kandis Selter sündmustest ette: teda kutsuti kaubanduslepingut alla kirjutama, Molotov tegi ettepaneku sõlmida pakt, mis oli motiveeritud Poola allveelaeva põgenemisega, ning andis hoiatuse, et NSV Liit saavutab oma eesmärgid teiste vahenditega, kui Eesti keeldub. Rei täiendas, et ettepanek oli sisult ultimatiivne ning Molotovi avaldused kõlasid ähvardustena kasutada sõjalist jõudu oma nõudmistele läbiviimiseks.

Selter: Olukord on NSV Liidule soodne oma eesmärkide realiseerimiseks, pole karta suurriikide vahelesegamist, kui «Vene teatud ulatuses, teatud taktitundega ja ettevõtetusega asuks nüüd teostama Balti mere ümbruses oma soove». Interneeritud Poola allveelaeva põgenemine on Eesti kui erapooletu riigi moraalselt seisus kõvasti kompromiteerinud, NSV Liitu võib-olla ei mõistetaks maailmas eriti hukka. Kaaluda võiks, kas läbirääkimiste aeglustamine ei võimaldaks saavutada pehmemaid tulemusi.

Rei: Molotov rõhutas, et asi on küire.

Laidoner: Inglismaa, Prantsusmaa ja Saksamaa sõdivad omavahel. Väikeriigid on Poola katastroofist kokkunenud ning jäävad erapooletuks. Oma jõududega kaua vastu ei suuda panna, vaenlase lennuvägi võib halvata meie mobilisatsiooni. Ajad on ohtlikud: Lääne-Euroopas on olnud tõsiseid inimesi, kes on ennustanud, et pärast maailmasõda tekkinud riigid hävivad uue maailmasõja ajal. Tuleb astuda Nõukogude valitsusega läbirääkimistesse, teha projektis muudatusi ja pakt sõlmida. Viivitamine paremusi kaasa ei too.

Kõnelesid veel majandusminister Leo Sepp, sotsiaalminister Oskar Kask, põllutöömister Artur Tupits ja peaminister Kaarel Eenpalu, kes mitmesugustel kaalutlustel arvasid, et Nõukogude ettepanek tuleb kohe vastu võtta. Istungit juhatanud president nõustus, et pakt on paratamatu: meie suurim ülesanne on viia eesti rahvas ja riik tervena läbi praegusest suurest sõjast. Oli varemgi karta, et Nõukogude Liit hakkab taotlema väljapääsu üle Balti riikide. Praegune hetk on talle sobiv. Ettepaneku tagasilükkamine tähendab panna rahva olemasolu ilmsesse ohtu. Oleks võimatu rahvale selgeks teha, miks peaksime Venemaaga sõdima — ta pakub meile liitu ja kaitset, aga meie lükkame selle tagasi ja võtame endale sõjaohu. Seda ei mõista lihtnimene,

kellel pole küllalt aimu riigi suveräniteedi õigustest ja sarnastest asjadest. Leping tuleb teha, viies sisse meie poolt soovitud parandused. Viivitamine midagi head kaasa ei too, sest NSV Liidu lennukid lendavad juba Eesti kohal ja meie territoriaalsete õiguste demonstratiivne rikkumine kõigutab aja jooksul riigivõimu autoriteeti (957-1-9, 17—23).

Valitsuse koosolekul otsustati: volitada välisministrit pidama läbirääkimisi ja paktile alla kirjutama, saata Moskvasse delegatsioon ning kokku kutsuda Riigivolikogu ja Riiginõukogu välis- ja riigikaitsekomisjoni istung (31-2-782, 2, 5). Koosolek lõppes kell 17.30.

Nõukogude lennukid ilmusid Eesti Vabariigi õhuruumi samal päeval, s.o 26. septembril. Ilmselt jälgiti õhust, kas Eesti ei vii läbi mobilisatsiooni, et alustada sõjalist vastupanu. Mitmel korral tiirutasid võõrad sõjalennukid Tallinna kohal, üks üsna madalalt ka Kadrioru kohal. Parasjagu kaevati seal kanalistsioonikraavi, ilmselt lendureile näis, et kaevatakse kaitsekraavi, seega valmistatakse sõjaks. Nõukogude lennukid lendasid üle Tartu, Saaremaa jt piirkondade. Kohe esimeste teadete saabudes andis Laidoner, hoidmaks ära olukorra edasist pingestumist, käsu neid mitte tulistada.

Võõraste sõjalennukite ilmumine ning nende karistamatu tiirutamine viis elanikud ärevusse. Suust suhu kandusid kuulujutud Moskva ootamatutest nõudmistest, sõjahohust jms. Esmaspäevastes lehtedes teatati, et välisminister on Moskvasse läinud kaheks päevaks (Pvl, 25. september 1939). Teisipäeval tuli napp info, et Nõukogude valitsus esitas kaubanduskokkuleppele täiendavad ettepanekud ning välisminister sõitis tagasi, et valitsusega nõu pidada («Rahvaleht», 26. september 1939). Mõned suurärimehed, töösturid ning majaomanikud põgenesid Soome (Ots, Mehed, 121), teised plaanisid kohvrite pakkimist. Lühike protest vaenulike lennukite tegevuse kohta ilmus alles 28. septembril: 26. ja 27. septembril on Nõukogude Vene sõjalennukid korduvalt rikkunud Eesti Vabariigi neutraliteeti. Valitsus on avaldanud selle peale protesti (Pvl, 28. september 1939).

Ka Eesti välissaadikud ei saanud mingit täpset infot. Kui Selter Moskvast tagasi tuli, siis kaaluti küsimust, kas ei peaks aega viitama informeerima Eesti välisesindusi, kuid Selter ei pooldanud seda — mida vähem nad teavad, seda parem (Warm, Diplomaadi, 19). Seetõttu oli Eesti saadikutel väga raske vastata igapäevastele pärimistele, mis Eestiga lahti on. Saadikute vaikimine äratas veelgi kahtlusi (Laretei, 237). Eesti saadik

Leedus Jaan Lattik kirjutas hiljem, et info mitteedastamine oli valitsuse viga, sest kadus lootus kisa-kära tõstmisega Euroopaast toetust saada (Lattik, 368). Ainult mõningaid saadikuid informeeriti. Näiteks Inglismaale läkitati teade Moskva nõudmistest ja valitsuse nõustumisest, «lootusi tingimuste pehendamiseks vähe» (957-17-7, 21).

Ärevate septembripäevade analüüsis on hiljemgi leitud, et Eesti Vabariigile erakordselt kaalukad otsused võeti vastu liialt kitsas ringkonnas. Autoritaarse riigikorra tingimustes jäi valitsus rahvast eemale, puudus side kahe poole vahel. Ei saa välistada võimalust, et laiem rahvaesindus oleks võinud otsustada ka vastupanu kasuks. Rahvahulkade spontaanne vastupanu võinuks muuta ka Molotovi plaane.

26. septembri õhtupoolel arupidamine jätkus. Kohe pärast valitsuse istungit algas uus nõupidamine — Riigivolikogu ja Riiginõukogu välis- ja riigikaitsekomisjoni koosolek. Seda juhtis August Jürima, osa võtsid valitsuse liikmed, Riigivolikogu ja Riiginõukogu liikmed, kokku 27 riigimeest. Küsimus jäi samaks: kas pakt või sõda, kas nõustuda valitsuse otsusega minna läbirääkimistele või mitte. Nõupidamine algas kell 17.30. Siin kostis prohvetlikke ütlushi selle kohta, kuidas hinnati olukorda, mida kardeti tulevikult, millele loodeti, et kriisist kergemalt välja tulla.

Koosoleku algul andis ülevaate Moskva sõidust jällegi Selter: nõutakse kiiresti baase, loodetakse valitsuse nõustumist, sest «muidu oleme sunnitud vast tarvitama teisi abinõusid». «Selge on üks, et kui me sõlmime selle lepingu teatava servituudiga, siis jääb see igaveseks, sest lahti sellest enam ei saa.»

Laidoner: Kui kokkulepet ei saa, tuleb sõda. Seni on meiega viisakalt käitunud. Sõja korral võime vastu panna mõne kuu või ka kauem, kuid lõpp on selge. Maaväega vast tuleme toime, kuid ei suuda Vene õhujõudude vastu. Meie tellimused välismaalt pole täidetud. «Kas on meil abi loota? Ütlen kindlasti, et seda praegu kuskilt ei saa, sest keegi ei saa seda anda küllalt tugeval määral ja ei taha ka anda, sest see kisuks teda ka konflikti, ning sellest püüab igauks ennast eemale hoida. Praegu on kõik egoistid.» Raske on alustada sõda, kui Vene pakub abistamise lepingut, see oleks hea propaganda Venele. «Oleks väga kergemeelne viia meie riiki sõjalisse konflikti. Peame kõik tegema, et saada rahulikult sellest üle.»

August Jürima (Riigivolikogu liige): «Arusaadav on, et kui sõlmime lepingu, siis olukord on ka tulevikus raske. Kas meil ei ole ennast praegu kergem kaitsta, ehkki sõja kaotus on ette näha. Küsimus on: kas võidelda

ja surra täielikult, — võiduvõimalusi ei ole. Kui võtame ettepaneku vastu, siis on loota, et Eesti rahvas jääb püsima. See on muidugi lootus, mis oleneb Vene heast tahtmisest. /- - -/ Leping mõjub rahvale väga halvasti. Suurem osa rahvast ei taha kindlasti Vene mõju suurenemist . . .»

Ants Piip (Riigivolikogu liige): Inglismaa ei taha väikeste riikide hävimist, kuid praegu ei saa ta meid aidata. «Heroolist võitlust võib ju pidada, kuid praegu ei ole rahvas selles meeolus.»

August Rei: «Muidu oleks meil kohe Poola saatus. Ma kahtlen väga, et Poola saab omad endised piirid tagasi. Venelt kindlasti midagi tagasi ei saa. Poola arvatavasti tõuseb kunagi uuesti üles, kuid meie ei tõuse vist enam kunagi.»

Joakim Puhk (Riiginõukogu liige): «Rahuleping Venega on oma tähtsuse suurelt osalt kaotanud. Kui ei määrata baasidele kindlaid piire, siis võib arvata, et ulatuvad üle kogu territooriumi. Püüame oma rahvast säästa, sest kui Vene tuleb, viib ta meid mööda suurt Venemaad laiali. Vene leping meiega on praegu vaid algus, — see võib laieneda ka Soomele ja teistele. Vähemalt paistab nii.»

Kaarel Eenpalu (peaminister): Valitsus on otsustanud alustada läbirääkimisi, Moskvasse sõidavad 27. septembril Selter, Uluots, Piip ja Rei.

Johan Laidoner: Sõjalisi eksperte ei saada, et Vene omalt poolt neid ei esitaks. «Praegu ei ole meil seljatagust ja see on meie suurim nõrkus. /- - -/ On selge, et kui väljapääs veel on, siis ei tohi sõtta minna. Kui oleks lootust, et kusagilt abi tuleb, ja meie teame, et sel ja sel ajal, siis võitleksime. Kui Vene ei ole tugev suurriigi vastu, siis meie vastu küllaltki tugev. Suur sõda tuleb veel. /- - -/ Meie ajalooline kohus on — mitte viia rahvast hävimisele, vaid katsuda teda raskustest üle viia nii hästi, kui me seda suudame.»

Mihkel Pung (Riiginõukogu esimees): Tuleb astuda läbirääkimistesse, rahvas arvab halba.

Jaan Tõnisson (Riigivolikogu liige): Pakt tuleb teha. «Nõukogude aktsioon on

palju sügavam.» Lepingu tegemisel tuleb kaubelda. Senine Saksa-sõbralikkus on meile palju maksma läinud, Britil on palju öelda sõja lõpul Baltikumi kohta, ka meie peame võitma aega.

Alfred Maurer (Riigivolikogu II abi-esimees): Saksa ja Vene vahel on teatud piir, millest üle minna Vene ei saa, seda tuleb silmas pidada lepingu sõlmimisel.

Jüri Uluots (Riigivolikogu esimees): «See dokument, mida siin arutame, on väga saatuslik ja ajalooliselt suure tähtsusega. Otsus seisneb selles, kas sõda — või tuleb leida lepingus väljapääsu. See leping kärbib kahtlemata osa meie suveräniteedist ja riivab seega tugevasti ka rahva iseteadvust. Kui hakkame vastu, siis tagajärg on see, et meid viiakse omalt maalt ära, — seda süsteemi tarvitab N. Vene. Seepärast püüame säilitada, mis võimalik on. Leping on väga raske, vähemalt ettepanud kujul. /- - -/. Püüan oma maad teenida nii hästi, kui see mul võimalik on.»

Vahepeal toodi koosolekuruumi telegramm Selterile. Too luges selle läbi ning teatas, et Ribbentrop lendab homme Moskvasse (ta sõitis Poola pärandit jagama ning Leedut ümber jagama). Selter: «Loodan, et Ribbentropi sealolek võimaldab meile suurema kauplemise võimaluse.» Rei märkis: ta pole märganud, et NSV Liidu valitsus kahtlustaks Eestit saksasõbralikkuses. «Mul oli Molotoviga palju kergem asju ajada peale Saksa—Vene lepingu sõlmimist.»

Laidoner: «Loodame ja ma soovin seda, et läbirääkimised korda lähevad. Kuid kardan, et läbirääkimistel on nõudmised juba suuremad. Ma kardan, et meil ei lähe läbirääkimised nii hästi korda, kui seda soovime.»

Koosolekut juhtinud Jürima tegi kokkuvõtte: kõik komisjoni liikmed nõustuvad astuma läbirääkimistesse, enam sõnasooivaid ei ole. Koosolek lõppes kell 21.52 (84-1-1046, 32—39). Sellega oli Eesti Vabariigi saatus otsustatud.

Kokkuvõtte 25.—26. septembrist: Eesti valitsus ei leidnud abi ei Saksamaalt ega naaberriikidelt ning otsustati pakt vastu võtta.

HARRI LIIVRAND ANTS JUSKE

TALLINNA KEVAD '88 JA EESTI SÕLTUMATU NOORTEFOORUM

Veel pool aastat tagasi polnud mingeid märke, et võiks teoks saada selline üritus nagu Eesti Sõltumatu Noortefoorum 4. juunil 1988. Oli ju sinnaamaani vähemalt kakskümmend aastakäiku noori jäänud kõrvale igasugusest poliitilisest tegevusest (kui mitte arvestada 1970ndatel ja 1980ndate algul karjeristlikel kaalutlustel komsomoliredelit pidi ronijaid). Poliitikat lausa ignoreeriti — asjaolu, millest kuidagi aru ei saanud stagnaajal valulisi kompromisse teinud 1960. aastate uutjad. Igasugune aktiivne tegevus, olgu see komsomoli, ametiühingu, RSRI või isegi EÜE liinis kandis paratamatult kollaboratsionismi pitsert. Praegu, paljastades stalinismi, tõtetaks ausse neid, kes suutsid ausaks jääda. Selleks oli tollal ainult üks võimalus — vaikida. Vanem ja keskmine põlvkond (vähemalt nende ühiskondlikult aktiivsem osa) ei taha mõista, et põhimõtteliselt oli nii ka stagnatsiooni ajal. Ilmselt on omaenda värskeid haavu raske lahti kiskuda. Lõpuks on kõik need, kes vähem või rohkem sidusid oma ühiskondliku või erialase karjääri brežnevliku bürokraatiaga, säilitanud oma raskelt võidetud positsioonid ning laveerivad ka muutunud sotsiaalses õhustikus vilunud kameeleonidena. Esmajoones neilt lähtusid süüdistused tänasele noorele põlvkonnale: noored on passiivsed, ebakindlad, kaldudes kord ekstremismi, kord nihilismi, eirates lapsikult poliitilist reaalsust. Tulemuslikult ja targalt on tegutsenud ainult nemad, 60ndate noored: kui poleks olnud nende kangelaslikku võitlust, oleks asjad meil veel hullemini läinud. Seda loeme A. Vahe-metsa artiklist pealkirjaga «Kas on kerge olla keskealine?». Tõepoolest, võib aru saada neist, kes on aastakümneid elanud kaksikelu, teinud pidevalt kompromisse ning samas valutanud südant ajaloo võltsimise, jõgede pööramise, kivilinnade ehitamise jms pärast. Nad on sõdinud, olles ise süsteemi nutrikused, ja see võitlus on olnud kindlasti raske ja tekitanud vastuolulisi tundeid. Kogu see närvikulu on aga teistest otsast kinni makstud paljude privileegide ja hüvedega. Kätte on saadud mitmed ühiskonna võtme-positsioonid, kaitstud kraadid, saadud teene-

listeks ja lõpuks end materiaalselt kindlustatud. Kas on aga keegi küsinud, mis läks noorele põlvkonnale maksma tema vaiki-mine? Ka noortele on kuhjaga tasutud: ühiskondlikust elust on nad välja tõrjutud (piisab, kui vaadata mis tahes kongresside ja foorumite vanuselist koosseisu, osakonna- ja sektorijuhatajate keskmist vanust jne), majanduslikust kindlustatusest pole juttugi (teame kõik, milline on noore perekonna olukord).

Sellises seisus ollakse praegugi ja näib, et endiselt kehtib tuntud reegel: kellel juba on, sellele antakse juurde. Kuidas aga siiski sai võimalikuks nooruse poliitiline ärka-mine? Ja miks alles sel kevadel, mitte aga ütleme aasta tagasi? Perestroika algas meil uste ettevaatliku paotamisega keelatud tsoonidesse. Kuna kampaania algas ülalt, on loomulik, et seda hakkasid vedama ärksamad inimesed nende seast, kes olid juba «süsteemi sees». On ka loomulik, et etteotsa asus seesama 1960. aastate põlvkond, kellel oli kogemusi taktikalises võitluses bürokraatiaga. Niimoodi algas poolikute tõdede aeg. Ilmselt oli see vajalik etapp, kuid mõnes suhtes veelgi hullem kui varasem avalik vale ja salgamine. Meenutagem, mida meie ajaloolased rääkisid veebruaris ja kuidas nad rää-givad nüüd. Paljudel pooliku tõe rääkijatel on tulnud kõrvale astuda — on ju piinlik iga kuu tagant tulla välja uute hinnangutega. Mõistagi vaikusid noored sel ajal edasi. Käes-oleva aasta kevadeks jõudis aga radikalismi aste niikaugelt, et võis tulla ja avalikult ilma igasuguse taktikalise kavaluseta rääkida asja-dest, mis ametlikust või poolametlikust ste-reotüübist lähtudes veel üsna hiljaaegu olid kuulutatud ebasoovitavateks tabuteemadeks.

Tõsi, noorte tärvakavast poliitilisest aktiiv-susest oli märke juba varemgi. Meenutagem käsikirjalisi almanahhe, ülikooli ajalootu-dengite liikumist «Noor-Tartu», EÜE rühmi Euromais 82, Muhu 82, Eisma 87 ning muidugi kokkutulekuid, nn dissidentide rüh-mitusi jms. Loetelu pole kindlasti täielik. Kõik need üritused langesid löögi alla veel enne, kui nad jõudsid laiema avalikkuseni. Viimane ei saanudki olla reaalne eesmärk

ja seepärast polnud nimetatud liikumistel sellist kõlapinda nagu näiteks neljakümne kirjal, millele kirjutasi alla ühiskonnas ja kultuuris juba hästi tuntud inimesed. Ometi jätsid ka noorte aktsioonid mingi jälje ning valmistasid organitele tõsist peavalu. Käivitusid vastavad sanktsioonid, mis nii mõnelegi lõikasid tee ellu. Nii või teisiti olid need stagnaaja liikumised kildkondlikud ja probleemide asetusel arusaadavatel põhjustel mõõdukamad. Tõeline poliitiline ärkamine sai võimalikuks alles nüüdsetes vabamates oludes. Eestimaa sotsiaalse kliima tervenemise üldrahvalikuks ava-akordiks sai mäletatavasti 1987. aastal alanud võitlus fosforiidi-kaevanduste vastu. Siin viisid eelkõige noored võitluse kabinettidest tänavale, näidates esimest korda avaliku arvamuse massijõudu. Noored olid väljas ka Hirvepargis, Tartu rahu ja Eesti Vabariigi aastapäevade tähistamisel, noored vedasid muinsuskaitsepäevi Tartus, suure töö tegi noortekolonn Võrus ja lõpuks oli Eestimaa noorus see, kes tõi tänavatele rahvuslipu. Kuid ometi toimus kõik kuidagi poolillegaalselt, võimudel õnnestus vähemalt ametlikes massiteabevahendites kõike ignoreerida. Lisaks sellele pulbitses energia stiihiliselt, eesti noorsool puudus oma ühtne sõltumatu organisatsiooniline väljund liitumaks ühiskonda haaranud liikumisse.

Käesoleva aasta kevadeks oli küpsenud ühelt poolt võimalus kompromissituks otsustamiseks, teiselt poolt vajadus noorsoo teadlikumaks konsolideerumiseks. Et olemasolevad noorsoo-organisatsioonid ei paku selles sobivat võimalust ja võrmi, oli niigi selge. Samas oli noor põlvkond jäänud kõrvale juba tekkinud uutest liikumistest. Otsustava tõuke sai mõte kokku kutsuda Eesti Sõltumatu Noortefoorum loomeliitude ühispleenumi, mis tegelikult vallandas kogu rahva poliitilise aktiivsuse. Kuigi loomeliitude pleenumil Toompeal räägiti meid kõiki puudutavatest probleemidest, jäi ühispleenum noorte vaatepunktist põhiliselt keskikka ja üle selle jõudnud generatsiooni hiilgavaks manifestatsioonioks, kus alla 35 eluaasta haritlasi oli vaid näputäis ja kus üldse polnud esindatud loominguliste liitude noortekoondised (sektsoonid). Järjepidevuse mõttes oleks noorem põlvkond kas või vaatlejana pidanud siiski esindatud olema. Täielikult solidariseerudes Toompeal vastuvõetud otsustega avaldus pleenumil ometi, et endiselt ammendavaks teemaks on eesti noort põlvkonda haarava küsimusteringi laialaualsikum teadvustamine ja sõltumatu noorteliikumise rajamise võimalikkus. Nende probleemide analüüsimisega võiks ning peaks tegelema põlvkond ise. Teiseks ergutas foorumi

kokkukutsumist sotsioloog Aili Aarelaiu eba-kompetentne ning deklaratiivne noore põlvkonna vaatlus «Noorte Hääle» mitut numbrit läbinud intervjuus, mis nagu välistaks üldse võimaluse arvestada praeguses uuen-dusliikumises noore põlvkonnaga.

* * *

Et aeg Noortefoorumi toimumiseks oli küps, näitab idee kujunemine üksteisest sõltumatus noorte haritlaste ringkondades. Kõikide loomeliitude noorte(koondiste) esindajad kutsus kokku Kunstnike Liidu noortekoondis. Esimene nõupidamine peeti 20. aprillil. Ühtekokku peeti neli rahvarohket koosolekut, kus pandi paika foorumi eesmärgid, koht, ettekanded, külalised, finantsistid. Julgeme väita, et koosolekutel osales eesti noore (loome)intelligentsi tunnustatum ja sotsiaalselt ärksam osa, keda ei jätnud külmaks koduvabariigis kuhjunud probleemid, kes tahtsid nende lahendamiseks pakuda omi variante ning kes koosolekuil avaldunud erinevatest seisukohtadest hoolimata otsustasid vajaliku ürituse nimel konsolideeruda. Ürituse läbiviimiseks, mis peale mõttevahetust nimetati Eesti Sõltumatuks Noortefoorumiks, valiti loomeliitude noortest algatusrühm koosseisus: Hans Luik-noorem, Piret Lindpere, Tiit Trummal, Erkki-Sven Tüür, Jaak Lõhmus, Rein Kruus, Udo Uibo, Ants Juske, Harry Liivrand, Sulev Teppart, Avo Üprus ning Eesti Muinsuskaitse Selti esindaja Lauri Vahtre. Foorumi infokujunduse valmistas disainer Eero Jürgenson. Kui alguses oli kõne all väiksema, piiratuma osavõtjaskonnaga foorumi korraldamine (100—150 inimest), loobuti üsna pea sellisest vaid kitsalt noorele vaimu-eliidile orienteeritud üritusest demokraatlikuma, võimalikult kõiki selleks ajaks formeerunud noorsoo grupeeringuid, sõpruskondi, seltse koondava massürituse kasuks Eesti suurimas, 983 kohaga kinos «Kosmos». Algatusrühma siseselt moodustati alatoimkonnad algatusrühma läkituse koostamiseks Eesti üldsusele, ettekannete ja sõnavõtude tellimiseks ja registreerimiseks, mandaatide laialisaatmiseks, majandusküsimuste lahendamiseks. Korra tagamise võttis enda hooleks Tartu Akadeemiline Muinsuskaitse-selts, kes sellega oli suurepäraselt toime tulnud muinsuskaitsepäevadel aprillis. Mandaatide läkitamisel peeti silmas, et esindatud oleksid kõik teadaolevad mitteformaalsed noorteorganisatsioonid, et pakkuda koos esinemise võimalust ja võimaldada vaadete pluralismi ühisel üritusel. Kutsed saadeti veel loomeliitudesse, kutsuti külalisi ka Leedust, Valgevenest ning Moskvast. «Kosmosesse»

organiseeriti kohale TV, raadio ja video. Foorumi tegevuse maksimaalne avalikustamine võttis aparaaditöötajailt ära võimaluse tõlgitseda üritust mingi kinnise vabamüürliku kogunemisena. Siiski keeldus vabariiklik press pikka aega avaldamast eelnevat teavet foorumi toimumise kohta, algatusrühma läkitust ei trükitudki ning see dokument publitseeritakse alles nüüd «Vikerkaares». Foorumile püüti juba eos anda negatiivne varjund. Komsomoli ja partei keskorganid avaldasid korduvalt umbusku algatusrühma liikmetele, kas eelseisev üritus on üldse otstarbekohane. Isegi loomeliitude Kultuurinõukogu mõned liikmed pidasid kohtumistel algatusrühmaga mõistlikumaks noorte haritlaste passiivset oleskelu ning eemalseisu ühiskondlike protsesside mõjutamisest. Küll aga avaldas foorumi tööle täit tunnustust Noortefoorumi lõpus Kultuurinõukogu esindajana kõnelnud Lepo Sumera. Kultuurinõukogu foorumi-järgne nõupidamine aktsepteeris üritust ja sellel väljendatud seisukohti — erinevalt komсомolist, kes Kalle Isanda isikus ruttas üritusele kiiresti eitavat hinnangut andma.

Foorum oli tõeline üle-eestiline noorte esinduskogu, millest osavõtnud esindasid geograafiliselt tervet Eestimaad. Arvukaimad esindused pärinesid Tallinnast ja Tartust, aga mandaadi nimekirjadesse oli registreeritud osavõtjaid ka (suvalises järjekorras): Viljandist, Võrust, Kohtla-Järvelt, Pärnust, Kärdlast, Kuressaarest, Elvast, Keilast, Rakverest, Põlvast, Raplast, Lügänuvalt, Püssist, Haljalast, Pürgust, Murastest, Sakust, Kolgast, Olustverest, Rõngust, Kuusalust, Arknast, Viitnast, Oandust, Raasikult, Kohilast jm. Ometi ei peetud peamiseks kõnelda ning arutleda paikkondlike valupunktide üle, vaid enamik 52 esinenust keskendus tänapäeva Eestimaa sõlmküsimustele, mis nii või teisiti puudutavad ka noort põlvkonda. Veelgi huvitavam oli kokkuvõetud organisatsiooniline koosseis. Esindatud olid Rahvarinde tugigrupid, IME-mehed, rohelised, maa-noorte klubid, E.Ü.S. «Sodalicum», kunstiliidulaste selts, kirikutegelased, «Elu Sõna», Võru Noortekolonn nr 1, MRP-AEG, RSP initsiatiivgrupp, ELKNÜ Keskkomitee jt. Lausa uskumatult kiiresti oli toimunud mitte ainult noorte poliitiline ärkamine, vaid ka poliitiline organiseerumine.

Seda oli väga meeldiv kogeda, sest nii kummutati veenvalt käibinud legend 1970. ja 1980. aastate põlvkonna inertsest ellusuhtumisest ja poliitilisest infantiilsusest, huvitumisest ainult üksi levimuusikast ja hilpudest.

Noortefoorumi materjale on siin-seal juba ajakirjanduses tutvustatud, seepärast pole mõtet sõnavõtte pikemalt refereerida. Mida siiski kõneldust esile tõsta? Võib-olla esmalt foorumi üldist õhustikku. Räägiti praktiliselt kõigest, räägiti otse ja keerutamata. Ausalt öeldes algatusrühma liikmed algul kartsid, kas ikka ühest või teisest asjast tasub rääkida või on veel vara. Foorum kujunes radikaalsemaks, kui võis arvata. Hans Luik sõnastas selle järgmiselt: eilsed radikaalid osutuvad tänasteks parajuslasteks. Ilmselt siit ka asjaolu, et planeeritud ettekanded olid märksa leebemad kui enamik pärastisi sõnavõtte. Foorumile on tehtud õigustatud kriitikat, et palju oli argumenteerimata seisukohti, emotsionaalsust, radikalismi radikalismi enda pärast jne. Kuid on äärmiselt tendentslik anda mõne üksiku sõnavõtu alusel hinnang kogu üritusele, nagu seda tegi Kalle Isand «Noorte Hääles». Peab arvestama sedagi, et erinevalt loomeliitude ühispleenumist oli Noortefoorum väga erinevaid noorsookihte haarav esindus. Pleenumil võttis sõna märksa kindlapiirilisem kontingent, kelle poolt väljaõeldule lisas välist kaalukust varem omandatud kõrge renomee. Noorte foorumil esinejad ei tundnud enamasti üksikest nimepidigi. Niisiis oli kirju nii esinejate sotsiaalne koosseis kui ka räägitu sisu ja tase. Kõigele vaatamata oli asjalikke ekspertide hinnanguid (juristid Aare Tark ja Indrek Teder), tundlikku sotsiaalpoliitilise situatsiooni analüüsi (Hans Luik, Mart Laar, Jüri Luik jt) ja põhjendatud kriitikat. Nagu öeldud, pole käesoleva kirjutise eesmärk silmapaistvamate sõnavõttude refereerimine. Seepärast peatugem mõnedel problemaatilistel aspektidel. Kõigepealt põlvkondade probleem, mis läbis kas otsesel (Margit Sutrop ja Ülo Veldre) või kaudsel kujul mitmeid sõnavõtte. Ilmselt seetõttu, et nimetatud probleem on aktuaalne, on põlvkondade mentaliteedi eristamine tooni andev ka siinsetes muljetes. Võib ju kohe pareerida, et mis põlvkond — igas põlvkonnas on nii ja naasuguseid. Kuid ometi paistavad selgelt silma teatud teljed, mille ümber need erisused koonduvad. Noorem põlvkond tunneb eriti praegu väga teravalt oma eemaletõrjutust ühiskonnaasjadest. Miks see nii on läinud, sellest oli sissejuhatavalt juba eespool juttu. Meie arust tuleks mõistvalt suhtuda asjaoluse, et noored viivad põlvkonnaprobleemi kohati lausa sõjaka konfrontatsioonini. Vanemal ja keskmisel põlvkonnal, kelle käes on võtmeaspekteerid ja kes tunnevad end seetõttu kindlalt, on kergem säilitada stabiilsust. Psühholoogiliselt võiks neil domineerida üleolekutunde asemel hoopis teatud

süükompleks — nii või teisiti olid nad osalised stagnaaja süsteemis. Veel pole vajaliku ajalist distantsi, kuid ajalugu näib enam kilbile tõstvat pigem jäika, kuid see-est põhimõttekindlat ausust kui taktikalistel kaalutlustel tehtud kompromisse. Et olla konkreetsem, võib näitena tuua kahe ajaloolase Teet Veispaki ja Külle Arjakase esinemised. Viimasel ajal räägitakse palju ajaloolase eetikast, eriti ohtralt pruugivad seda sõna uema ajaloo uurijad, kelle eetika näib seisnevat selles, et igal ajahetkel pakkuda konjunktuurseid hinnanguid: augustis võis olla õige pisut aus, veebruaris natuke rohkem, juunis juba pooleldi jne. On täiesti põhjendatud selline lubatuse-keelutuse piiri kompamine, kuid aususe ja eetika võiks selle kavaldamise puhul mängust välja jätta. Nooremad ajaloolased on lülitunud alles siis, kui neil on võimalik rääkida ajaloost tõe tasandil ja seepärast on neil vähemalt moraalne õigus (tiitlid ja kraadid seda ei anna) teha etteheiteid vanematele kolleegidele.

Kompromissitu radikalism kõlas ka mitmetes momendi poliitilist situatsiooni analüüsivates sõnavõttudes (kokku esines üldse 52 inimest). On sümptomaatiline, et foorumil ei kõlanud viimasel ajal koordineeritud kaavad toetusavaldused loomeliitide pleenumi otsustele ja Rahvarindele perestroika toetuseks. Jüri Luik esitas E.Ü.S. «Sodaliiumi» seisukoha Rahvarinde programmi suhtes, käsitledes Eestis toimuvaid protsesse kaugelt enamana kui partei alustatud kampaniana, Peeter Oleski teesides üleskutse perestroika ületamisele tõelise revolutsiooni läbi, MRP-AEG printsiipaalne positsioon oli juba varasemast tuttav. Noortefoorumile järgnevad sündmused on teatud lahkavamusi veelgi süvendanud. Võimude poliitika on muutunud tunduvalt paindlikumaks, on tehtud mitmeid fassaadi ilustavaid järeleandmisi, mis on seadnud Kultuurinõukogu, Rahvarinde algatuskeskuse ja IME-grupid raske küsimuse ette: kas esitada veelgi radikaalsemaid nõudmisi või minna koostööle. Praegusel hetkel näib, et taktikalistel kaalutlustel on valitud pigem viimane kui esimene variant. Omamoodi kõiki rahuldavaks kompromissiks kujunes meie parteiorganisatsiooni platvorm XIX parteikonverentsile, mis näis rahuldavat nii bürokraatlikku süsteemi kui ka loomingulise intelligentsi liidreid, kes võtsid aktiivselt osa platvormi kujundamisest ja propageerimisest Moskvas (ikka «В Москву, сестрички, в Москву», nagu tsiteeris Tšehhovi «Kolme õde» Linnar Priimägi). Noored jäid jälle mängust välja ning tegelikult ongi pärast foorumit tekkinud Sõltumatu Infokeskus ja

sõltumatute noorteorganisatsioonide üldkogu ainsad poliitilised jõud, kes on pidevalt radikaalsemaks muutunud. Iseasi on muidugi see, palju nende häält kuulda on või kuulda võetakse. Et lahkavamusi ühes või teises taktikalises küsimuses oli juba foorumil, viitas väike intsident Edgar Savisaarega. Nimelt palus E. Savisaar endale sõnavõtuks mitte (ettenähtud) seitse, vaid kakskümmend minutit. Saali reageeringu põhjal võib öelda, et arvamused läksid enam-vähem pooleks. Küsimuse, kas anda Savisaarele aega või mitte, lahendas koosolekut sel hetkel juhitanud Eerik Kross — seitse minutit ja kõik. Juba publiku suure osa selline reageering meie uutmispoliitika mainekamale liidri oleli tähendusrikas. Ilmselt hindas sõnavõtja ka ise oma autoriteeti veidi üle, kui ta tuli välja nõudmisega anda talle privileeg sõnavõtu kestuse suhtes. Kas foorum käitus Savisaare suhtes ülekohtuselt? Võib ka nii arvata, kuid tundub, et paljuski provotseeris sellist hoiakut sõnavõtja ise. Demokraatlikum viis oma sõnavõtu pikendamiseks olnuks esitada vastav palve siis, kui ettenähtud aeg ümber saab — nii oleks kuulajaskond saanud eelneva jutu põhjal otsustada, kas anda soovitud pikendus või mitte. Mis puutub Savisaare kõne sisusse, siis oli see ainus sõnavõtt, mis püüdis eespool kõneldude hinnanguid anda. Viimased olid enamasti üsna kriitilised. On muidugi mõistetav, miks E. Savisaar ei identifitseeri ennast noore põlvkonnaga — selleks on tal juba piisav vanuseline distants —, kuid foorumi õhkkonda arvestades oleks olnud võimalik ka teistsugune lähenemisviis. Savisaare kriitika pälvis eriti Sulev Kannikese sõnavõtt, mis ilmselt paljudele teistelegi saalisistujaile tundus lausa ekstreemistlikuna. S. Kannike kutsus nimelt üles valmistuma võimalikeks tänavahahtlusteks, loetledes terve rea abinõusid selliste kokkupõrgete puhuks. Kui aga hästi järele mõelda, polnud Kannikese meetmetekompleks midagi muud kui elementaarne ohutustehnika. Hans Luik meenutas foorumile pühendatud telelindistuses (hetkel pole andmeid, kas saade lubatakse eetrisse või mitte) Rahvarinde miitingule eelnenud korrakaitsealga instruktaazi, mis paljuski kordas S. Kannikese abinõude loetelu.

Praegu räägitakse kõlavalt vaadete pluralismist, kuid reaalses poliitikas käibivad vanad «taktikalised kaalutlused». Seepärast vaadatakse noorte poliitilisele aktiveerumisele endiselt kahtlustavalt: äkki tulevad liiga vara välja, äkki «poisid ajavad oma plärtsumisega pilli lõhki» jms. Kardetakse isegi rahvuslikku lõhestumist. Karta on aga pigem seda, et dramatiseeritakse olukorda veidi

üle. Pole kahtlust, et meil kõigil — Kultuurinõukogul, Rahvarinde algatajatel, IME-gruppidel, rohelistel, Noortefoorumil, MRP-AEGI ja isegi nendel, keda nimetatakse «perestroika vaenlasteks», pole laharvamusi põhiküsimustes ja -eesmärkides. Erinevused tekivad alles ümberkorralduste läbiviimise tempo ja taktikaliste vahendite küsimuses. Miks on siin vaja karta vaadete pluralismi? Viimane pole ju kunstlikult tekitatud. Olgu et allkirjutanud solidariseeruvad noorsooliikumisele omase radikaalsema suunaga, on distantsilt vaadates ometi selge, et asjade normaalseks kulgemiseks on vajalikud nii konservatiivid kui ka mõõdukad. Ainult sellise tasakaalu säilitamisel vältid liigseid pingeid, mis meie arvates tekivad alles siis, kui jõudude tasakaal rikutakse. Avalike konservatiivide ja ultraradikaalide häält on praegu vähe kosta ja see on täiesti arusaadav: äärmused on alati vähemuses. Anname endale ka täielikult aru, et konservatiivide jõud ei ole veel kaugelki lõplikult murtud, pigem on nad sordiini all. Kuid radikaalse tiiva mittevajalikkuse kasuks pole samuti argumente. Edasilükkumiseks peab alati leiduma neid, kes tõstavad momendil veel «taktikaliselt ebaküpseid» loosungeid. Ilmne näide sellest on MRP-AEGI liikumine — alles nüüd tunnustame, et paljunki tänu neile algas ajaloo ümberhindamine. Või Muinsuskaitseelts, kes tõi esimesena rahvuslippud tänavatele. Meenutagem, et leidis palju neid, kelle arvates oli see samm ennatlik. Isegi Rahvarinde algatuskeskuse Lauluväljaku miitingu eelne üleskutse pidas rahvuslippude väljatoomist «poliitiliselt veel ebaõigeks». Nüüdseks on aga sini-must-valge saanud kõige kõrgema ametliku tunnustuse. Ja millal olla veel radikaal kui mitte noorena! Noortefoorum oli mitme seni vaikinud noore põlvkonna esimene samm poliitikas. Küll õpitakse tegema ka poliitikalise üldse omaseid taktikalisi käike ja kompromisside. Tahaks aga väga loota, et siis tulevad uued noored, kes näitavad ka meile koha kätte ja lähevad veelgi kaugemale. Igal juhul on see parem perspektiiv kui kuulata järgmise noortepõlvkonna valulist vaikimist.

PS. Algatuskeskus tänab kino «Kosmos» direktorit Linda Raudseppa, kes julges oma saali «karvaste» käsutusse anda.

Järgnevalt avaldame mõningaid noortefoorumi dokumente ja kõnesid.

EESTI SÕLTUMATU NOORTEFOORUMI ALGATUSRÜHMA LÄKITUS ÜLDSU-SELE.

Olukord Eestis on aastakümneid olnud ebanormaalne ja inimvaenulik. Seda tõdes ka loomeliitide ühispleenum. Praegune valitsusviis ja võimuaparaat on ennast täielikult kompromiteerinud ja noored ei pea võimalikuks järgida usalduse kaotanud juhte. Sellega seostubki noorsoo nn ühiskondlik passiivsus, mis kaob vaid märksa põhjalikumates ümberkorraldustes kui seni Eestis heaks kiidetud reformikavad.

Enesestmõistetav on eestimaalaste võõrandamatu õigus ise, ilma keskvoimu sekku miseta lahendada kõiki maad, rahvast ja kultuuri puudutavaid küsimusi. Seepärast on vältimatult vajalik Eesti kodakondsuse sisse-seadmine paiksustsensuse ja kohaliku keele valdamise alusel.

Eesti looduslik ja vaimne keskkond on ohus. Rahvastused kiratsevad, kultuuri-väärtused hävivad, mälu kaob.

Et suurriiklik poliitika on ohtu seadnud väikerahvaste kestmise, peame õiglaseks kiire ja tõhusa abi andmist väikerahvastele, sealhulgas eestlaste noortele perekondadele.

Juba aastakümneid pole noored saanud korralikku haridust, mis eeldab võimalust vabalt valida õppeasutusi kodu- ja välismaal ning õpitavaid aineid. Politiseeritud ja militariseeruva sundõpetuse asemel vajame kultuuri- ja looduskeskse hariduse taastamist. Kirikul olgu õigus osaleda noorte vaimse palge kujundamisel.

Elu inimlikustamist takistab ka üldsuse kontrolli puudumine Riikliku Julgeoleku Komitee ja Siseministeeriumi tegevuse üle — rahvas ei tea isegi nende võimu tegelikke piire. See annab julgeolekule võimaluse oma olemasolu õigustuseks provotseerida pingelolukordi ja rikkuda seadusi. Õigusteadvuse ja kõlbluse ravimise asemel vääristab Siseministeerium, kogu õigusemõistmise kord nii süüdlasi kui süütuid, noori iseäranis.

Olukord Nõukogude Liidu relvajõududes ja armee osa ühiskonnas nõuab üldsuse pidevat kontrolli, mille puudumine on muu hulgas muutnud ajateenistuse inimväärikust alandavaks. Sõjaväeteenistus on vaja muuta inimlikuks. Juba praegu tuleb noortele, kes aatelistel kaalutlustel ei saa sõjaväes teenida, võimaldada ajateenistus väljaspool relvajõude, edaspidi aga kaalutleda väeteenistuse muutmist vabatahtlikuks. Pooldame tuumavaba Põhja-Euroopa loomist, mis tähendab ka Läänemeremaade vabastamist tuumarelvast.

OLULISIM ON EESTI KÕIGI INIMRÜHMADE HUVE KAITSVA RAHVAESINDUSE MOODUSTAMINE AUSALT JA TARGALT LÄBI VIIDUD VALIMISTE ALUSEL.

Ainult niisugune rahvaesindus on pädev muutma põhiseadust ja ametisse nimetama täidesaatvat võimu. Riik tuleb muuta õigusriigiks, kus seadused ja nende elluviimine on kooskõlas üldinimlike väärtuste ja inimõigustega, kus erinevate vaadete inimestele on tagatud võimalus väljendada üldsele oma tõekspidamisi, koonduda ja osaleda ühiskonnaelu kujundamises. Seda on võimatu saavutada seni, kuni ei kaotata monopoli massiteabevahenditele ja eeltsensuuri ning ei vabastata meelsusvange.

Tervitades uute noorsooühingute isetekimist, tahame soodustada nende edasist omavahelist läbikäimist ja pidada vajalikuks sõltumatute noortehäälekandjate ning kooskõlastavate keskuste loomist.

Kõike seda arutame 4. juunil Sõltumatul Noortefoorumil.

INDREK TEDER, jurist

Minu lühike ettekanne puudutab sellist valusat küsimust nagu seda on inimõiguste olukord meie riigis. Need probleemid puudutavad iga isikut olenemata sellest, millisesse põlvkonda ta kuulub. Inimõigused on valdkond, millega on otseselt seotud kogu ühiskonnaelu.

Nõukogude Liidu ajalugu on olnud inimõiguste pideva rikkumise ajalugu. Ajaloo perioodid erinevad inimõiguste rikkumise raskuse ja ulatuse poolest. Kahtlemata pandi kõige rängemad kuriteod toime stalinismi ajal, seega ka kõige rängemad inimõiguste rikkumised.

Kas meie ühiskonnas, meie seadusandluses on tagatise, et säärased inimsusevastased massikuriteod ei korduks? Tagatist ei ole, need tuleb alles luua. Kas see õnnestub, seda näitab tulevik. Nõukogude Liit on ratifitseerinud ÜRO Peaasamblee poolt vastu võetud kaks pakki inimõiguste valdkonnas, nimelt majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste rahvusvahelise pakki ja kodanike ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakki. Need pakid on ratifitseeritud 18. septembril 1973. a NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi poolt ja mõlemad on jõustunud (NSVL Ülemnõukogu Teataja 28. 04. 76. nr 17).

Kahjuks pole siseriiklikult neid pakke meil sisuliselt järgitud, kuigi selleks oleks juba ammu aeg. Toosin mõned näited. Mõlema pakki kõige olulisema õigusena on art 1 p 1

sätetatud: «Kõigil rahvastel on enesemääramise õigus. Seetõttu kehtestavad nad vabalt oma poliitilise staatuse ning kindlustavad vabalt oma majandusliku, sotsiaalse ja kultuurilise arengu. Rahvad võivad vabalt kasutada oma loodusvarasid ja ressursse.»

Kas saame rääkida eesti rahva enesemääramisest, arvestades konkreetseid sündmusi Eestis 1940. aastal, mil praegu veel jõus oleva poliitilise muinasjutu järgi loobus Eesti oma iseseisvusest ja tormas stalinliku Nõukogude Liidu koosseisu. Sellisel juhul tuleks siis Ždanovit lugeda eesti demokraatia isaks!

Paratamatult tuleb mul seonduvalt inimõigustega peatuda ka järgmisel probleemil. Meie eesti rahva enesemääramisõigus seonduv tihedalt rahvusküsimusega. Ma olen veendunud, et igale demokraatlikult mõtlevale inimesele on selge, et ühe väikerahva (nõnda ka eesti rahva) õigus enesemääramisele ei kahjusta ühegi teise rahva õigusi. Võitluses demokraatia eest on rahvaste huvid sisuliselt samad. Kahjuks provotseerivad reaktionäärid praegu rahvastevahelist vaenu. Olen seisukohal, et jõupositioonilt ei saa lahendada ei rahvusküsimust ega rahva enesemääramist. Ma loodan väga, et ei teki niisugust jada: Alma-Ata sündmused, Mägi-Karabahhia sündmused ja Tallinna sündmused.

Tagasi inimõiguste paktide juurde tulles tooksin veel paar näidet. Kodaniku ja poliitiliste õiguste pakki art 9 p 3 sätestab: «Iga vahistatud või kriminaalsüüdistuse põhjal kinni peetud isik toimetatakse kiires korras kohuniku või mõne muu ametiisiku juurde, kellele kuulub täidesaatev kohtulik võim»; art 12 p 2: «Igal inimesel on õigus lahkuda ükskõik missuguselt maalt, kaasa arvatud kodumaa»; p 4: «Kellelki ei tohi meelevaldselt võtta õigust sõita kodumaale»; art 19 p 2: «Igal inimesel on õigus vabalt oma arvamust avaldada. See õigus kätkeb vabadust hankida, saada ja levitada igasugust informatsiooni ja ideid, sõltumata riigipiiridest nii suuliselt, kirjalikult kui ka ajakirjanduse või kunstiliste väljendusvormide kaudu või teiste vahendite kaudu omal valikul».

Aitab näidetest. Meie konstitutsioon ei taga sisuliselt mingeid inimõigusi. Konstitutsioonis deklaratiivselt esitatud sõna-, trüki-, koosolekute-, miitingute-, tänavarongkäikude ja demonstratsioonide vabadus on tühipaljad sõnad. Samuti ei ole tagatud muud poliitilised vabadused. Seega: reaalselt neid vabadusi ei ole. Konstitutsiooni ainus demokraatlik asi on pealkiri «NSVL Konstitutsioon» — riikide liidu konstitutsioon. Ma arvan, et see on kõik, mis on algetest mõistetest säilinud. Konstitutsiooni see osa, mis

puudutab kodanike õigusi (inimõigusi), on sätestatud nii deklaratiivselt kui vähegi võimalik. Kas me saame rääkida inimõiguste ja enesemääramise õiguste olemasolust, kui kehtib NSVL Konstitutsiooni § 73, mis annab Nõukogude Liidu võimkonda kõik riigivalitsemisega seotud küsimused alates majandusest, seadusandlusest ja lõpetades kontrolliga NSVL Konstitutsiooni järgimise üle. Igaks juhuks on võimkonna küsimus sätestatud laiendatult: sama paragrahvi p 12 sätestab, et NSVL võimkonda kuuluvad ka muud üleliidulise tähtsusega küsimused. Pruugib vaid mingi küsimus tunnistada üleliidulist tähtsust omavaks, kui ta automaatselt ei kuulu mitte liiduvabariigi, vaid NSVL organite võimkonda. Nii on liiduvabariikidelt suveräänsus ja enesemääramisõigus ära võetud vähemalt 120 protsendi ulatuses.

Konstitutsioon nagu iga muu seadus peegeldab ühiskonna olemust. Kehtiv konstitutsioon, sisuliselt stalinistlik, täiendatud brežnevliku sõnavahuga, on lausa antidemokraatia varasalv. Ilmselge, et on vaja vastu võtta Eesti demokraatlik konstitutsioon. NSVL peab moodustuma vabariikidevahelise liidulepingu alusel. Konkreetsete tagatised inimõiguste jaoks meie konstitutsioonis järgmised:

1. Igal kodanikul on piiramatu õigus oma õiguste kaitseks pöörduda kohtusse. Praegu on nende küsimuste ring, millega kohtusse pöörduda saab, väga piiratud. Selle tagatise elluviimine seondub kohtureformi elluviimisega.

2. Igal kodanikul on piiramatu õigus pöörduda konstitutsioonilise kohtusse taotlemaks tema õiguspäraseid huve kahjustava, konstitutsiooniga vastuolus oleva seaduse või muu normatiivakti tühistamist. Meil konstitutsioonilist kohut ei ole. Konstitutsiooni-kohtu loomine on vajalik.

3. Igal kodanikul on piiramatu õigus pöörduda avaldusega oma inimõiguste kaitseks ÜRO Inimõiguste Komitee poole. Selle õiguse sätestab 1966. a vastu võetud Inimõiguste paktide fakultatiivprotokoll, mida NSVL ei tunnista põhjendusel, et protokollil võivad kasutada sotsialismiväenuliku elemendid laimu levitamiseks. Kaasajal on selline seisukoht täiesti absurdne. Seega on vajalik, et NSVL ratifitseeriks selle fakultatiivprotokoll.

4. Veel on vajalik välja töötada «Inimõiguste seadus». Selles seaduses on vaja sätestada väga täpsed inimõiguste tagatised, kuni inimõigusi rikkunud isikute vastutuselevõtmiseni.

MART LAAR, ajaloolane

Austatud noortefoorum! Tahaksin rääkida rahvuslikust ärkamisajast Eestis. Nii sellest, millest möödunud juba üle saja aasta, kui ka sellest, mis hetkel käimas. Sest meenutab ju praegune plahvatuslikult kasvanud rahva aktiivsus, eneseteadvuse ja väärikuse kasv koos väljailmunud rahvuslike sümbolitega, rahvusvärvidega, väga seda möödunud sajandil eestlasi tormihoona tabanud vaimustuseleeki, mis paarikümne aasta jooksul muutis meie rahva ajaloo objektist ajaloo subjektiks.

Samal ajal ei saa kahe ärkamisaja vahele täielikku paralleeli siiski tõmmata. Sest ühelt poolt oleme oma kõrgkoolini väljaarendatud emakeelse haridussüsteemi ja rahvuskultuuri saavutustega võrreldamatult kõrgemal tasemel kui esivanemad sada aastat tagasi. Teisalt pole me aga kunagi reaalselt seisnud ohu ees jääda vähemuseks oma isade maal, kunagi varem pole eestlaste etniline piir olnud nihutatud sedavõrd kaugemale läände. Ei tohiks ka unustada, et tagurlikus tsaaririigis valitsenud ajakirjanduse ja välismaaga suhtlemise vabadus on meie tänapäeval üksnes kauniks unistuseks. Omal ajal võeti meie põllumehele võõrasse käsutusse kümnis, üks kümnendik toodetust. Nüüd võetakse temalt peaaegu kõik. Ning oleks huvitav teada, kuidas meieaegsed mustasjalised reageerivad 1874. aastal Jakob Hurda poolt üles tõstetud nõudele kehtestada ametisse astujatel Eestimaal kohustuslik eesti keele eksam — kõigile ja eranditult.

Niisiis, erinevused on olemas, kuid samal ajal on neis ajastutes ka palju ühist, nii püstitatud eesmärkide kui vaimuse poolest. Sest nii nagu esivanemad sadakond aastat tagasi olid lootusetult tüdininud mõisa- ja muude ametite «isalikust» hoolitsusest, kaitsest ning õpetamisest, nii oleme ka meie sellest lõplikult tüdininud. Tahame ise otsustada, tahame usaldada neid, keda soovime usaldada, keda loeme selle vääriliseks, januneme oma töö ja õiguse järele. Ning selle nimel on meil ka õigus välja ütelda, et tuleks avalikult kuulutada läbikukkunuks Eestimaal juba nelikümmend kaheksa aastat kestnud sotsiaalne eksperiment. Eestlasi põlvkondadeks jagada püüvad sotsioloogid nimetavad seda ekstremistlikuks seisukohaks. Kas aga tõesti on ekstremistlik nõuda rahvale osavõttu tema enda saaduse otsustamisest, taotleda igasuguste korporatsioonide ja ühingu (sealhulgas kommunistliku partei ja tema kaudu ka kommunistliku noorsooühingu) konstitutsioonis fikseeritud mono-

Eesti Sõltumatu Noortefoorumi lõppdokument avaldati riiklikus ajakirjanduses (vt «Noorte Hääle» ja «Molodjož Estonii» 18. 06. 1988). Kahjuks ilmus dokument mõningate kärbetega. Sestap avaldame täpsustused, mis võetud noorsooliikumise Sõltumatu Infokeskuse käsikirjalisest ajakirjast «Heinakuu» nr 1. Kahtlemata pakub empiiriliselt huvi, mis nimelt jäi avaldamata.

I. Kärped

Välja on jäetud dokumendi sissejuhatav ja lõpetav osa. Need tekstikatted kõlavad originaalis järgmiselt.

Sissejuhatav osa. «Meid ei heiduta see, et uuendusvastased jõud on Eestis viimastel kuudel saavutanud ühe võidu teise järel, sh ka EKP viimasel pleenumil, üha küünilisemalt manipuleerides avalikkusega. Meie arvates on nii mõnigi uutmisidee Eestis parteikonverentsi eel muudetud nukraks jandiks. Otsustavat ümberhäälestamist takistab asjaolu, et siia maani on jõus seisakuaegne valitsemisviis ja seadustik, mis ellu aidatud nende poolt, kes täna nimetavad end uuendajateks. Uuenduslikeks väljamurreteks peame IME ettepanekut, loominguliste liitude ühispleenumit, Rahvarinnet, ENSV Advokaatide kolleegiumi ettepanekut. Noorte leppimatus kehtiva administratiivse süsteemiga on seni avaldunud nn passiivsuses. Kuid just selles leppimatus näeme meie põlvkonna tagatist ümberkorralduste elluviimisele.»

Lõpetav osa. «Tervitades uute noorsooühingute isetekkimist, tahame soodustada nende edasist läbikäimist ja peame vajalikuks sõltumatute noortehäälekandjate ning kooskõlastavate keskuste loomist. Enesestmõistetav on kõigi noorteorganisatsioonide võrdõiguslikkus.»

Dokumendi II osast «Elukeskkonna kaitse» on läinud kaotsi kaks üliolulist punkti. Need kõlavad järgmiselt:

1. «Senini pole piisavalt teadustatud keskkonna kahjustamist kui kuriteo liiki. Eesti territooriumil asuvate tuumarelvade ja ekstensiivtööstuse kahjulikkus loodusele, kultuurile, elanike psüühikale, samuti rahvastevahelistele suhetele tuleb avalikustada.

2. Lähtudes tuumavaba Põhja-Euroopa kontseptsioonist peame õigeks tuumahävitusrelvade teistsaldamist ENSV territooriumilt.»

II. Moonutused

Tulenevalt kahe esimese punkti väljajätmisest on moonutatud ka elukeskkonna kaitset puudutavate punktide edasine numeratsioon.

Dokumendi I osa «Riiklus» esimese punkti esimene lause kõlab «Noorte Hääles»: «Nõuame Eesti NSVle uut põhiseadust.» Peab olema: «Nõuame Eestile uut põhiseadust.»

Dokumendi IV osa «Noor perekond» esimeses punktis märgitakse, et korvamaks stalinistlikest repressioonidest ja hilisematest jaotussuhetest tingitud kahju rahva iibele, tuleb noortele eesti kodakondsusest perekondadele kehtestada vabariigis majanduslik eeliseisund. «Noorte Hääle» variandis sundis sellist ettepanekut tegema tõsine mure põliselanikkonna noorendamise pärast. Originaalis on kirjas: «Sellist ettepanekut sunnib meid tegema ainult tõsine mure rahvuse noorendamise pärast.»

Põhjalikult on moonutatud ka sama osa kolmandat punkti. «Noorte Hääle» järgi tuleb «avalikustada ja vajadusel peatada üleliidulise noorsooseaduse väljatöötamine.» Sõltumatute noorte tegelik seisukoht on resoluutsem: «Peatada üleliidulise noorsooseaduse väljatöötamine.» Järgnev lause on moonutamata: «Iga vabariik võib ise kehtestada oma noorsooseaduse, kui peab seda vajalikuks.»

Dokumendi V osa «Õigus» 7. punktis on lause: «Et kinnipidamise ja karistamisega ei kaasneks inimväärikuse alandamine, füüsiliste ja psüühiliste kannatuste tekitamine, tuleb luua sõltumatu kontrollkomisjon.» «Noorte Hääle» ei pea millegipärast psüühilisi kannatusi üldse mainimisväärseks, juttu on vaid kehalistest kannatustest.

Sõltumatu Infokeskus mõistab tundmatute stagnantide poolt toimepandud tekstiväärastused resoluutselt hukka ning kutsub kõiki sõltumatuid isemõtlejaid üles kriitiliselt suhtuma monopoliseeritud infokanalites avaldatavatesse materjalidesse.

KALJU SAABER Niipalju iseseisvusest

Vieselt seisis minu kujutluses Eesti iseseisvus: mu vallaline noorepoolne tädi, sõjas leskpruudiks tehtud, praegu amputeeritud rinnaga 72aastane vanapiiga, surub «Dorian Gray portree» (Tammsaare enese tõlge) vahele trikolorist vimpli, peseb lõhnašampooniga oma nisukuldseid juukseid, lausub asparaaguse all piiblit lugevale vanaemale rutakalt «Hääd hingamisepäeva», nopib kambriotsa peenralt mõned nartsissid, need kõige tavalisemad, mitte aretatud trompetid, istub kenasti nikeldatud jalgrattale «Ofelia» ja sõidab hõbedases kodaravihmas jumal-teab-kuhu. Ainult ilusa häälega kella kruvib lenkstangilt maha, et see ei reedaks tema minemisi ega tulemisi. Kõigil peresse allesjääjatel oli suvel anno 1949 nende tulevik ette määratud. Ka minu sunnismaisus, kuigi mul olid alles veel kõik trumbid — ma olin alles muinasjutus ja muistsetes saagades kinni. Aga ka see tädi saaga tundmatu mehega osutus ühe haarangu läbi ajas tühi-looksiks.

Pärast seda olime vaguskaupa paigal. Aga sammal meile ei kasvanud nagu vanadele rändrahnudele, mis tulid Eestimaaile mitte palju aega enne meid. Oli kummaliselt iseseisev, vaikiv paigalolek. Vaid viietuhandaastane künnikiht endistel talu-, nüüd ühispõldudel. Ja viiene mina seal keskel. Mind peeti armsaks maapoisiks, kes loeb hingestalt jüdulusalmi või saab lihavõttepühiks jänkudelt värvitud mune ja tädilt taskutega püksid.

Sestpeale ma ei vananenud, aga mu nägu muutus vähehaaval jälgiks nagu Dorian Gray portree. Ning mul tuleb seda kõdunemist ja mõrastust kuni tänase päevani aeg-ajalt üksindusse tõmbudes salaja ja valusa rahu- tusega tunnistamas käia.

MART SUSI Eesti kirjanduskriitika politiseeritusest

*Nüüdisajal on kõik poliitika.
S. Kierkegaard*

Kui tahta lühidalt iseloomustada eesti kaas- aegset kirjanduskriitikat selle temaatika ning argumenteerimisviisi poolest, siis

tuleb meelde ameerika filosoofi P. Feyer- abendi printsiip — kõik on lubatud. See tähendab, et sugugi mitte kõik arutlus- käigud ja otsustused ei ole suunatud kriitikale allutet teose esteetilise analüüsi eesmärgile. Nii võib kriitik teha teose temaatikast johtu- vaid sotsiaalseid üldistusi, ent T. Hennoste tõdemus, et 60ndate lõpu debüütid on ahis- tet ja pidetute inimeste põlvkond («Viker- kaar» 1988, nr 2), võib näidata oma erialast või eksistentsiaalset eruditsiooni. Kõiki selli- seid teemasid võib kokkuvõtvalt nimetada esteetikavälilisteks. Tähelepanelikul eesti jooksva kirjanduskriitika lugemisel näib, et nende teemade seas nii esinemissageduselt kui tähenduselt tõusevad esikohale poliitilised. Hakkame alljärgnevalt nimetama kirjandus- kriitika politiseerimiseks kas, esiteks, kirjan- dusteksti väärtustamisel esteetiliste argu- mentide asendumist poliitilistega, või teiseks, tähelepanu keskendamist nendele ühiskond- lik-poliitilistele nähtustele, mis seonduvad kirjandusteksti loomisega, publitseerimisega või on vastava kirjandusteksti aineks.

Siinkohal tõusetub otsekohe küsimus: milles seisneb politiseeritud kirjanduskriitika eesmärk? millises vahekorras on see teksti esteetilise analüüsi eesmärgiga? On loogiline, et politiseeritud kirjanduskriitika eesmärk võib olla kahesugune. Esiteks, politiseeritud tekstilõigud võivad olla hõlmatud kriitiku poolt omaks võetud ja realiseeritavast esteeti- lisest uurimisprogrammist. Teisisõnu: politi- seeritud kirjanduskriitika siiski on siin allutet mingile üldisemale esteetilisele ees- märgile. Näiteks mõnele teosele parteilise hinnangu andmine või mõne poliitilise ajaloo fakti avalikustamine eesmärgiga käsitletava teose sisu paremini mõista.

Teiseks võib politiseeritud kriitikal olla iseseisev, esteetilisest uurimisprogrammidest mittehõlmatud eesmärk. Et sellisel juhul ei püstitata siin esteetilisi ülesandeid, siis milliseid? Mispärast tehakse seda just kirjan- dukriitilises tekstis? Kas võib äkki nende tekstilõikude põhjal teha otsustusi kriitikute poliitiliste veendumuste, üldse eesti poliitilise mõtte kohta?

Niisugusel positsioonilt ning niisuguste küsimustega varustatult olen vaatluse alla võtnud ajakirjades «Looming» (L) ning «Vikerkaar» (V) 1986. aasta teisel poolel ning 1988. aasta esimesel poolel ilmunud kirjanduskriitilised artiklid. Empiiriline ma- terjal tingib huvi ka selle kohta, kas 1988.

ka T. Kallas: «Praegu, kevadel 1987, pole vihjelisuse aste enam kaugeltki nii oluline» (L 1987/6).

Teiseks. Vihjelisus on vastavuses kirjanduskriitika metodoloogiliste võimalustega ka üldisemas plaanis. Kriitilise artikli vormilised piiratudest ja eesmärkidest tuleneb, et siin pole võimalik esineda väga sügava teoreetilise analüüsiga. Ants Orase sõnu laenates puudub siin materjali seminaripärase esituse võimalus. See materjal tuleb pea-ajus läbi mõelda ning kirjalikult pakkuda järeltõlki. Ehk pakub huvitust seegi, mil moel nende järeldusteni jõutakse. Üks võimalus on, et kriitik kirjutab stiilis «minu mõningaid mõtteid poliitiliste olude kohta». Teine võimalus on see, et kriitik lähtub mingitest teoreetilistest seisukohtadest. Sellisel juhul saame kriitilises artiklis aimu üksnes vastava tunnetusinstrumentaariumi veepealsest osast, vastav teooria peab olema tervikuna väljendatud mingites teistes vormides. Ning juhul, kui see veepealne osa on millegipärast ja mingil moel erinev ametlikult omaksvõetust, siis jääb vähe kahtlust selles, et kõrvuti ametlike poliitiliste seisukohtadega eksisteerib ka alternatiivne elujõuline poliitiliste vaadete süsteem. Kui elujõuline konkreetselt, selles ei tohiks praegu olla kahtlust. Ning et seda elujõudu on avalikult hoomata, peaksid kaduma põhjused ka vihjeliste poliitilistele aksioloogilistele otsustele kirjanduskriitikas. Tõepoolest, 1988. aasta esimesel poolel ilmunud arvustustes ei märganud siinkirjutaja mitte ühelgi korral politiseeritud vihjeid.

Ons nüüd vihjamise objektid ammendatud? Vist ometi mitte. Juba on R. Raud kahelnud, kirjutades renessansliku maailmatunnetuse tekkest, et osutus ekslikuks oletus, nagu võinuks ühe mõtteviisi asendumine teisega toimuda kõigest ühe inimpõlve jooksul (V 1987/8).

Milline on aksioloogiliste politiseeritud otsustuste sisu, kas ka siin on toimunud nihestumisi?

1986. aasta arvustuses leiame näiteks tõde-

musi, et praegu on õige aeg tõsta taas üles aususe- ja tõeaated (O. Remsu, L 1986/7); et mälua rahvas ei saa mingil juhul olla õnnelik ega vaba (U. Uibo, L 1986/10); et Aja Meele tõttu on luule omaksvõetuga asjad praegu kehvad (J. Ürt, L 1986/11). Nendes otsustustes on varjatud eelduseks, et aususe- ja tõeaated, rahva õnn ning vabadus, luule omaksvõit on väärtused. See tähendab, et otsesõnalised politiseeritud otsused on lõppkokkuvõttes rakendatud mitte-poliitilistel eesmärkidel, poliitika kohale asetatakse vaimsete väärtuste taustsüsteem.

Sarnane suundumus jätkub ka 1988. aasta kriitikas, kuid toimub liikumine üldistavalt tunnetustasandil enam konkreetsetele. Isegi eesti rahvusega seonduvast ei räägita enam vihjamisi. Nii K. Pruul: «Elame rahvusliku liikumise tõusuaega...» (L 1988/3); ning O. Remsu: «... meie jaoks on eestikeelne kultuur üks, asugu see kus tahes...» (L 1988/6). Samuti pole mõnedes arvustustes politiseeritus enam vahendiks esteetilises analüüsis, kirjanduskriitikuist on saanud poliitikakriitikut.

«... Arvo Mäe romaan näitab, et nn. ideologia- ja propagandatööd on tehtud väga halvasti, õigupoolest pole seda üldse tehtud» (R. Kruus, L 1988/3).

«Et kunst kuulub meil teatavasti rahvale, siis on niisuguse põlguse (Bernard Kangro loomingu kättesaamatus — M.S.) põhjuseks küllap see, et asjaomased pädevad instantsid ei pea Kangro loomingut kunstiks, või see, et asjaomased pädevad instantsid ei pea eesti rahvast rahvaks» (U. Uibo, L 1988/4).

Ma märkan, et jälle kirjanduskriitikas aetakse kriitikasse mittepuutuvaid asju. See-pärast tekib vältimatu vajadus solidariseeruda J. Sangaga, kui ta kusagil väidab, et praegu pole kunstiloominguks soodne aeg. See aeg pole soodne ka kirjanduskriitikale. Jäägu igaühe enese otsustada, kas tahtmine lugeda esteetilise analüüsiga tihedalt täidetud arvustust on küllaldane ajend soovimaks, et politiseerituse põhjused kaoks.

ELAV AJALUGU

Avaldame Eesti sõjavägede ülemjuhataja kindral J. Laidoneri kõne sõjaväe juhtidele, mille ta pidas 1. jaanuaril 1940. Küllap üllatav lugéjat ettekande vaoshoitud toon, kuid ärge unustagem, et baasid olid juba sees ja juhtiva riigitelase iga (ka kitsas ringis öeldud) sõna luubi all. Iseloomustagu see kõne toonast välispoliitilist situatsiooni Eesti valitsuse silmade läbi. Sünjuures ei tohi unustada, et ka Eesti juhtkonnale on hiljem ette heidetud riigikaitse halba organiseerimist. Materjal on kättesaadav ENSV ORKA avafondist: f 515, nim 1, s-ü 820, lk 19—36. Kõne on avaldamiseks ette valmistanud E. Laasi.

SÕJAVÄGEDE ÜLEMJUHATAJA KINDRAL J. LAIDONERI KÕNE SÕJAVÄE JUHTIDELE 1. JAANUARIL 1940 OHVITSERIDE KESKKOGU RUUMES.¹

Härrad ohvitserid! Lubage teile kõigile soovida head ja õnnelikku uut aastat! Praegusel raskel ja tõsisel sõjaajal, kus määratu suured riigid on omavahel hiigla võitluses ja kus see võitlus arusaadavalt riivab ka meid ja seab meid väga tõsiste olukordade ette, on selge, et meie ei saa muretult loota, et uus aasta peaks olema meile kerge. Ümberpöörduvalt, meie peame täie tõsidusega vaatama tulevikku ja seda ka arvestama. Meie peame analüüsima seisukorda ja soovima, et tulevane aasta meie riigile ja rahvale ei oleks halvem, kui seda oli möödunud aasta. Läänud aasta, nagu teie kõik teate, oli mitte ainult meie ajaloos, vaid kogu Euroopa ajaloos määratu suureks pöördepunktiks.

Pärast Suurt Maailmasõda 20 aastat Euroopa elas rahu, kuid siis tekkisid uued võimud, mõned riigid muutusid tugevamaks, kui nad välja tulid Maailmasõjast.² Ja nagu teie teate, uus suur sõda puhkes. Meid, arusaadavalt ka kõiki teisi väikeriike, pidi see tabama ja tabaski. Suure Maailmasõja ajal oli nõnda, et väikesed riigid, kellel õnnestus jääda väljapoole suurt sõda, elasid sõja üle võrdlemisi kergelt. Nüüd on aga sõjamasin suurriikide vahel nõnda korraldatud, et ta tabab tahes tahtmata ka kõiki neid, kes jäävad väljapoole sõda, eriti aga väikeriike. Oli

ju selge, et uus sõda tahestahtmata pidi ka meile tooma raskusi. Lugupeetud sõjaväelased, nagu teie teate — seda tuli ja tuleb meil ka arvestada ning seepärast polegi see meile absoluutseks üllatuseks.

Kui nüüd vaatame tagasi, siis näeme, et sõja esimeseks ohvriks langes Poola. See oli suureks ootamatuseks kogu maailmale, et võrdlemisi tugev riik nii kiiresti kaardilt nii kui ära pühiti. Kuid see on ka arusaadav, sest ühest küljest Poola sattus esimesena hästikorraldatud Saksa sõjalise jõu ja teisest küljest oma idanaabri löögi alla.³ Kui üht riiki rünnatakse kahelt poolt, siis on ju selge, et vastupanu ei või kaua kesta.

Mäletan neid aegu, kui pärast meie rahulepingu sõlmimist ettevaatlikud poliitikategelased ütlesid, et mitte ainult Eesti, vaid ka teiste uute riikide saatus võib üsna kindel olla vaid niikaua, kui lahti puhkeb uus sõda. Ja arusaadavalt, need ettevaatlikud ja kogunud poliitikategelased ütlesid seda ka päris tõsiselt ja nad ei ole palju eksinud, sest nagu teada, üks uus riik, nimelt Tšehhoslovakkia⁴, kadus juba enne suure sõja lahtipuhkemist. Teine uus, võrdlemisi suur riik — Poola, kadus kohe peale sõja lahtipuhkemist. Ka meil oli teatav hädahoht ja ka meie oleksime võinud sattuda esimesena mitte küll Saksa, vaid meie idanaabri löögi alla.

Meie, sõjaväelased, võtame asja reaalselt ja teame, et nagu Nõukogude Liidu praegused tegelased seda ka ise ütlevad, on nad 20 aasta eest sunnitud olnud teiste riikidega niisuguseid lepinguid sõlmima, mis neile kasulikud ei olnud.⁵ Nad on sunnitud olnud igal pool järele andma, sest nende sisemine olukord oli tol ajal äärmiselt raske, sest nad ise olid kodusõjas ja ka väljastpoolt avaldati neile survet. Need lepingud, mis nad tol ajal sõlmisid, ei olnud neile kasulikud. Ja kui nüüd korraga tekkis Euroopas seisukord, kus meie idanaaber, Nõukogude Liit, sattus nii-

³ Saksamaa tungis Poolale kallale 1. sept. 1939. 27. sept. 1939 kapituleerus Varssavi, ning Poola oli vallutatud.

⁴ Saksa väed okupeerisid Tšehhoslovakkia 15. märtsil 1939.

⁵ Siin mõeldakse Nõukogude Venemaa poolt sõlmitud rahulepinguid:

Eestiga 2. veebr. 1920

Leeduga 12. juulil 1920

Lätiga 11. aug. 1920

Soomega 14. okt. 1920

Poolaga 18. märtsil 1921

¹ Praegune õpetajate maja Raekoja platsil Tallinnas.

² Mõeldakse ilmselt NSV Liitu ja Saksamaad.

Soomes välisminister ei leidnud võimalust Eesti saadikut vastu võtta ja viimane sai jutule ühe osakonna direktori juurde, kes seletas väga pikalt ja selgelt, et Soome ei saa midagi Eesti kasuks teha. Kõik need jutud, et Soome on meile oma abi pakkunud, on juba tühi jutt ja otsekohene vale. Ei ole midagi niisugust olnud, vaid ümberpöörduvalt — Soome ütles kategooriliselt, et tema midagi meie heaks teha ei saa. Soome seisukoht enda suhtes oli niisugune, et neil ida poolt hädaohut ei ole. Ja nõnda see asi lähebki. Meil oli küll arusaamine, et Leningradi mitte ainult lõuna poolt ei kaitsta, vaid ka põhja poolt, ja et Soome piir on seal ligemal, kui Eesti oma.¹⁶ Soome oli aga teisel arvamisel ja temale lubati väljastpoolt väga palju abi. Praegu paistab, et see abi on ainult moraalne. Teie mäletate, Stockholmis oli Skandinaavia riigipeade konverents, kus neid küsimusi käsitleti. Minu arvates sõjaliselt võttes praegu Soomet ei abista moraalne ega materiaalne abi, vaid Soomele on tingimata tarvis vereabi. Aga vereabi ei anna keegi.

Ja nii siis olemegi Soome ja Nõukogude Liidu vahelise konflikti juures. On päris arusaadav, et Nõukogude Liit praegu tahab kasutada seda soodsat olukorda, mis temal on. Ja kui ta seda ei teeks, siis võiksimise öelda, et ta töötab oma huvide vastu. Poliitika peame ka teiste, isegi vastase huvidest aru saama ja neid aktsepteerima. Kui alati ainult enda seisukohta üles tõsta, siis satume lõpuks oma mõtetes läbipääsmatusse ummikusse. Kui Nõukogude Liit on Soomega konflikti läinud, siis peab arvama, et ta nüüd enam nii kergesti ei tagane. Soomele on igalt poolt palju kaasabi lubatud. Kahjuks nagu ma eespool tähendasin, on see ainult relvade ja raha näol, vereabi pole aga keegi andnud. Taani ja Norra on selgesti seda öelnud.

Mispärast ma praegu seda kõike siin nii pikalt puudutan? Seepärast, et paljud arvavad, et ka meie oleme selles süüdi, ja et meie vahekorrad Soomega küllalt tihedad polnud. Ma pean ütlemä, et meie tegime kõik, et vahekord Soomega oleks hea.¹⁷ Teie teate, kuipalju on hõimutööd tehtud rahvaste vahel. Aga ega see ei tähenda kui hõimukontserdid on soojad ja rahvaliikmed üksteisesse hästi suhtuvad, et siis ka võimu-

kandjate vahel oleksid vahekorrad südamlilikud. Meie oleme kõik teinud, et meie vahekord Soomega oleks hea. Kahjuks see ei ole aga nii läinud.

Praeguses Soome ja Nõukogude Liidu vahelises konfliktis tuleb täiesti kõrvale jätta küsimus, kes sellest välja tuleb võitjana. Üks on selge, meie ei saa ajada niisugust poliitikat, et nüüd korraga hakkame millegagi uuesti peale ja nimelt aktsiooni Soome kasuks. Kui seda ei saanud teha siis, kui olid võimalused ja kui Soome seda ise vastu ei võtnud, kui Soome jäi selles konfliktis külmaks.¹⁸ Kui ta seletas, et tema huvi ei ole meil ja et Balti riigid peavad niikuinii muutuma Vene provintsi, ja et Soomel on teised huvid, nimelt Skandinaavia riigid, siis pole sinna midagi parata. Nüüd aga on Soome seisukoht muutunud, nüüd heidetakse meile ette — ma meelega peatun selle küsimuse juures pikemalt —, et meie ei lähe Soomele appi. Meie ei ole kohustatud Soomele appi minema. Kui Soome meiega koostööst ära ütles, kuidas saame talle siis nüüd appi minna. Ja ega meie ei saa hakata lepinguid murdma, mida oleme sõlminud Nõukogude Liiduga. See ei oleks meile ka kasuks.

Kui kujutleme, et sõda läheb pikale või et ta lõpeb rutem ja et Briti purustab Saksa-maa, siis keegi ei tea, kuidas Ida-Euroopas sündmused lähevad ja et Baltimere ümbrus võib muutuda sõjatallermaaks. Meie ei tea, kuidas siis Nõukogude Liidu vahekorrad muutuvad. Kujutlege, et Saksa purustab Suur-Britannia. Missugused järeldused siis tekivad, kas siis ei teki konflikti idaruumis? Kujutlege, et sõda läheb pikale, kumbki sõdiv pool ei saa ülekaalu. Siis on võimalus, et sõda läheb veelgi suuremaks. Kuidas ka ei vaata, igatahes meil ei maksa teha illusioone, et oleme juba sõjast üle saanud. See oleks seisukoha liig kergelt hindamine. Võib-olla on meie suured raskused alles ees.

Kuid teatava rahuldustundega võime teatud tööle siiski tagasi vaadata. Esiteks meie ei sattunud idanaabri poolt esimese löögi alla. Sellega aga pole öeldud, et meil sõda ei või tulla. Meie teame, et meie idanaaber, kellega meie koos töötame, ei taha sõja laienemist. Kas aga temal läheb korda lokaliseerida konflikti, seda nad isegi ei tea. Aga üks on selge, et Nõukogude Liit ei taha saada kistud suurde sõjakonfliktiks. See väike Soome — Nõukogude Liidu vaheline konflikt on möödaminev ja väike nähe.

Meil on ees küllalt rasked ja tõsised ajad, ja need, kes tihti räuskavad ja ütlevad,

¹⁶ Kui NSV Liit oli Balti riigid sundinud oma ettepanekutega nõustuma, pöördus ta juba 5. okt 1939 omapoolsete ettepanekutega Soome poole. Soome vastas sellele sõjajõudude mobilisatsiooniga.

¹⁷ Tõenäoliselt mõtleb J. Laidoner siinkohal aega aastail 1934—1939.

¹⁸ Siin mõeldakse 1939. a. septembri lõupäevi.

mispärast kohe lõõma ei hakatud ja miks ei mindud Soomele appi, minu härrad, meie kohus on neile öelda: Ärge rüasake, pidage lõuad! Need, kes räägivad, ei ole need, kes midagi kunagi teevad. Mitte iial ei ole sõnategijad teinimesed. Teiseks, meie peame ajama oma Eesti riigi ja rahva poliitikat. Meie ülesanne on oma riiki ja rahvast välja viia sõjakonfliktist tervena ja alles hoida oma riiklikke korraldusi, organisatsioone ja institutsioone. On aga kindel, et kuigi meie puutumatus tuleks sõjast välja, oleme meie pärast sõda tingimata vaesemad kui praegu. Tuleviku suhtes ei maksa meil illusioone teha.

Kokku võttes, minu härrad, ma meelega täna, uue aasta esimesel päeval, tahtsin selgitada teile kui meie vanematele sõjajuhtidele seda seisukorda, niipalju kui seda ette näha saab ja järeldusi teha. Meie oleme terve aasta nagu surve all. Meil läks korda survet teatavas mõttes kõrvaldada ja leida oma suure idanaabriga koostöö võimalusi. Ja meie usume, et see koostöö lojaalselt mõlemalt poolt jätkub. Meie teame hästi, mida tähendab otsene sõda ja nüüd näeme seda oma põhjanaabri juures. Olgugi, et temal on mitmed tegurid võrreldes meiega head, näiteks oma rahvaarvult on ta meist kolm korda ja maa-ala poolest kaheksa korda suurem. Maa-ala on teatavaks kaitseks. Aastaaeg on praegu ka ebasoodne pealetungijale. Sellele vaatamata, et Rootsi ei anna otsekohe sõjalist abi Soomele, ta saab abi igalt poolt, nii mORAalselt kui ka aineliselt. Kõigele sellele vaatamata on olukord Soomes ikkagi raske. Nõukogude Liidu võimalused on seejuures aga palju suuremad. On ikkagi halb, kui üks väikeriik satub sõjalisse konflikt. Niisugune oli ka Poola saatus. Poola ise ei tahtnud uskuda, et ta vulgaarselt öeldes 35-miljonilise elanikuga riigi kohta võis sattuda nii öelda esimeseks katsejäneseks. Kas ajaloos Poola sel kujul uuesti kordub, seda on raske öelda, sest ajaloos vaevalt midagi kordub.¹⁹ Meie tuleviku raskused võivad veel suuremad olla. Teisest küljest meil aga ei tarvitse nii öelda nina norgu lasta, kui oleme teatavas hädas, ja kui meie maa võib sattuda sõja tallermaaks. Siis teised mittesõdijad, missuguses olukorras nemad praegu on? Võtke näiteks Hollandi ja Belgia. Meie kohta öeldakse, et teil on vastase sõjavägi sees. Mina ütlen, et meil on

selle riigi sõjavägi sees, kellega tahame koos töötada. Belgias ja Hollandis lendavad aga iga päev nende pea kohal võõrad lennukid ja keegi ei küsi sellest. Ja kui meil tulevikus õnnestub vältida suurt sõjalist konflikti ja meie maad säästa sõja tallermaaks muutmisest, ning säilitada riiklikud organisatsioonid ja institutsioonid ning oma sõjaväe, siis võime öelda ja Jumalat tänada, et meil läks hästi!²¹

Nüüd võidakse öelda, et meie pole enam absoluutselt suveräänsed ja iseseisvad. Suveräänsus ja iseseisvus on aga relatiivsed mõisted. Tulevikus pärast suure sõjalise konflikti lõppemist võib kindlasti öelda, et riigid peavad oma absoluutset iseseisvust lahti ütleva ja konföderatiivsesse vahekorda astuma. Kui seda ei tehta, siis sõda läheb niikaugele, et jääb maailmast ainult üks rusude hunnik, kõik kaob. Ja seepärast meie ülesanne on ennast hoida, kuid siiski valmis olla, kui peaks sõjaks minema, oma riike kaitsta koos nendega, kellel on meiega ühesugused huvid. Peame seda otsekohele ütleva ja seda ka teostama.

Kõigepealt, mida ma siiski veelkord alla kriipsutan, on see, et peame oma tegudes, oma mõtlemisviisis ja kõnedes **kõigepealt ajama Eesti riigi ja rahva poliitikat** ja mitte avaldama oma sümpaatiat ja antipaatiat kord ühele, kord teisele poole, sest ega meie oma sümpaatiat ja antipaatiat avaldamisega kedagi ei riiva ja seepärast on see täiesti ülearune. Seda palun teid, mu härrad, endale teadmiseks võtta ja ka väeosades ning igal pool kokku puutumisel teistele seda edasi anda, sest praegu pööratakse meie sõjaväe juhtidele suurt tähelepanu ja vaadatakse, kuidas nemad olukorda suhtuvad. Ja see on arusaadav ning seepärast teil tuleb raske ja suur ülesanne mitte ennast ainult nii öelda heas vormis hoida, vaid teie peate seda ka kajastama oma ümbrusele. Kui sõjaväe juhid vaatavad julgelt ja kindlalt tulevikku ja hindavad olukorda reaalselt, siis see kandub edasi ka teiste sekka ning läheb laiali. See on teie ülesanne, mu härrad!

Ma tulen veel veidi Soome küsimuse juurde tagasi. Ma eespool nimetasin, et meil on teatavad raskused Soomega. Meie võime aga kindlad olla selles, et meie südametunistus on siin puhas ja rahulik. **Meie oleme**

¹⁹ Realistlik hinnang! Poola taolisel kujul, nagu ta oli enne 1. sept. 1939, tõepoolest enam ei kordu- nud.

²⁰ See on öeldud kahtlemata «läbi lilledes», sest «teatavas hädas» ilmselt kipub viitama NSV Liidule.

²¹ See on juba täiesti pessimistlik ettenägemine, mis tõestab, et J. Laidoneril ja Vabariigi valitsusel oli 1. jaan. 1940 põhjust tõsiselt karta Eesti iseseisvuse kaotamist lähemas tulevikus.

Thomas von Vegesack. Rahvusvahelise PENi praegune esimees on inglise romaani- kirjanik ja teatrikriitik Francis King ning sekretäriks, kes on tegelikult töö suunaja, Venemaal sündinud prantsuse kirjanik- kultuuritegelane Alexandre Blokh.

Nõukogude Liit on mitmel korral son- deerinud pinda Rahvusvahelise PENi astumiseks ja viimati toimus see möödunud aastal Luganos (Šveitsis) PENi viie- kümnendal juubelikongressil. Nagu Francis King mulle ütles, oli seal Nõukogude Liidust kaks hääleõiguseta vaotlejat — Genrihh Borovitš (kelle näidend oli kuulda- vasti samal ajal New Yorgis laval) ja «Ogonjoki» toimetaja Vitali Korotitš. Isik- likult ma neid ei kohanud, kuid King ütles, et nad avaldasid tõepoolest huvi Nõukogude Liidu astumiseks rahvusvahelise PENi, nii et igal vabariigil oleks oma keskus. PENi põhikiri aga määrab kindlaks, et ühelgi maal ei või olla selliseid esindusi rohkem kui 5. Kuna PEN on apoliitiline kirjanikeorganisatsioon (ehkki poliitika lip- sab sinna sageli sisse sellegipoolest), ei tohi liikmeks astumine toimuda valitsuse algatusel, vaid kirjanikut peavad ise kokku tulema, oma keskuse asutama (alammääraga 20 liiget) ja siis läheb uue keskuse asutamise sooviavaldus Täiskogu ehk «kirjanikeparlamendi» ette otsustamisele. Endistel aegadel poleks Nõu- kogude Liidu kirjanikele muidugi sellist omaalgatuslikku vabadust antud, kuid nüüd perestroika õhkkonnas võib see ehk võima- likuks osutada. Kuna aga põhikirja kohaselt võiks Nõukogude Liit maksimaalselt 5 keskest luua, saaks Eesti vaevalt nende hulka kuuluda (mõeldavam oleks Balti PEN). Kuna aga Eesti PEN-Keskus juba Läänes eksisteerib, olemata mingi eksiilorganisatsioon, vaid Eesti Vabariigi ajal ellu kutsutud kogu, oleks muidugi mõeldav, et see uues olu- korras — juhul kui perestroika püsib ja süveneb — hõlmaks kõiki eesti kirjanikke, ükskõik, kus nad elavad. See koondab ju ka põhikirja kohaselt kirjanikke teatava keele ning kultuuri ruumis, arvestamata geograafi- lisi piire.

Minu Tallinnas viibimisel tõstas selle küsimuse kirjanik Lennart Meri ja ka temale ütlesin ma oma isikliku arvamuse, et ühinemine peaks olema põhimõtteliselt teostatav, kuigi esialgu peab jääma ära- ootavale seisukohale ja sellega seoses vajak- sid veel nii mõnedki probleemid lahenda- mist. Helsingis oli mul sel teemal jutuajamine Soome PEN-Keskuse juhatusel ja kuna samasugust soovi olid Läti PEN-Keskusele avaldanud ka Lätis elunevad kirjanikud,

oleksid soomlased valmis korraldama oma pinnal edasise võimaliku koostöö suhtes nõu- pidamise, kus osaleksid kirjanike esindajad nii Eestist kui ka Lätist ja nende kolleegid Läänest. Eesti PEN-Keskuse juhatus ja mit- med eesti kirjanikud, keda kohtasin tagasi- reisiril Eestist Uppsalas, tunnevad sellise nõu- pidamise vastu huvi.

3. *Töötate juba aastaid «Ameerika Hääle» eesti toimetuses. Kindlasti olete võinud tä- heldada Kodu-Eesti eri ringkondade erinevat suhtumist AHsse. Ärgu tundugu järgnev küsimus kuidagi provokatsiooniline või in- sinueeriv, kuid kuulates näiteks AH 21. mai 1988 eestikeelsest saatest Jüri Lina kommen- taare lindistusele Jaan Krossi esinemisest Eesti Muinsuskaitse Seltsi Asutaval Kogul*, tekkis küll kahtlus, kas ikka kõik, kes AHs Eesti asjust räägivad, ise päris täpselt aru saavad, mis on praegu siin Kodu-Eestis meie sõnade taga, mille üle rahvas saalis naerab, millele aplodeerib. Kas AH toimetus ise on rahul oma kursisolekuga kiiresti muutavas Eesti elus?*

Ma ei kuulnud isiklikult teie küsimuses nimetatud saadet, kuna viibisin tol ajal reisiril ja hiljem pole töökoormuse tõttu mahti olnud seda kuskilt arhiivist välja otsida. Mis puutub aga küsimusse, kas Ameerika Hääle toimetus on ise rahul kursisolekuga kiiresti muutavas Eesti elus, siis tekib küsimus vastata vastukü- simusega: kas on sellega täielikult kursis «Vi- kerkaare» toimetus või üldse keegi? Sünd- muste laviin on olnud ju Eestis niivõrd kiire- vooluline, et kõigile ilmingutele ei osatud mulle seletust anda isegi Eestis. Kuidas saaks- ki siis tahta, et selleks oleksid võimalised kaugelt vaotlejad? Kindlasti esinevad meie teadmistes lüngad ja arusaamistes ähmased kohad, kuid loodame, et kui esialgne «tolm» haihtub, muutub kõik arusaadavamaks nii üldsusele Eestis kui ka meile, kes me jälgime suurima huviga sündmuste arengut ookeani tagant.

* Oma sõnavõtus EMSi Asutaval Kogul 12. det- 1987 ütles Jaan Kross ms: «Me oleme kuulnud: Tiit Madisson olevat New Yorgis või kus kuuluta- nud, et tema Läände siirdumisest pole häda midagi, sest Eestis jätkavat tema tööd muinsuskaitse seltsil! Kuulge! Kui me selle pärast muinsuskaitse seltsi rajamisega hetkegi viivitame, tuleks meilt endilt küsida: Aga seltsimehed, mis me siis teeme, kui härra Madisson tuleval nädalal ütleb: häda pole midagi, Eestis jätkab minu tööd nõukogude võim! /naer, aplaus/ Kas me hakkame siis Eestis nõukogude võimu kiiresti likvideerima? /naer/ J. Lina arvates väljendas publiku reaktsioon heakskiitu «Madissoni mõnitamisele»... Toim.

4. *Mõneski Teie näidendis on juttu välis- ja kodueestlaste suhteist kaasajal. Mõistetavail põhjusil oleme saanud siin õige vähe avalikku teavet meie hilisemigrantide, 1970.—80. aastatel Eestist lahkunute elust-olust. (Tõsi, AH on küll üritanud seda lünka täita.) Kuidas Te iseloomustaksite nende üldist suutlikkust end Läänes sisse seada? Vahel jääb mulje, nagu võetaks neid k õ i k i teil vastu kui tingimata ja ainult eesti kultuuri ning rahvusliku liikumise p a r i m a i d esindajaid. Missugune on Teie suhtumine?*

Hilisemigrantidel on kindlasti kohanemisel omad probleemid, mis võivad olla vast rohkem psühholoogilised kui majanduslikud. Nad leiavad Läänest aineliselt juba võrdlemisi haljale oksale jõudnud eestlaskonna, kes on siin elanud umbes 40 aastat, ja see asjaolu võib uustulnukaile mõjuda kahel vastandlikul viisil. Plusspool on see, et nad saavad «vanaolijailt» päris heldelt nõu ja abi, milline võimalus sõja järelaastail saabunuil puudus. Teisalt võivad aga mõningad uus- emigrandid pettuda, kui nad siin kaua olnuile küllalt kiiresti majanduslikult järele ei jõua. Ka hilisemigrantidest soovib nii mõnigi saada ruttu auto- ja eramuomanikuks, arvestamata seejuures teinekord ehk seda, et nende eelkäijad jõudsid üldiselt niikaugele alles aastaid kestnud usina töö tagajärjel, ja üliagarad töötajad-rahateenijad on eestlased paguluses tõesti olnud. Leidub muidugi ka teisi tegureid, mis tekitavad hilisemigrantidele uude ühiskonda lülitumisel raskusi, ja see küsimus vajaks üldjoonestamise asemel kindlasti põhjalikumat uurimist. Mõned saavad Läänes kiiresti jalad alla. Leidub aga neidki, kes tunduvad seiklejatena ja lähevad peatselt pahuksisse ka nendega, kes neid püüdsid aidata. Mõned uustulnukad näivad arvavat, et Läände pääsemine likvideerib automaatselt kõik varasemad probleemid, kuid nendes lootustes võidakse ka pettuda. Seda mainisin ka kolmele noorele, kes mind «Virus» hotellis üles otsisid ja teatasid, et nad on otsustanud end Nõukogude kodakondsusest lahti ütelda ja püüda Läände emigreerida. Mulje, et me võtame k õ i k i hilisemigrante kui eesti kultuuri ja rahvusliku liikumise parimaid esindajaid, on väär. Ei tea küll, kuidas see mulje võis tekkida? Küllap osatakse vahet teha, ja kui seda ka algul ei osata, saab see peatselt selgeks. Isiklikult kaldun arvama, et eesti kultuuri ja rahvusliku liikumise aktiivsete inimeste koht praeguses olukorras on Eestis, kui neid seal just sunniviisiliselt välja ei saadeta. Viimasel juhul on muidugi eksil Läänes eelistatav asumisele Siberis.

5. *Viibisite seekord Eestis 14.—23. maini 1988. Kokkuvõte muljetest?*

Olen oma reisimuljeid avaldanud reas raadiosaadetes, mida ehk nii mõnedki on Eestis kuulanud. Käisin Eestis kord 15 aastat tagasi ja olin nüüd rabatud kontrastist. Toona võtsin kontakti ainult oma sugulastega, arvates, et ühendusse astumine kirjanike, kunstnike ja kultuuritegelastega võiks nendele tekitada hiljem tülikaid seletuste andmisi. Nüüd aga leidsin eest ootamatult suure julguse, avameelsuse ja otsekohesuse. See reis Eesti Kevadesse tekitas optimismi, soojendas südant ja jääb kauaks meelde. Kahetsen vaid seda, et ei võtnud kaasa professionaalset helisalvestusvarustust. (Olin tegelikult puhkusreisil, oskamata arvata, et inimesed on nüüd nii valmid «Ameerika Häälele» intervjuusid andma.) Samuti on kahju, et aeg möödus nii kiiresti ja ei saanud mahti vestelda kaugelgi kõigiga, kellega oleksin soovinud. Nende hulgas on ka eesti vanim kirjanik Valmar Adams, kes oma romaani «Esta astub ellu» alusel näib olevat ühtlasi kõige moodsam eesti kirjanik. Tema on minu teada ka ainus Eesti PENKlubi veel elus olev asutajaliige. Minu kürel põikel Tartuses selgus, et ta oli parajasti Valgemetsale sõitnud.

KES TE OLETE, «ESTONIA» TOIMETAJAD?

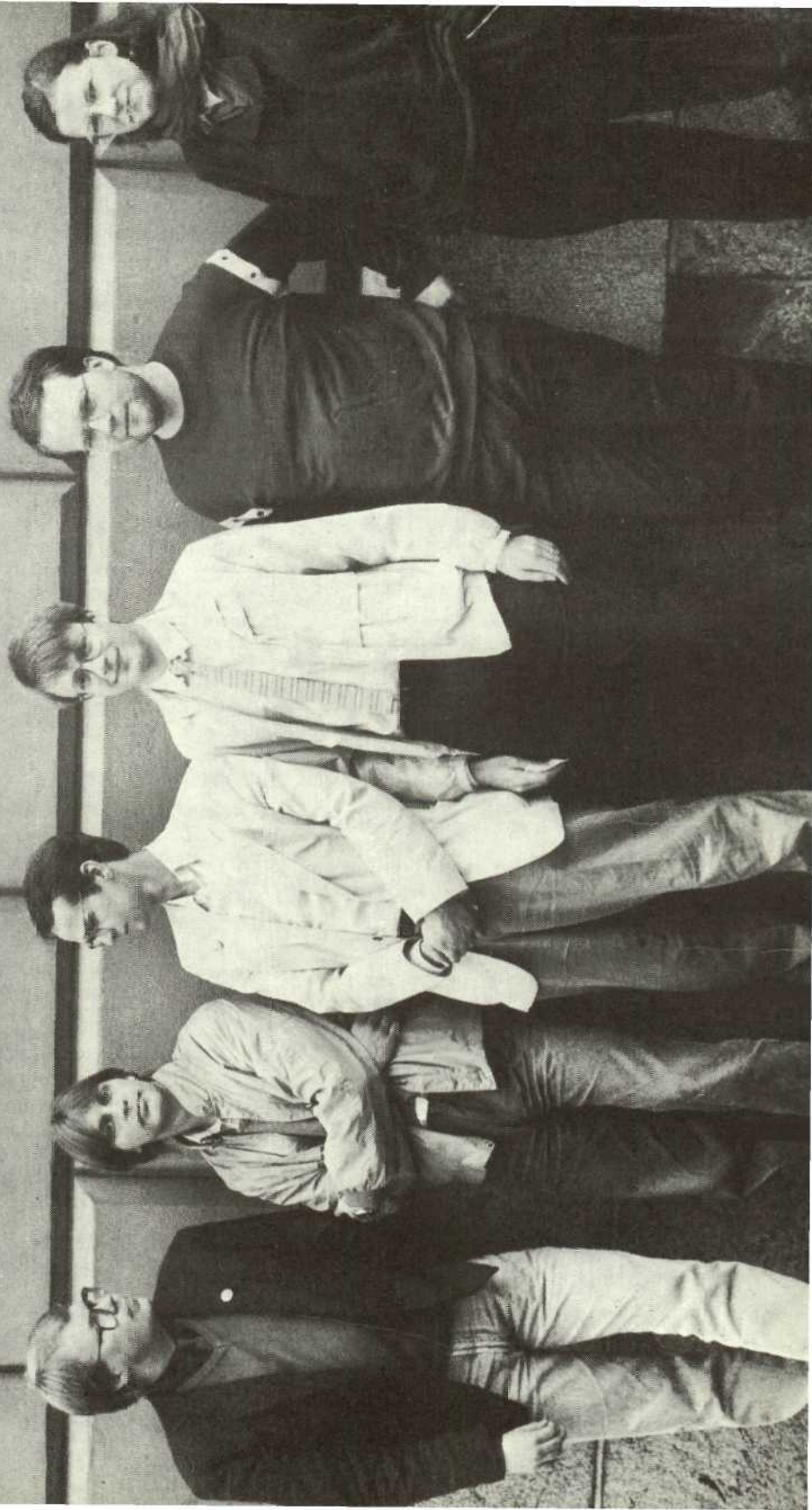
Eessõna: Mart Orav

Kui aastal 1984 hr-d üliõpilased Cornelius Hasselblatt (Hamburg) ja Tapio Mäkeläinen (Helsinki) omavahelisel sümposiumil esimese kodus eesti kirjanduse kasuks tegutseda otsustasid, siis arvasid nad «kõige hõlpsamaks» luua selleks ajakiri. Kui aastal 1988 sm-d Ene Herman ja Helju Vals (Tartu) «Edasisse» «Suvetelefon» kõnelesid, siis tuli esmanimetatul sõnada: «Ei mingeid uusi väljaandeid. Kui jõuaks needki läbi lugeda, mis ilmuvad! Ei mingit lisapaberit.» Tõepoolest, härrased, kuidas siis nii: aga fondid ja limiidid? aga mida arvas Bonn? föderaalvalitsuse agitatsiooni- ja propagandaosakond? liidumaa kirjastuskomitee ja «ühiskondlikud organisatsioonid»? Siinest perspektivist ju lausa häbematu ketserlus ja kahtlane initsiatiiv, nagu poleks neil aimugi üksikuist veel esinevaist puudusist! Enamgi veel: vähemalt teadvalt valede väljamõeldiste levitamiseks tuleb surmkindlalt lugeda hr Hasselblati sõnu, et kontooriofsetil trükitava 48leheküljelise 4 korda aastas ilmuva 400eksemplarilise ajakirja trükkimine «kestab umbes kaks päeva, kõige rohkem nädala!» See kõik

(vrisinski), Cornelius Hassetbrant (Hamburg), Riho Grünthal (Helsinki), Jack Rueter (Helsinki), Iris Redy (Hamburg).

Pildil puudub «Estonia» kumirnik Epp Meisner (Tallinn).

Foto: Miko Nuumi

Eestisse hiilunud trükise kohta öelda: «Ajakirja «Estonia» saabumine Eestisse uutmise ajal ei ole juhuslik?»

Kirjandust: «Sirp ja Vasar» 12. IV 1985; «Aamu-lehti». 11. X 1985; «Eesti Päevaleht» 21. VIII 1987; «Aja Pulss» 1987, nr 12; Kirjanduse jaosmaa '85 (1987), lk 217—220 (C. Hasselblatt); «Aja kiri» 1988, nr 49 (E. Klaar); «Noorte Hää» 28. VII 1988 (A. Tšaplögin).

CORNELIUS HASSELBLATT:

Kaalun 70 kg. Ma ei tea, kui palju teised toimetuse liikmed kaaluvad, kuid arvatavasti olen umbes keskel, mitte kõige paksem, kuid kõige väiksem ka mitte. Ja need 70 kg tegelikult ongi mu ainus kinnisvara. Olen väga edev ja egotsentriline ja ütlen mõnikord, kui juhtub nii, et ma tulen tühjade kätega armsa inimese juurde: «Ma tõin sulle kingituseks 70 kg liha.» See on muidugi labane jutt ega pea paikagi, sest kaalun koos luude ja kõige muuga need 70 kg, aga olgu... aitab küll. «Teate, kui hirmsal kombel ma kardan paksuksminemist!» (1)

Võib-olla siiski mitte kaal, vaid «päritolu on eurooplase suurim kinnisvara» (2), ja sellega tuleb midagi peale hakata. Eurooplaseks sõندان end nimetada, ja mu päritoluga seoses tuleb tähele panna seda fakti, et mu emakeel on saksa keel. Olen isegi õnnelik selle tõsiasja üle, sest tänu sellele mul polnud vaja seda õudselts rasket keelt õppida. Selle asemel hakkasin järelikult teisi keeli õppima, midagi kasulikuks, nagu handi, komi või mordva keelt. Kuid piisavalt ei ole ma neid keeli ära õppinud, sest mäletan, et ma ükskord Paul Ariste esitatud mordvakeelsele küsimusele ei suutnud kuidagi vastata (kuigi sain küsimusest isegi arul), ja handi keelest jäi alatiseks meelde üks-ainus lause: ašem nuša chuja us. See tähendab 'mu isa oli vaene mees', mis osaliselt ongi õige. Tema kinnisvara on ka eurooplase oma, see on nimelt Tallinn. Niisuguse päritoluga isa on mul. Mitte mingi endine parun, vaid kirikuõpetaja, kelle isa oli ka kirikuõpetaja, ja tema isa oli ka kirikuõpetaja ja nii edasi kuni aastani 1632, kui üks Hasselblatt (või -blad) läks Rootsist Tartusse teoloogiat õppima. (Nüüd, hea lugeja, tehkem ajalugu elavaks võtke kiiker ja minge Tallinna Ajaloomuuseumi, seal esimene tuba paremat kätt ja kohe pärast sisenemist pöörduge ümber ja vaadake suurt epitaafi, mis on ukse kohale sein pandud. See pärineb Noarootsi kirikust ja seal on juttu ka ühest Hasselblatist, võite lugeda, kui teil on kiiker kaasas...)

Jutt läks pikale... Igatahes tahaksin esile

tõsta, et ma siamaani ei tea veel, kui suur see minu kinnisvara nüüd õieti on. Ja kas ta on midagi, millega võib midagi peale hakata?

Otsustasin juba vara, et üksnes mordva, komi ja handi keelega selles maailmas toime ei tule, ja katsusin õppida ka soome ja eesti keelt. Mõned väidavad, et saavutusi on ka näha ja kuulda, ja mu oma kogemused on ka niisugused, et oskasin Paul Ariste eestikeelsetele küsimustele paremini vastata.

Hamburgi Ülikooli keeleteaduslik osakond andis mulle 1986. a osaliselt ka nende saavutuste eest *Magister Artium*'i nimetuse. Ja isegi ajutise töökoha, kus võin praegu rahulikult oma väitekirja kirjutada, mille teema põhineb sel neetud kinnisvaral ja tegeleb saksa ja eesti keelega ehk mu emaja mu vanaemakeelega. Jah: ema on mul puhas sakslanna ja isa ema oli puhas eestlanna.

Kui oletada, et kõik «Estonia» toimetajad on hullud või vähemalt hullusele kalduvad isikud, siis seisneb minu hullumeelsus selles, et mu elu on saatuslikult seotud mu perekonnanime algtähega: sündisin Hildesheimis, elasin 20 aastat Hannoveris, kus ka koolid said käidud, läksin Hamburgi õppima ja aasta tegin sedasama edasi ka Helsingis. Arvan, et Venemaa ei tulnud juba sellepärast mulle suuremaks harrastuseks, kuna neil seal pole üldse Hd olemas. Kuidas võiksin niisuguses ümbruses elada ja hingata?

Aegamööda aga taipasin, et üheainsa tähega ei saa hakkama ja lubasin endale oma perekonnanime viimase tähe ka: lapsest saadik käisin puhkusel Taanis, Helsingis tutvusin Tapioga ja elutee viis mind Tallinna ja Tartusse ja lõppude lõpuks kuulub mu süda inimesele, kelle perekonnanimi algab Tga... Kui te veel ei usu mu hullumeelsusse, siis ütlen teile oma isa nime: see on Theodor. Ja see on ühtlasi minu teine eesnimi. (Õnneks kõigil «Estonia» toimetajail on kas H või T või mõlemad oma nimes...)

Loodaksin, et need tähed ja kinnisvara/päritolu-jutud seletavad vähemalt midagi, kuigi mitte palju. Päris üksinda ma ei olnud ehk kunagi. Vanematele lisaks veel kaks venda ja kaks õde, ja muidugi alati raamatuid! «Raamatud ei olnud nagu pearätikud, pesuvannid, palitud ja vildikalossid, mille juures oli tähtis, millest tehtud, palju maksab ja kas vastu ka peab. Tehtud olid nad paberist ja papist, maksid vähem kui muud asjad, vastu ei pidanud nad üldse. /- - / Ja ometi olid nad ka asjad — /- - / — kui sa nad sülle võtad, siis ei ole sul süles mitte hunnik paberit ja pappi, vaid võõrad inime-

sed, suured linnad /- - -/ (3) ja nii edasi. Raamatud on mind alati õpetanud, õppisin Böllilt ja Orwellilt rohkem kui koolis õpetajailt. Ja kui raamatutelt enam abi ei tulnud, võtsin ise pliitsi ja kirjutasin väikseid asju, palju kirju, päevikut, seda ja teist ja hiljem siis nõndanimetatud «teaduslikke asju» ja neid viimaseid koguni trükiti. Esimest korda «Loomingus» 1984. a (sest tookord «Vikerkaart» polnud veel olemas).

Kas sellise elulooga pole ainult loomulik, et juhtus see, mida ma oma artiklis «Kirjanduse jaosmaas» ('85, lk 217—220) juba ükskord kirjeldasin? Ei, loomulik vist mitte, kuid võib-olla natuke arusaadav. Sest rohkem ma ju ise ei tea, ainult et see segu — kummaline päritolu, huvi imelikkude keelte vastu, huvi raamatute ja kirjanduse vastu, idealism, lootus, armastus ja hullumeelsus ka — sünnitas olukorra, milles «Estonia» on võinud sündida.

Raskusi on siiski: pole ju alati kerge olla oma kodumaal täielik eksot, kellest inimesed aru ei saa, sest mu kodumaal valitseb nii perversne Kesk-Euroopa-keskendus, et Soome pealinnaks peetakse oslot, kui üldse teatakse, et Soome on mingi riik Euroopas. Ja mul pole tarvis eestlastele seletada, kui palju niisugused eurooplased siis Eestist teaksid, kui Soome kohta on vaid hämaraid andmeid. . . Ja nii teeb ka «Estonia» toimetamine mind rahutuks ränduriks kahe H-linna vahel, olen otsingul ja mõnikord «istun ja tõesti ei tea, / vanduda ennast või saatust, / Ärge vaid öelge, nõnda on hea, / nõnda on elu / - - - / sest teie ei tea, / ei tunne mu isamaatust» (4).

«Kuid ei ole paremaid, halvemaid aegu, On ainult hetk, milles viibime praegu» (5) ja järelikult tuleb igas olukorras tegutseda ja oma kinnisvara ja kaaluga midagi peale hakata.

On oletatud, et mu järjekordsed külas käigud Helsingisse on seotud «Estonia» toimetamisega. Kuid «Estonia» eelarve pole veel nii suur, et sellest võiks maksta peatoimetajate reiseid. Toimetamine on raske töö, palju kirju, telefonikõnesid, kiirpostiga saadetud saadetisi, ja kõik maksab palju. Minu Helsingis viibimine on «Estoniale» hea ja võib-olla ka vajalik. Kuid mul on veel teine põhjus, väike saladus, mida ei tea just palju inimesi. Mainisin juba, et kirjutamine on ka üks mu kirgi. Ja see on aegamööda kasvanud nii suureks, et otsustasin kirjutada romaani. Seda ma praegu teengi ja kirjutan seda romaani soome keeles. Selleks on vaja nii tihti Soomes käia, et keel ei unneks. . . On vähemalt üks inimene Tallinnas, kes seda teab. Ta kirjutab mulle aastavahetuseks: «Soovime Sulle jõulurahu ja õnneliku kätt

oma Helsingi-romaani kirjutamiseks!» (6) Kas jutt läks nüüd liiga isiklikuks? Kas on veel teateid vaja? Ah soo: ma olen 180 cm pikk ja sündinud umbes 11 nädalat enne August Gailiti surma. Telefoninumbrit ma siin ei anna. . .

(1) Mati Unt: Võlg; (2) Ülo Mattheus: Minu isa luulud; (3) Viivi Luik: Seitsmes rahukevad; (4) Karl Ristikivi: «Tulimuld» 1950/1 või «Estonia» 1987/4; (5) Artur Alliksaar: Olematus võiks ju ka olemata olla; (6) Kiri ühelt eesti kirjanikult minule. Praegu Hamburgis, tuleb pärast minu surma Tartu Kirjandusmuuseumisse.

RIHO GRÜNTHAL*:

Saadetuna sügavast ebakindlus- ja segadustundest püüan ütelda lühidalt midagi Riho Manivald Villem Grünthali kohta, kes on sündinud maikuu kahekümne teisel päeval 1964 Helsingis.

Kes juhtub sündima Soomes Riho-nimelisena ja veel nii, et perekonnanimi on Grünthal, peab olema valmis andma seletusi oma nime päritolust ja isiklikust etnogeneesist juba sealpeale, kui pärast hammaste tulekut esimesed sõnad suhu ilmuvad. Teadagi ei või niisugune olend olla soomlane, kuna nimigi ju on, nagu ta on. Vihjamine suguvõsa Eesti-seoste võib anda hiljem tulemuseks kõige südamlikumaga tagasiside heasoovlikelt tuttavalt: «Sinul ju oli sugulasi seal Viro-mail» (kund Soomes). Eesti poolt vaadatuna jälle on selline inimene, kes sünnib Soomes, kõige rohkem degenereeruv eestlane, kui mitte lausa soomlane. Niisiis, kui kellegi nimi on Soomes Riho Grünthal — niivõrd kui sellist nime üldse võib olla — siis arvatavasti ei ole niisugune inimene üldse mitte keegi.

Käesoleva dokumendi koostamine muide tõstab tahtmatult kirjutaja iseväärtustunnet. Mõned teised «Estonia» toimetajad võivad ehk haarata õlgaabust ja hakata sellest kõrsi välja noppima: «Aastal n astusin ülikooli ja seetõttu sattusin hiljem eesti keele kursusele, mida mul on tulnud põhjalikult läbi võtta.» Küllap minagi ülikooli astusin — praegu läheb juba viies aasta — ja seal kohtasin ka üliõpilasi, keda hilisematel aastatel on hakatud nimetama «Estonia» toimetajaiks. Ülikoolis nimelt on ikka veel võimalik tutvuda kummaliste inimestega, kellega võib hakata tundma isearalikkude ühtekuuluvustunnet, hoolimata sellest et tänapäevamaailmas konsensus-aega meelsamini laidetakse. Ometi ei saa ma kirjutada, et mu eesti keele ja kultuuri harrastus algas sel sügisel, kui hakkasin käima Eduard

* Peale Cornelius Hasselblati eestikeelse läkituse on ülejäänud «Estonia»-toimetajate enesetutvustused tõlgitud soome keelest. *Toim.*

Tubini eesti keele kursusel. Läks nimelt nii, et koos esimeste hammastega täitus mu suu nii soome- kui ka eestikeelsete sõnadega, mida hiljem on üha juurde kogunenud. Tuntud seisukoht ütleb, et kakskeelset lapsel jääb teine keel lonkama, et ühe keele olemasolu pidurdab teist. Väike Riho pidi siis õppima end kaitsma, soovitatavalt küüsi ja hambaid kasutamata, et küll ta oskab eesti keelt rääkida (kuigi kirklik foone kuulev akustik parandaks mõningaid kõlaid) ja et soomegi edeneb (milles samuti on kaheldud). Soome keelest sai nüü-õelda mu emakeel, eestist isakeel, et võrdõigust toetavaid ideid au sees hoida.

Inimese nimi on selle poolest tähelepanuväärne, et see võib hakata sündmusi juhtima ettenägematus suunas, eriti siis, kui nimi ei juhtu olema just «tavaline». Kui RG tuli ülikooli, ei olnud tal mingit kavatsust huvituda just eesti keelest või kirjandusest. Sõpradele see-eest tundus olevat ilmselge, et RGd huvitab nimelt eesti kultuur, hoolimata sellest et ta ise polnud asjas sama kindel. Teatavasti on ta õppinud teisi keeli, nagu ungari, saami, udmurdi ja mari, aga mingil põhjusel ei ole seni keegi pidanud enesestmõistetavaks, et ta oleks igemeteni huvitatud nendes keeltes kirjutatud kirjandusest.

Mõnele lugejale jääb «Estonia» profiil ehk ebaselgeks. Ebaselge on see ka toimetusele ja nii ongi parem, sest kõigel, millel on selged piirid, on ka selged vead. See-eest on eestlus ja eesti kultuur asjad, mida keegi teine tunneb ikka paremini, arvaku ta muidu neist mida tahes. Harrastussuhe niisugusesse asja nagu näiteks eesti kultuur näib võivat mõnikord muutuda vägagi palavaks vihamastus-suhteks. Harrastus viib vihasutama-panevalt sageli kindla teadmiseni, milline on kõige õigem viis oma objekti eest seista. Võib-olla ma kadestan selliseid inimesi, sest minule hüpoteetiliselt õige, valgustuse tee rajamine tundub olevat alles mägede taga. Võib-olla ongi harrastuse õigustus selles, et võid enesekindluse mõttes olla kõigiga eriarvamused, kui tahad. Mina isiklikult harrastan kalapüüki ja teisi kosutavaid vaba aja ajavaiteid.

TAPIO MÄKELÄINEN:

Maalaps

Olen sündinud Urjalas Häme talu ainsa pojana varsti juba 30 aastat tagasi. Urjalas käisin ka koolis ja veetsin elu esimesed 18 aastat. Seejärel olen elanud mitmes majas, mitmes linnas ja kolmel eri maalgi. Mu juured on küll endiselt tugevasti Urjala maa-

mullas, kuid põlluharimisest ei tea ma midagi. Mõned on valmis mulle kodutu hulkuri silti õlgadele riputama ja eks ta tõsi olegi, et üle kahe aasta juba pole mul kindlat eluaset olnud.

Tudeerinud olen vahelduva innuga 1977. aastast peale. Soomes kahes ülikoolis, Tallinnas Pedas ja paarist Ungari kõrgkoolis. Nende aastatega olen kuulanud loendamatu loengukursusi, läbi kahanud lõputul hulgal teoseid ja teinud eksameidki, üldiselt isegi edukalt. Mu õpinguraamatud (ja neid on mitu) on täis märkusi mitmesuguste kursuste läbivõtmise kohta, aga siiski tundub mulle, et suurem jagu mu õpinguist on läinud tühja. Folkloristika, pedagoogika, keeleteadus, kõneõpetus... milleks? Soome kirjanduse õpingud tunduvad aasta-aastalt üha kasulikumad, kuigi ma seni ei tea soome tänapäevakirjandusest õieti midagi, kirjandusteaduse meetodeist rääkimata. Soome keelt olen õppinud mitu pikka aastat, aga ikka tuleb Hannul ja Rihol mu keelevigu parandada. Saami keele olen kahjuks peaaegu täiesti unustanud, kui ma seda üldse kunagi olen osanud, ja mu ungari keelgi on juba veidi roostes (aga seda kavatsen küll tasemel hoida juba üksi ungari veinide pärast!). Eesti keelt vist pisut valdan ja soome aktsendist ega väikestest väärtustest ei üritagi kunagi lahti saada, sest ma olen uhke, et olen soomlane ega püüagi saada mingiks pooleestlaseks. Südamelähedane on mulle saami kultuur, ja Ungari ajalugu ja eesti kultuur muidugi, eriti kirjandus. Küllap on mul olnud häidki õpetajaid, kuid olulisim, mis olen oma «elu ülikoolides» õppinud, on see, et suured teadlased on enamasti halvad pedagoogid ja et kõige paremini õpin ma ise, lugedes ja omapäi asjasse süvenedes.

Vodkaturistide sõber

Alates 1984. aasta suvest olen rühmajuhina Soome turiste Eestisse ja vahepeal Ungarissegi viinud. Minu rühmades on olnud kokku ligi 20 000 inimest, nende seas palju raskeid vodkaturiste, kuid palju rohkem mõnusaide ja korralikke inimesi ning üllatavalt mitmeid suuri Eesti sõpru. Inimesed on mulle alati meeldinud ja meeldi olen uusi tutvusi sõlminud. Tunnen tõesti paljusid ja olen ikka olnud uhke paljude heade sõprade üle. Turismireisidest kaasakistuna olen õppinud tundma inimesi ja isennast ja tänu neile reisele olen saanud Eestimaa ja eestlastega palju sügavamalt ja põhjalikumalt tuttavaks kui raamatukogude tolmunud lugemissaalides või ülikoolide auditooriumes.

Eesti keelt hakkasin õppima õieti sellepärast, et kord Ungaris sain põhjalikult vihaseks, kui kohtasin eestlasi, kes oskasid soome keelt, ja mina jälle eesti keelt üldse mitte. Aga eks palju muidki häid asju ole õige juhuslikult alguse saanud. Eesti kirjandust olen lugenud viimased viis aastat, vahepeal nagu hull, kuid kahetsemisväärselt palju keskseidki teoseid on ikka veel lugemata. Mul on olnud rõõm tutvuda mitmete eesti kirjanike, tõlkijate ja teiste kultuuritegelastega ja ma loodan, et mõistan eesti kultuuri paremini kui niisugused välismaalased, kellel pole olnud võimalik 300 korda Tallinnas käia. Siiski kahtlen sageli, kas mul on «Estonia» lugejaile midagi arukat öelda, suurest entusiasmist hoolimata. Soome-eesti kultuurisuhetesse olen üritanud kõvasti sisse elada ja Tallinna värskimate kõlakate ja uudistega olen ikka olnud paremini kursis kui teised toimetuselikmed. Omaenese tõlkekatsetustesse suhtun praegu juba pisut leebemalt kui varem, kuid selles olen veendunud, et korralikku kriitikut ei saa minust kunagi.

Seilav toimetus

«Estoniat» trükitakse Hamburgis ja toimetustöö viimase viimistluse teeb Cornelius seal-samas. Helsingi toimetus saab omavahel kokku sageli iga päev ja ka ametlikud toimetuskosolekud on praegu üle nädala, võib-olla sellepärast, et kõige sagedamini lõpevad koosolekud kõrtsis õlut juues. Ajakirja kaaned ja muu Eestist tulev materjal on üldiselt minu vastutada, kuigi ka Cornelius sageli vihjab, keda tasuks paluda ühest või teisest asjast kirjutama. Soomest ja Eestist laekuva materjali ning ingliskeelsete lugude (Jack!) toimetamine ja puhtalt ümberlõõmine toimub Helsingis. Materjali sõelume ja konkreetse «Estonia» numbrisi sisu üle otsustame kollektiivselt. Tähtsivalki mõjutav asjaolu lugude/tõlgete taseme kõrval on ka eri keelte tasakaal igas numbris. Inglisekeelset materjali on reeglina ikka liiga vähe. Mõistagi püüame selle poole, et kriitika-, tõlke- ja artikliteosad oleksid igas numbris ligikaudu sama ulatuslikud. On kujunenud nii, et teatud hulk lehekülgi valmib Helsingis ja vastavalt siis veidi alla poole Hamburgis.

Oleme taotlenud, et enne iga uut numbrit teeb kas Cornelius tiiru Soome või keegi Helsingi toimetusest Hamburgi, kuid pikka aega käib ühendusepidamine Hamburgi ja Helsingi vahel kirja ja telefoni teel (meie telefoniarved on õige suured!).

HANNU OITTINEN:

Minu nooruse ülikoolid

Olen sündinud aastal 1959. Kooliteed alusta-

sin aastal 1966 Aleksis Kivi algkoolis Helsingis. Ehk oli kooli nimi endeline, sest aastal 1980 asusin õppima kirjandust ja soome keelt Helsingi ülikoolis.

Et tähistan kolme aasta pärast oma koolikäimise 25 aasta juubelit, siis on põhjust heita pilk minu poolt sooritatud erialaõpinguile ja nende tulemusel saadud dokumentidele. Aastate jooksul on mulle antud üldkooli ja gümnaasiumi lõputunnistused ning üliõpilaseksamitunnistus. Olen saanud Soome riigilt ka sõjaväepileti ning tunnistuse postiametnike algkursuste eduka sooritamise kohta. Kiriklikest dokumentidest võin esitada leeritunnistuse, sest nn pühapäevakoolist (samuti kui mängukoolistki), kus ma käisin enne algkooli, mulle mingit dokumenti ei antud. Lisaks olen läbi teinud esmaabikursuse ja oman juhilube, mis annavad mulle õiguse juhtida harilikku sõiduautoot, mootoratast ja veoautoot.

Minu elus on olnud niisiis valdavad soome mehe tavakogemused: kooliskäimine, töö, sõjaväeteenistus, ülikooliõpingud. Võin vaid kahetseda, et ei mu töö postiametis ega oleskelu Soome armees ei arenenud välja kestva kireks. Missuguse bürokraadi ja militaristi maailm seeläbi kaotas! See-eest raamatute lugemist, õppimist ja üliõpilaselu olen püüdnud muuta kunstiks oma parimat oskamist mööda.

Raamatuid ja inimesi

Minu laual on virn raamatuid. Sõbrad, kes on seda hunnikut näinud, teevad mõnikord selle vea, et küsivad minult, miks ma loen. See on kindlasti hea küsimus, sest ma ei oska sellele vastata. Katsetki teha tundub rumal: ega ju nalju ka tavaliselt ära ei seletata.

Suhtumine lugemisse muutub olenevalt ümbrusest. Armees arvati, et olen hull, sest ma lugesin seal Dante «Jumalikk komöödiat», selle «Põrgu»-osa. Minu meelest oli valik hästi põhjendatud, olgugi et kaassõdurid ei pannud tähele surnud hingi isendas ja oma ümber.

Õppimine ei ole tähtis, arusaamine küll. Mõnele, kes mu lugemist imeks paneb, võin vastata tavalauseetega lugemise avardavast mõjust või mõne muu sama tühja ja sisutu fraasiga. Nad ei saa aru. Mõned arvavad mind mõistvat, kui usaldan neile, et ma isegi oma lugemist imeks panen. Kolmandad mõistavad jätta küsimata. See on minu meelest parim rühm.

Tunnen inimesi, kes ei tea, mis teha, kui neile satub pihku labidas või pool kilo hakkliha. Tavaliselt jagavad need inimesed kaevamise ja toidutegemise asemel midagi raamatuist — ja ainult neist. Ma ei tea,

kas peaksin neist lugu pidama, sest ma ise kaldun arvama, et ka augukaevamine ja toiduvalmistamine on väärt tegevused.

Hullumeelse märkmeid

Aastast 1986 olen olnud kaastegev «Estonia» toimetamisel. Olen kindel, et kõik «Estonia» toimetajad on hullud, ja seetõttu tahan ka edaspidi jääda toimetuse liikmeks.

Tulin «Estonia» toimetusse n-ö otse metsast: eesti kirjandusest ei teadnud ma midagi. Teadsin, et Eesti asub teispool Soome lahte, ja olin lehtedest lugenud, et Tallinnas «Viru» hotellis saab odavat viina. Ülikoolis olin programmi kuuluval eesti keele kursusel naernud sugurahva keele veidraid sõnu.

Siiski ei olnud ma oma väheste teadmiste pärast mures. Leidsin, et ka selle informatsiooni toel olen Eesti asjus piisavalt valgustatud — liiatigi kui enamikule soomlastest on nimetatud Eesti-alasest infost siiani küll. Õnneks sain lisavalgustust tõlkija Eva Lillelt, kelle kaudu kõik eestluse puutuvad asjad Soomes näivad kulgevat. Eva Lille tahtel võtsin osa soome kirjanike kultuurireisist Tallinna ja Tartu 1985. aasta sügisel. Reisil pidas kirjanik Erno Paasilinna kõne teemal «Soomlase rumalus». Minagi olen soomlane. Minu puhul tähendab see seda, et pärast aastat 1985 ei ole ma enam vabaks pääsenud ei eestlastest ega nende kultuurist.

Kaks esimest raamatut, mida ma «Estonia» arvustasin, olid Juhan Peegli romaani «Ma langesin esimesel sõjasuvel» ja Mats Traadi romaani «Karukell, kurvameelsuse rohi» soomendused. Tuleb märkida, et hoolimata modernistlikest võtetest näib, et Peegli teos ei kannata välja võrdlust Väinö Linna analoogilise romaaniga «Tundmatu sõdur». Ka Mats Traadi teostest olen paari viimase aasta jooksul hakanud vähem arvama.

Imselt kõlbasid mu tollased soperdised ometi «Estonia» teisele peatoimetajale Tapio Mäkeläisele, kes kutsuski mind oma ajakirja toimetusse. Samal, 1986. aastal täienes «Estonia» vabatahtlik toimetusrühm ka Jack Rueteri ja Iris Réthyga. 1987. aasta algul liitus veel Riho Grünthal.

Eestlaste raamatute tõlkimine on olnud viimastel aastatel Soomes väga soositud, ja eesti kirjandust tuntakse paremini kui enne. Sellepärast pole ma saanud «Estonia» toimetuse teistelt liikmetelt suuremat tuge oma van-kumatule seisukohale, mille kohaselt on Eestis vaid kaks proosakirjanikku — Mati Unt ja Arvo Valton. Unt sellepärast, et ta paistab mõistvat kasside ja inimeste maailmavaatelist ühtsust; Valton jälle sellepärast, et ta oimab peituvat rohkem mõtet meeletuses kui ümb-rust kopeerivas realistikus esitusviisis. Mõle-mad on pealegi rõhutatul nüüdisaegsed

kirjanikud, urbanistikud, moodsad mõtlejad, keda Eestis ei ole veel kaugeltki liiga palju.

Vaatamata neile vaatenurga-erinevustele on meie toimetusel siiski ka ühiseid seisukohti. Viimane neist seisneb selles, et tuleks keelata kõik kirjanike 50., 60., 75., 100. ja 150. aasta juubelitepod, sõltumata sellest, kas neid aastaid loetakse sünnist või surmast. Tähelepanu võetakse alternatiiv noile pidustustele oleks see, kui nad asendataks näiteks 43,5. ja 67,9. aastapäeva pidudega, kusjuures aega arvestatakse kirjaniku ema teise abielu lõpust peale. Vaevalt jaksab ükski kultuuri kesta institutsionaliseerunud saja-aasta-pidude toel.

IRIS RÉTHY:

Mina olen «Estonia» toimetuses õige eriline isik. Miks?

Ennekõike olen ma ainus naine. Toimetusele võib see olla üsna praktiline, kui seal on ka naine. Näiteks ainult naine suudab ohjeldada radikaalfeministi, ilma et too kuulutaks, et toimetus naissugu diskrimineerib. Naine on toimetusele tähtis ka sellepöolest, et tähtsamad eesti luuletajad on (olid) naised, kuna tähtsamad proosakirjanikud on mehed.

Teiseks — minu vanemad on ungarlased, olen ise Ungaris elanud. Võin endale öelda, et olen ungarlane, kui kohtan saksa turiste või kui peaksin Saksa ajaloo eest vastust andma. Sündinud olen Saksamaal, kuulsa vangla kõrval, ja nüüd elan teisel pool piiri.

(«Estonia» mitte üksnes ei ole rahvusvaheline ajakiri, vaid ka tema toimetus on rahvusvaheline: olen kokku lugenud viis eri rahvust.)

Kolmandaks — toimetuse liikmetest olen mina kõige vähem Eestis käinud, kaks korda, ühtekokku viis päeva, mis ei ole õieti midagi. (Tapio ongi mulle selle pärast vihane!) Loodan siiski, et käesolevat «Vikerkaare» numbrit näen värskelt trükist tulnuna juba Tallinna lehekioskites. Tean ka ise, et peaksin sagedamini Eestis käima ja sellest rohkem rääkima; kui ma viimati sõpradele ütlesin, et sõidan Eestisse (nach Estland), hakkasid nad kiitma geisreid ja Reykjavikki (nach Island).

Ja viimaks — ma olen ainus toimetusliige, kes ei ole ülikoolis eesti keelt õppinud, sest Hamburgis ei ole ametlikku eesti keele õpetajat. Kuidas ma siis salapärasest sugulas-kultuurist kuulda sain? Kord õhtul pärast pidu jäid kolm soome-ugri üliõpilast veel isekeskis istuma. Kui vein juba pähe hakkas, võtsime vaimustusehoos vastu otsuse avada eraülikool, et teadmisi vastastikku täiendada. Mina lubasin anda ungari, Cornelius eesti keele tunde, ja kolmas isik läbi viia kaardi-

mängukursuse. Kursus jäigi pidamata, kuid keeletunnid said teoks. Ungari keele rühm oli suurem, aga eesti keele õpetus tulemusrikkam. Lisaks keeleõpetusele jutustas Cornelius oma reisidest, kirjandusest ja mõnikord tõi kohale ehtsa eestlasegi. Ta rääkis kavatsusest asutada eesti ajakiri. Cornelius innukus ja veidi hiljem ka mu oma lugemiskogemused veensid, et minagi pean tegutsema selle väga olulise, sümpaatse ja mulle veel pisut eksootilise kirjanduse heaks.

Muidu olen ma peatoimetaja asetäitja Hamburgis ja tehniline abijõud. Kirjutan «Estoniale» arvustusi ungari keelde tõlgitud eesti kirjanduse kohta ja vahel üritan ka ise eesti lühiproosat saksandada. Pärast ülikooli tahan tõlkijaks saada.

Kui Cornelius on reisis, kusagil seal põhjas, viin mina meie lapsi trükki.* Trükist tuleb ta paarkümmend kilo raskemana. Pärast paari tundi tembeldamist ja ümbri- kesse panekut läheb ta laia maailma.

JACK RUETER:

Olen sündinud härja aastal kaks päeva pärast seda, kui Kalad olid läinud üle Jääraks, kahe väiksevõitu mäestiku vahel suure fjordi ligiduses, kus leidub õige mitmekesist elustikku.

Suveõhtuti toob idatuul sinna põuast palavust, seevastu põhja poolt võib oodata mistahes sademeid. Seal sajab parajasti nii palju, et elukeskkond püsiks jahe, kuid harva lausa ladinal. Nõnda et alles Soomes õppisin ma vihmavarju kasutama.

Olin Soomes neljandat korda, kui esmakordselt kohtasin tulevase «Estonia» toimetajaid. Olin tulnud Helsingisse, et siin Soome haridusministeeriumi stipendiumi toel soome keelt õppida. «Emakeeleõpetusse» kuulub kohustuslik korras ikka ka üks lähedane sugulaskeel, antud juhul niisiis eesti keel. Alustasin eesti keelega juba teisel õppeaastal Haldur Öimu ja jätkasin Ants Järve juhendusel. Mu lähemas tutvusringis valitsenud ainulaadne õhkkond oli nagu loodud selleks, et edendada mu Eesti-huvi selle praeguse määran.

* 'paino' tähendab soome keeli nii trükki ja trükikoda kui kaalu ja kaalumist. *Toim.*

1986 kutsuti mind «Estonia» toimetusse, kus ma sest ajast saati olen rohkem või vähem kandnud hoolt ingliskeelse osa eest ja vastutanud ka Soome-materjalide puhtaks vormistamise eest. Õnneks on meil kasutada tekstitöötlemisseadmed, aga selles suhtes oleks tarvis veel suuremat koostööd Soome ja Saksa vahel.

Me kõik oleme peale eesti keele ka kauge- maid sugulaskeeli õppinud. Siin jagab meid kaheks asjaolu, et Hannu, Cornelius ja Iris pole minu teada tudeerinud saami keelt. Siiski on leidunud toimetures alati inimene, kes on suutnud ajakirjas avaldatavad lood läbi lugeda. Ometi oleme tähele pannud, et väike keeltevaru oleks soovitatav.

Olen püüdnud jälgida ka toimetuselii- kmete kõrvalharrastusi. Kõige internatsionaalsem ala tundub olevat male, millega tegeleb professionaalne asjaarmastaja Riho ja mida me teised oleme harrastanud ajaviiteks Gdanskis rongipiletite järjekorras seistes. (Sauna ja õlut ei saa pelgalt harrastusteks nimetada.)

Oma esimesed seitseteist eluaastat veetsin Ühendriikide läänerannikul Washingtoni osariigis Kenti linna lähedal. Pääsenud aasta tavalisest varem ülikooli, siirdusin vahetus- üliõpilasena Soome Järvenpääle. Seal peale olen enamiku ajast olnud kas turisti või üli- õpilasena Soomes. Olen hakanud soomes- tuma, aga seda oligi arvata.

Vahel on mul kuidagi juurtetu tunne: kellegi jaoks ei ole ma enam tõeliselt kohalik elanik. Nõnda siis püüan, nagu oskan, maksta tagasi oma võlga sellele ühiskonnale, mille ma maha jätsin, et oma mõttemaailma avardada. Üritan luua ühendust eesti- ja ingliskeelse kirjanduse vahel.

«Estonia» toimetamine annab võimaluse osaleda ühiskonnaelus, ainult uurali keelte häälikulugu tuhnides jääks see osalus napiks. Sellepärast on mu meelest arukas olla «Estonia» toimetuse liige, tahan jätkata toimetustööd õpingute kõrvalt ja ka raras nende lõpu. Eriti huvitab mind tõlketöö, kus keele- õpingud annavad praktilist kasu ja neid ei kasutata vaid empiirilise materjalina. Teistele impulsse anda võivad ka ühiskonnad, mis oma keele tõttu on tähelepanuta jäänud.

LENDLAUSED. PÜSIMÕTTED

LINNAR PRIIMÄGI
Musae impares III

Marksistliku esteetika Hegeli-orientatsioon kinnistus 1930ndate aastate algul teravas kultuuripoliitilises olukorras. Euroopas — sedamööda, kuidas XIX sajandi lõpukümneleil «tagasi Kanti juurde» siirdunud liberalistlikus vaimumaailmas süvenes «uue püsikindluse ihalus» (Mihh. Lifšits), «maailmavaatenälg» (W. Windelband) — hoogus- tusid katsed ühitada Kanti ja Hegeli põhimõt- teliselt vastandlikku filosoofiat. Hegeli filo- soofia olemuslik maailmavaatelisus muutus taas ligitõmbavaks. Selle tulemusel tekkis Eu- roopas uskanthusest nn uushegellus, mis üri- tas Hegelit lähendada Kantile, interpreetida Hegel «Kanti lõpuleviijaks» (R. Kroner), asendades tema dialektika ratsionaalse ning objektiivse põhialuse irratsionalismiga.¹

• Niisuguses vaimus ümber tehtud Hegel osutus teretulnuks ka fašismi ideoloogidele 1920/30ndatel aastatel.² Nende vastu ei saanud

¹ Algust tegi siin nn anglohegelianism. Juba 1865 ilmus Londonis James H. Stirlingi kahe- köiteline «Hegeli saladus», kus väideti, et «Hegel väljendas Fichte ja Schellingi /---/ abiga arendatult seda konkreetset universaali, mis varjatult oli olemas Kantil» (J. H. Stirling. The Secret of Hegel, I. London, 1865, lk 11). Tolle uushegelliku suuna hilisemale arengule on täpse iseloomustuse andnud H. Marcuse: «Mida hegellikumaks sõnades muutus see idealism, seda enam ta kaugenes Hegeli mõtte tegelikust vaimust.» Vrd A. C. Богомолов. Английская буржуазная философия XX века. Москва, 1973, lk 102.

² Tänapäevani täheldub suutmatust eristada neid uushegellike moonutusi Hegeli enda filosoofiast. Nii näeb R. Ruutsoo (vt «Vikerkaar» 1987, nr 3, lk 49) Hegelis sotsiaaldarvinismi, vulgaar- sotsioloogia, hungveiplinguse ja SSi esiisa. (Vt ka «Edasi» 28.III, 11.IV ja 18.IV 1987.) Sama kaast demonstreerib anglohegelianismi puhul E. Loone («Edasi» 12.V 1987; vrd ka «Eda- si» 3.VII 1987).

Meenutame, et algseks vaidlusaluseks oli Hegeli tees mõistlikkuse (*Vernünftigkeit*) ja tegelikkuse (*Wirklichkeit*) paratamatust seosest, mida R. Ruutsoo Marxile apelleerides vaidlustas «eetilise sotsialismi» platvormilt. Küsimus ei ole siin mitte niivõrd selles, et nimetatud platvorm pole mark- sismi siseprobleemina uus (nagu eelmisel korral «Vikerkaares» nr 7 märkisime, esindas seda juba II Internatsionaali päevil Vorländer), vaid selles, et R. Ruutsoo räägitu pole Marxi endaga kuigi ladusalt ühendatav. Tarvitseb näiteks tutvuda

jätta välja astumata marksistid, kes eriti pärast Leninit nägid Hegelisi just oma õpetuse allikat.³ Nõnda puhkeski filosoofi 100. surma-aastapäeva künnisel tõeline võitlus tema vaimujärgluse pärast. Esteetikal oli siin küllalt tähtis osa.

Marksistlike hegellaste põhimõttelised sei- sukohad küsimuses «kelle oma on Hegel?» võttis esmakordselt kokku Mihhail Lifšits oma kahes artiklis: «Hegeli esteetika ja dia- lektiline materialism» (1931) ning «Hegeli kirjanduspärand» (1932). Viimases neist on öeldud: «1848. aasta revolutsioon, kus saksa kodanlus minetas oma radikaalse tuhina, kuid omandas kõrge konjunktuuri, tegi spekulatiivse filosoofia ülemvalitsusele lõpu ning avas positivismi ajastu. 50ndatel aastatel kuulutasid Julian Schmidt ja Rudolf Haym Hegeli filosoofia ajaloo pärusosaks. Täie- likku hoolimatust spekulatiivse filosoofia suhtes peeti kogu järgneva viiekümne aasta jooksul hea tooni tunnuseks. Enesestmõista ei saanud mingist Hegeli kirjanduspärandi uurimisest ja süstemaatilise avaldamisest sel perioodil juttugi olla. See Engelsi sõnutsi eklektiline sandilake, mida toona õpetati Saksa ülikoolides, ei jätnud niisugustele huvidele ruumi. Lõppkokkuvõttes olid ain- sad, kes tol ajal säilitasid Hegeli parimad

kirjaga L. Kugelmannile 11. juulist 1868, kus jutt käib konkreetselt küll väärtusseadusest, kuid — nagu Marxi majandusteooria puhul ikka — paljanduvad ka üldmetodoloogilised printsiibid. Marx kirjutab: «Mõistuspärane /*das Vernünftige*/ ja looduslikult vajalik /*das Naturnotwendige*, s.t ka: looduslikult paratamatu/ paneb end maksma vaid pimesi toimiva keskmisena» (K. Marx, F. Engels. Valitud kirjad. Tallinn, 1977, lk 214). Marx rõhutab seejuures, et «mõtlemisprotsess ise /---/ on loo- duslik protsess /*ein Naturprozess*/», mis «tõeliselt tunnetava mõlemisena» osutub lõppkokkuvõttes looduslikult vajalikuks (paratamatuks) ja paneb end maksma (s.o muutub tegelikuks) paratamatu- sena (läbi pimesi toimiva keskmise). Just paratama- tuse niisuguse ennast maksma paneku teel tekib «tõeline tegelikkus /*wahre Wirklichkeit*/», mida ei tohi mingil juhul — aga just seda tegi R. Ruutsoo — segi ajada «olemasoleva tegelikkusega /*existierende Wirklichkeit*/», «võttes näivust lõplikuna /*als Letztes*/», nagu hoiatab Marx samas kirjas. («Tõelise tegelikkuse» ning «olemasoleva tegelik- kuse» eristust vt K. Marx, Fr. Engels. Werke, I. Berlin, 1961, lk 345.)

³ Vt W. I. Lenin. Über Hegelsche Dialektik. Ausgewählte Texte. Leipzig, 1986.

traditsioonid, just Marx ja Engels.»⁴ Mihh. Lifšits näitab, kuidas marksismi rajajad selles hegelluses erinesid isegi oma lähimatest võitluskaaslastest (hävitavad kirjad W. Liebknechti kohta 8. ja 10. maist 1870⁵). Hegeli kuulutamisele itaalia fašismi⁶ ja saksa natsionaalsotsialismi⁷ ideoloogiks oponeerib Mihh. Lifšits osutusega tema kujunemisteele: «Me lubame endale peatuda ühel niisugustest publikatsioonidest, mis seisab praegu Hegeli-vaidluste keskmes ja pole meil kahjuks kuigi tuntud. Jutt on noore Hegeli töödest, mida ta kirjutas XVIII sajandi viimasel, revolutsioonilisel kümnendil. Need /---/ kirjutised näitavad meile noort Hegelit kui tollase Saksamaa üht kõige järjekindlamat demokraati.»⁸ Oma artikli lõpetab Mihh. Lifšits veendumusega, et «kõik tõeliselt progressiivne Hegeli kirjanduspärandis kuulub revolutsioonilisele proletariaadile».⁹

Teiseks marksistlike filosoofide samasuunalise poleemika viljaks, mis oma kaalukuselt, nagu tunnistavad marksistid ise, on tänini ületamata, sai Georg Lukácsi monograafia «Noor Hegel». See valmis Nõukogude paguluses juba 1938. aastal, ehkki sai ilmuda alles kümme aastat hiljem. (Muide, teos on «austuses ja sõbruses» pühendatud just Mihh.

Lifšitsile.) G. Lukács astub seal vastu uushegellaste «katsese kasutada Hegeli filosoofiat ära uskantluse imperialistlik-reaktsioonilise ülesehituse huvides»¹⁰ (kinnitas ju 1920/30ndate aastate juhtivaid Hegeli-interpretate Hermann Glockner otsesõnu, et «Hegeli-küsimus on tänapäeva Saksamaal eelkõige Kanti-küsimus»). Hegelit, väidab G. Lukács seevastu, ei tule mõtestada mitte Kanti, vaid Marxi perspektiivist. «Täielikult mõistmaks Marxi mitte üksnes vahetud, vaid puhuti äärmiselt vahendatud rolli saksa mõtte arengus, on tõeline Hegeli-tundmine — nii tema suuruse kui ka tema piiride tundmine — tingimata vajalik.»¹¹

Mainime, et hilisemad marksistlikud Lukácsi-kriitikud¹² on kõnealusele käsitlusele ette heitnud «Hegeli lubamatult tugevat lähendust Marxile»¹³. Kuid põhiküsimus ei ole antud juhul selles, mil määral tohib või ei tohi lähendada Hegelit ja Marxi. Põhimõtteline küsimus on: kas üldse on alust näha Marxis Hegeli filosoofilise suuna (ja sealhulgas esteetika) jätkajat. Just viimasele tuleb — suuresti ka tänu G. Lukácsi uurimustele — vastata jaatavalt.

Nii näitas G. Lukács, analüüsides Marxi, Engelsi ja Lassalle'i «Sickingeni»-teematist kirjavahetust¹⁴, et «tegelikult pöördub Lassalle filosoofias tagasi Fichte juurde, nii nagu ta esteetikas pöördub tagasi Schilleri juurde, st ta astub objektiivse idealisti Hegeli juurest sammu tagasi subjektiivsesse idealismi, samal ajal kui Marx ja Engels nägid Fichtes ja Schilleris juba Hegeli poolt ületatud ja Hegeli poolt «pea pealt jalgade peale pööramise» lõplikult minevikku

⁴ Мих. Лифшиц. Собр. соч. в 3 тт., II. Москва, 1986, lk 117.

⁵ Engels kirjutas: «Hegeli kohta teeb see inimene järgmise märkuse: «Laiemale publikule tuntud kui kuningliku Preisi riigi-idee (!!!) avastaja (!) ning ülistaja (!!)»». — Vt K. Marx, F. Engels. Werke, XXXII. Berlin, 1965, lk 501.

⁶ Itaalias juurdus Hegeli filosoofia mõnevõrra hiljem kui mujal Euroopas, kuid püsis Itaalia ajaloolise arengu eripära tõttu kauem ja kindlamalt. Ka XIX sajandi lõpukümnendel sealses vaimuelus ülekaalu saavutanud uskantlik positivism jäi seepärast teoreetiliselt nõrgaks ja valgus suhteliselt kiiresti uushegelluse vormi. Viimase vahekorras fašistliku ideoloogiaga (eriti Crocel ja Gentile) vt nt C. A. Эфиров. Итальянская буржуазная философия XX века. Москва, 1968, lk 30—37.

⁷ Saksa natsionaalsotsialismi suhtumine Hegelisse polnud ka päris ühene. Näiteks üks selle peaideoloog Alfred Rosenberg, kes kogu uueat ajalugu käsitas riikluse ja rahvusluse idee võitluse ajaloonä, märkis: «Pärast absolutistliku kuningriikluse kokkukukkumist 1789 heitlesid demokraatlikud põhimõtted rahvuslikkuse ideega. Algul eraldatuna ja hiljem mõlemaid liikumisi tarduma panevalt /milline stiil/ kujunes uus verevõõras võimuõpetus, mis tipnes Hegeliga ja mille siis uues võltsingus — riiki ja klassivõimu samastavalt — võitis üle Karl Marx.» — A. Rosenberg. Der Mythos des 20. Jahrhunderts. München, 1942, lk 525.

⁸ Мих. Лифшиц. Собр. соч., II, lk 129.

⁹ Sealsamas, lk 139.

¹⁰ G. Lukács. Der junge Hegel und die Probleme der kapitalistischen Gesellschaft. Berlin, 1954, lk 14.

¹¹ Sealsamas, lk 8.

¹² G. Lukácsi vaadete ulatuslikum kritiseerimine sotsialismileeris algas pärast 1956. aasta Ungari-sündmusi, milles ta oli osalenud I. Nagy valitsuse ministrina. Pärast ülestõusu mahasurumist elas G. Lukács mõnda aega pagendatult Rumeenias ning avaldas sestpeale kuni surmani (1971) oma olulisemad teosed Lääne-Saksamaal. Tema renessanss seoses 100. sünniaastapäevaga (1985) on olnud küllalt tormiline. Eesti keeles ilmus sel puhul katkend tema eelmarksistlikust «Romaaniteooriast» (1914—15/1920) T. Tasa tõlkes ja P. Liase saatesõnaga (vt «Looming» 1985, nr 5, lk 675—682).

¹³ W. Förster. Georg Lukács und die klassische deutsche Philosophie. Rmt: M. Buhr, J. Lukács. Geschichtlichkeit und Aktualität. Beiträge zum Werk und Wirken von Georg Lukács. Berlin, 1987, lk 178 ja 180.

¹⁴ Vt K. Marx, F. Engels. Kunstist, I. Tallinn, 1983, lk 8—38.

luvaid kujusid. /- - / Marx ja Engels lükkasid Schilleris (ja vastavalt ka Kantis) tagasi saksa ideoloogia ühe täiesti kindla, konkreetse ajajärgu. Et sellel tagasilükkamisel on ka omad esteetika-alased küljed, on enesestmõistetav.¹⁵ Nende külgede esiletoomine (nagu näitasime eelmisel korral, vt «Vikerkaar» nr 7) kinnistaski 1930ndate aastate algul marksistliku esteetika joondumise Hegelile, mitte Kantile.

III

Heitlusega Hegeli pärast seostus Nõukogude Liidu 1930ndail aastail võitlus **vulgaarsotsioloogia** vastu. (Proletkult'i äärmused läbiteinud vene uuskanthlus oli 1920ndate aastate vältel omandanud akadeemilisema ilme «proletaarse psühhoideoloogia» nime all, mida nüüd tuntakse peamiselt kui «vulgaarsotsioloogia» või «vulgaarsotsiologismi».)

Selle mõiste sisu on nüüdisajal ähmas-
tunud.¹⁶ Mitte igasugune «ühiskondliku tead-
vuse sotsiaalse ja klassilise tingituse liht-
sustatud käsitlus» pole veel vulgaarsotsio-
loogia. Niisuguse liiga laia määratluse korral
läheks kaduma selle õpetuse oluline erisus:
tema **psühholoogiline** orienteeritus, kunsti
käsitlus ainuüksi subjektiivselt, (sotsiaal)-
psühholoogiliselt *a priori* determineeritud
nähtusena, milles ei kajastu objektiivse
tegelikkuse arengu seaduspärasused. Et
vulgaarsotsioloogia eitab objektiivse tõe
**olemasolu ja tunnistab vaid «psühholoo-
gilist» tõe**, siis on vulgaarsotsioloogiline
kujutlus kunstide ajaloost killustatud ja staa-
tiline: selle moodustavad «inimaru paigal-
seisvad surnud lahid» («ruhende tote
Fächer der Intelligenz», nagu Hegel ütles
Kanti kategooriate kohta), millesse kunstni-
kud on paratamatuse poolt mõistetud (täht)-
ajatusse vangipõlve, kandmata seejuures —
just tolle paratamatuse tõttu — vähimatki
isiklikku vastutust.

Niisuguse õpetuse olemusliku seose uus-
kantliku filosoofiaga (meenutame, et vene
uuskanthluse silmapaistvaim esindaja A. Bog-
danov oli ka vulgaarsotsioloogia juht-
teoreetik) avaski 1930ndate aastate keskel
M. Lifšits oma vulgaarsotsioloogiavastaste
artiklitega.¹⁷

¹⁵ G. Lukács. Karl Marx und Friedrich Engels als Literaturhistoriker. Berlin, 1952, lk 28.

¹⁶ Siit aspektist võib lugeja kriitiliselt üle vaadata näiteks ka mõttevahetuse «Eesti kirjandus-
uurimise elu ja olu» lõpparutelu «Keeles ja Kirjanduses» lk 321—341. Vrd ka R. Ruutso ülemalestitatud arusaama.

¹⁷ Vt Мих. Ли́фши́ц. Собр. соч., II, lk 186—292.

Vulgaarsotsioloogia mõiste ähmastumise
asjus tuleb lisada veel järgmist. Kolmandas
«Teesis Feuerbachi kohta» manifesteerib
marksism esmakordselt oma **sotsiaalpedagoog-
ilist** («kommunistliku kasvatus») põhi-
kontseptsiooni, «et just inimesed muudavad
olusid ja et kasvatajat ennast tuleb kasva-
tada». See teadusliku kommunismi aluslik
arusaam «revolutsioonilise praktika» esma-
järgulisest tähtsusest¹⁸ laienes kunsti vald-
konda suhteliselt hilja. Põhjus on mõistetav.
Kui nn kommunistlik kasvatus apelleerib
kõikides oma lülides just kasvatatava **tead-
likkusele**, siis tõelise kunsti mõju pidi, vastu-
pidi, olema **alateadlik**. Veel Engels kirjutas
1888 M. Harknessile: «Mida rohkem varja-
tuks jäävad autori vaated, seda parem kunsti-
teosele.»²⁰ Teadlikkusele rõhuvat kirjandust
nimetab Engels **tendentslikuks** ja selle puhul
torkab silma tema tõrjuv hoiak.²¹

Sedasama võib öelda ka varase Lenini
kohta, kes poliitilise **teadvuse** revolutsioonile
(töövõimulikkuse, hariduse, teaduse, distsipliini
jm vallas) vastandab kunsti **alateadliku** ning
isegi ebateadliku olemuse. Hästi ilmneb see

¹⁸ K. Marx, F. Engels. Valitud teosed kahes köites, II. Tallinn, 1960, lk 332.

¹⁹ Siinkirjutaja ei saa endale keelata üht päeva-
poliitilist kõrvalepõiget. Enne president Reagani
visiiti NSV Liitu edastas KTV oma korres-
pondentide intervjuu temaga. Presidendilt, kes ole-
vat Leninile osutades kõnelnud kommunismi
maailmavallutuskavadest, küsiti, kas ta oskab anda
ka tsitaadi täpset viidet: Kongressi Raamatukogu
töötajad olevat Lenini teosed läbi otsinud ega
olevat leidnud. Hämmastust ei tekita siin mitte
niivõrd Kongressi Raamatukogu töötajate ette-
võtlikkus, kui võrd nõukogude korrespondentide
orienteerumatus marksismi aabitsas. «Kommun-
istliku partei manifest» lõpus on selge sõnaga
öeldud, et kommunistide «eesmärgid on saavutata-
vad ainult kogu senise ühiskondliku korra vägi-
valdse kukutamisega. Värisegu võimulolevad klas-
sid Kommunistliku Revolutsiooni ees. Prole-
taarlastel pole selles midagi kaotada peale oma
ahelate. Võita on neil aga kogu maailm»
(K. Marx, F. Engels. Valitud teosed kahes
köites, I. Tallinn, 1957, lk 45). Nn maailma-
revolutsiooni-idee saatus väärriks tulevikus omaette
vaatlust, sest selle mõju Euroopa XX sajandi
ajaloole on olnud ülioluline.

²⁰ K. Marx, F. Engels. Kunstist, I, lk 5.

²¹ Just selles, marksismi klassikute traditsioonis
määratles hiljem (1932) G. Lukács kirjanduse
parteilisuse mõiste tema **tendentslikkusele** sisu-
liselt **vastanduvana**. (G. Lukács. Tendenz oder
Parteilichkeit? «Linkskurve» 1932, nr 6, eriti lk
20.) Parteilisuse niisugune käsitus on seega otse
vastupidine selle mõiste määratlusele Leninil,
kellele parteilisus tähendab nimelt **tendentslikkust**,
erapoolikust (vrd näiteks Marxi ja Engelsi filo-
soofiaalase parteilisuse iseloomustust «Materialis-
mis ja empiriokriititsmis» (1909): V. I. Lenin.
Teosed, XIV. Tallinn, 1952, lk 314).

suhtumises Gorkisse. 1917. aasta märtsis kirjutas Lenin Zürichist isegi: «Pole kahtlust, et Gorki on määratu suur kunstiline talent, kes on toonud ja toob palju kasu ülemaailmsele proletarise liikumisele. Kuid miks segab Gorki ennast poliitikasse?»²² Filosoofiasse puutuvalt oli ta veendumusel, et «kunstnik võib ammutada endale palju kasulikku igasugusest filosoofiast» (kiri Gorkile 25. veebruaril 1908).²³

Olukord muutus aga pärast bolševike võimuletulekut 1917. aasta novembris — eelkõige majanduslikult tingitud vajaduse tõttu allutada kogu vaimuelu parteilisele juhtimisele. Esimeseks sammuks kujunes siin kontrolli kehtestamine proletkultlaste üle.²⁴ Nende kongressi resolutsiooni projektis sõnastab Lenin esmakordselt marksismi-leninismi esteetika sotsiaalpedagoogilise põhimõtte, **kunsti poliitilise parteilisuse** nõude: «Tööliste ja talupoegade nõukogude vabariigis peab kogu haridustöö korraldamine — niihästi poliitilise hariduse alal üldse kui ka spetsiaalselt kunsti alal /kunsti käsibad Lenin siin niisiis poliitilise haridustöö koostisosana/ — olema kantud selle **klassisvõitluse** vaimust, mida proletariaat peab oma diktatuuri eesmärkide edukaks teostamiseks...»²⁵ Sellesama nõude laiendas Lenin ka filosoofiale ja kultuurile üldse, kehtestades kõikjal parteilise kasvatustöö monopoli. Koolivälise haridustöö esimesel ülevenemaalisel kongressil (1919) märkis ta: «Esimene puudus on selles, et on ohralt inimesi kodanliku intelligentsi hulgast, kes pahatihti võttis talupoegade ja tööliste uut moodi rajatavaid haridusasutusi kui kõige kaepärasemat tegevusvälja **oma isiklike filosoofiliste ja kultuuriliste vaimusünituste** levitamiseks...»²⁶

See, keda Lenin siin «oma isiklike vaimusünituste» levitajana eeskätt silmas pidas, oli toosama Proletkulti juhtteoreetik Bogdanov, kelle filosoofiliste vaadete vastu Lenin oli sõna võtnud juba «Materialismi ja empiriokriitismiga». Tähelepanuväärne on aga hoiaku muutus: kui 1909. aastal kõneles Lenin veel «reamarksisina» ja põhimõttel, et «filosoofia tuleb partei (frakt-

siooni) asjadest **eraldada**»²⁷, siis kümme aastat hiljem astub ta üles juba riigitüürile tõusnud partei peaideoloogina, kes pole rahul, et kultuuritöötajast riigiametnik Bogdanov tõrjub levitamast ametlikku filosoofiat. Reamarksisist ja filosoofist on uutes, proletariaadi **diktatuuri** oludes saanud poliitiline kultuuriadministraator, sest «diktatuur /---/ tähendab tingimata **demokraatia hävitamist** (või väga olulist piiramist, mis on ka üks hävitamise liike) selle klassi jaoks, kelle suhtes või kelle vastu teostatakse diktatuuri»²⁸.

Sealtpeale on marksistlik-leninlikus esteetikas kunsti sotsiaalpedagoogilist, kommunistlikku teadlikkust kasvatavat funktsiooni alatasa võimendatud. Kindla koha leidis see arusaam **sotsialistliku realismi** kontseptsioonis. Selle üks autoreid M. Gorki kinnitas: «Literaat peab /---/ oskama muljete kaosest, tunnete kirjust segadikust välja valida objektiivse, üldolulise, tüüpilise, peab oskama kõrvale heita kitsalt isikliku, subjektiivse kui ebapüsiva, pidevalt muutuva ja jäljetult mõõdaruttava. Kui ta suudab teha esimest, siis loob ta kunstipärase ja **sotsiaalselt tähtsa** teose; kui ta ei suuda teha teist, siis kirjutab ta anekdoodi, millel puudub **sotsiaalpedagoogiline** tähendus.»²⁹ Stalinliku kultuuripoliitika süvenev tendents oli «töötajate kommunistliku kasvatus» järjest ühesem seostamine kunstiloominguga.³⁰ Nii võis selle ajajärgu lõpul isegi nentida: «Viimastel aastatel vastuvõetud ÜK (b) P KK ajaloolised määrused **ideoloogiaküsimustes** andsid nõukogude kultuuritegelastele kätte relvad manduva kodanliku «kultuuri» ohtlikest ja kahjulikest mõjudest jagusaamiseks, tagasid nõukogude kirjanduse ja kunsti uue tõusu nende esmatähtsas rollis, nõukogude inimese uute, kommunistlike omaduste kasvatamisel.»³¹ Tegelikuses taandus niisugune kunstielu parteiline reglementat-

²⁷ Sealsamas, lk 289 ja 295.

Teaduslikust kommunismist. Tallinn, 1966, lk 218.

²⁹ Vt Хрестоматия по теории литературы. Москва, 1982, lk 439.

³⁰ See käis käikäes Stalini ajal käibeletulnud kujutlusega klassisvõitluse ning seega ka proletariaadi diktatuuri ägenemisest kõigil elualadel. Vt J. V. Stalin. Teosed, XI. Tallinn, 1951, lk 166—167; vrd ÜK (b) P ajalugu. Lühikursus. Tallinn, 1940, lk 307.

³¹ Краткий философский словарь. Под ред. М. Розенталя и П. Юдина. Москва, 1952, lk 200—201. Milliste kunsti filosoofiliste, esteetikaalaste absurdsusteni jõudsid need «ajaloolised määrused ideoloogiaküsimustes», sellest annab tunnistust ÜK (b) P KK otsus Muradeli ooperi «Suur Sõprus» kohta (1948) — vt «Teater. Muusika. Kino» 1988, nr 6, lk 43—45.

²² V. I. Lenin. Kirjandusest ja kunstist. Tallinn, 1964, lk 346.

²³ Sealsamas, lk 290.

²⁴ Dateerida selle protsessi algust juba Lenini artikliga «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus» (1905) on eksitus, mis tuleneb nimeetatud kirjutise pealkirja väärtõlkest. Õige oleks: «Parteiorganisatsioon ja parteiliteratuur», nagu see on vahendatud ka näiteks saksa keelde.

²⁵ V. I. Lenin. Kirjandusest ja kunstist, lk 459.

²⁶ Sealsamas, lk 394.

sioon kunstirahva ning üldse rahva pidamisele vastutusvõimetute alaealiste massiks, kes on suuteline õigesti arvama ja tegutsema vaid partei sotsiaalpedagoogilise eestkoste all. Samasuguseid meeleolusid kohtab siin-seal tänapäevani.

See kõrvalepõige kunstide võrdsuse — ebavõrdsuse küsimuse arutelust oli möödapääsmatu, eristamaks Stalini ajal nõukogude esteetika väljakujunenud kolme suurt teemaringi või seisukohta: esiteks, seisukoht selle kunstifilosoofia Hegeli-järgsusest (mille me siin seostasime Mihh. Lifšitsi ja G. Lukácsi nimega), teiseks, arusaam vulgaarsotsioloogia vääрусest (Mihh. Lifšitsi käsitluste najal), ja kolmandaks, kunsti sotsiaalpedagoogilise olemuse kontseptsioon, mis võrsus poliitiliste päevaülesannete pinnalt (Lenin, hiljem M. Gorki, A. Ždanov jt I üleliidulisel kirjanike kongressil kõnelnud). Olemuslikult seotud on neist esimene ja teine,³² mitte niivõrd teine ja kolmas, nagu ka mitte esimene ja kolmas.³³ Nende kolme teemaringi vahel ei ole paratamatut transitiivset seost.

Sellest, et «kunsti üldfilosoofilised alused» ja «kunstiulu proletariaadi diktatuuri tingimustes Venemaal» on kaks eri teemat, pole hilisemad kriitikud endale alati aru andnud ning on kippunud koos kunsti diktatuurse ettehooldamisega eitama ka Marxi esteetika olemuslikku seost Hegeli

filosoofiaga ning viimast eitades omakorda isegi taastama vulgaarsotsioloogiat (lubades küll loobuda selle kõige ilmsest äärmusest).³⁴ Mihh. Lifšits on juba 1950/60ndate aastate vahetusel diagnoosinud niisuguste Hegeli-kriitikute psühholoogiat, märkides, et eelhegellikud kunstifilosoofilised ideed «näivad praegu paljudele millegi ahvatlevana, sest et nad olid olemas juba enne isikukultuse täielikku väljaarenemist».³⁵ Niisiis seab see kriitika teoreetiliste seisukohtade õigsuse sõltuvusse nende väljendamisest või mitteväljandamisest teataval ajastul — tänapäevani küllalt sagedane loogikaviga.³⁶

Niisuguse probleemide segiajamise taga täheldub tendents taastada marksistlikus esteetikas tema sajandialguse Kanti-orientatsioon. Nõukogude Liidus on selle «tagasi Kanti juurde»-liikumise etteotsa asunud Leningradi esteetikaprofessor Moissei Kagan. Tema nimega seostuvadki nõukogude esteetikas viimaste kümnendite põhilised vaidlused Marxi kunstifilosoofiliste arusaamade ja seega marksistliku kunstiteaduse metodoloogilise põhisuunitluse üle. Mis puutub Marxi enda arusaamadesse, siis terviklik ja süsteemne ülevaade neist võimaldaks leida lahendi ka meie küsimusele kunstide võrdsusest või ebavõrdsusest tema käsituses.

Eelmisel korral vaatlesime Hegeli-järgsete, kuid Hegeli suunast loobunud esteetikute vastuseid sellele kunstide vahekorra küsimusele. Pärast käesolevat pikavõitu, kuid vältimatult sissejuhatust saame järgmisel korral ette võtta Hegeli filosoofia joont järkanud Marxi esteetikaalaste seisukohtade ja nende hilisema tõlgendamise vaatluse.

(Järgneb)

³² «Oma sotsiaalsete lätete ja vastava idee-värvingu poolest olid vulgaarmaterialismi mitmesugused voolud suguluses modernistliku esteetikaga,» märgib selle kohta Mihh. Lifšits. — Мих. Л и ф ш и ц. Собр. соч., I. Москва, 1984, lk 31.

³³ Pigem olid hegellus ja sotsiaalpedagoogika vastuolus. Humanitaarteaduste metodoloogias kõneldes meenutab G. Lukács, et «sagedased arutud seisukohavõtud Hegeli filosoofiaparandi suhtes töid, kaasa loogiliste uuringute sageli ehmatava sisuvaesuse Stalini ajal». — G. Lukács. Die Eigenart des Ästhetischen, I. Berlin u. Weimar, 1987, lk 13.

Kunstlikult raiuti siis läbi marksismi seos oma allikatega, nendib G. Lukács. «Stalini perioodil tõsteti, eriti Ždanovi poolt, esile eranditult see, mis marksismi inimõtlemise suurtest traditsioonidest lahutab. Kui seejuures oleks rõhutatud üksnes kvalitatiivset uut marksismis, nimelt hüpēt, mis lahutab tema dialektikat ta arenenuimate eelkäijate, näiteks Aristoteelse või Hegeli omast, siis võiks see olla suhteliselt õigustatud. Niisugust seisukohta võiks hinnata koguni vajalikuks ja kasulikuks, kui ta mitte — sügavalt ebadialektiliselt kombel — ei tõstaks ühekülgselt, isoleerivalt ja seepärast metafüüsiliselt marksismis esile radikaalselt uut; kui ta mitte ei jätaks seejuures tähelepanuta järjepidevuse momendi inimõtlemise arengus» (sealsamas, lk 12). — Eelmisel korral oli meil sellest ždanovlusest juttu seoses M. Kagani «Esteetika ajaloo loengutega».

³⁴ Vrd Лекции по истории эстетики, IV. Под ред. М. С. Кагана. Ленинград, 1980, lk 90—91.

³⁵ Мих. Л и ф ш и ц. Собр. соч., I, lk 31.

³⁶ Ajaloolise tõe huvides olgu öeldud, et kunsti pidamine eelkõige ümberkasvatavahendiks polnud vulgaarsotsioloogidele sugugi võõras (ehkki see — nii nagu hegellaste puhulgi — otseselt ei tulenenud nende õpetuse filosoofilisest tuumast). Siin võib näiteks meelde tuletada I. Nussinovi mõtteavaldust, et Balzaci ja Gogoli looming olevat väärtuslik eelkõige selle poolest, «milline on nende loomingu objektiivne tähendus sotsialismi võidule fašismi ja imperialismi üle». Veel tänapäeval kasutab üks peamisi Hegeli-kriitikuid M. Kagan ise niisugust «ideoloogilise klassivõitluse» üldmõistet nagu «koodanlik ilu- ja kunstikäsitlus» (M. Kagan. Esteetika algeid. Tallinn, 1970, lk 17). Kui ajalooliselt läheneda, siis oli renessansist peale enamik «ilu- ja kunstikäsitlusi» suunitlusele koodanlikud, sealhulgas niihästi Kanti metafüüsiline kui ka Hegeli dialektiline esteetika. Kas Hegeli dialektikat, mille Marx kui meetodi oma õpetusse üle võttis, tuleks järelikult käsitada

«koodanliku elemendina» tema filosoofias? — See on vaid üks küsimusi, mis teadvustavad ajaloolis-filosoofilise ja klassivõitlusliku lähenemise üksühest, automaatset ühitamatust. Põhimõtteliselt sellest samast kõneles ju ka Lenin (kirjas Gorkile 7. veebruarist 1908): «Kas võib siduda, kas peab siduma filosoofiat parteitöö suunaga?

bolševismiga? Arvan, et praegu seda teha ei või» (V. I. Lenin. Kirjandusest ja kunstist, lk 285).

Siinkohal poleks õige viitamata jätta ka sellise «kahe tõe» kontseptsiooni kriitikale marksistlike hegellaste sulest. Vt M. Лифшиц. Собр. соч., II, lk 213 ja G. Lukács. Werke, XIII. Darmstadt u. Neuwied, 1984, lk 343—420.

VAATENURK

PRIIDU BEIER Androgüüni luule

Hasso Krull. Pihlakate meri. «Eesti Raamat», Tallinn, 1988. 72 lk.

Lõpuks ometi! Lõpuks ometi on ka eesti luules üks tõeliselt andekas noor dekadent! Pool sajandit oleme teda asjatult oodanud. Senine suurim saavutus oli L. Priimäe «Sõnas» avaldatud artikkel «Dekadents, tunnetuslik konstant». Lõpuks ometi on ka nõukogude eesti kultuur asunud loojakuteele. Kuigi neid kaduviku- ja resignatsioonimeelolusid on juba «Noor-Eesti» aegadest kõrvuti pateetilise idealismiga kuulutatud. Üks tasakaalustab teist. Meenutaksin kas või Suitsu: «Näen, kuidas otsatuse öödes vangub/ maa, inimene, elu petlik tund!/ Vaim üksik vaatlemise leinas kangub// ja üle aja, ruumi tõstleb und» («Tuulemaa IV»).

Võib-olla on mu vaimustuses ka kübeke ironiat, sest siiski: miks nii hilja? Kas pole me elanud viimased 48 aastat kultuuriliselt kõige viljastavamates tingimustes, tohutus edenemises ja progressis, et nüüd tahes- tahtmata küpsemana, täisküpsuse saavutanuna kergelt kaduvikuhirmu tunda. Mis saab edasi? Nüüd on siis küsimus õhus, millele lahke vastuski olemas. Hasso Krulli manifesteerivad sõnavõtted 1987. a luuleülevaates-dialogis Märtr Väljatagaga (Eesti luule 1987: Marsyase nahk elustub! «Looming» 1988, nr 3) refereerivad kenasti Parnassi poeetide «kiretu ja kasutu» luule põhimõtteid, kohalikest meistritest Uku Masingut kaasa haarates: «Saadus on siis, et enam ei ole tähtsad sõnadesisud, vaid yldine kõlavus ja rytm.» Loomulikult paneb väiksemgi teoretiseerimine eesti luulekriitikas kaasa elama. On seda ju nii vähe, isegi kui see tuleb luuletaja enda suust. Ootasin siis luulearutelul põnevusega teravat mõtetne lahkuminekut, sest nii mõnigi prominentne positivist oli ju kohal, aga kõik taandus kuhugi leebesse kodusesse atmosfääri. Paistis,

et Krulli manifesteerimisi ei võetud tõsiselt. Tõesti, on ta ju oma teoreetilistele mõttekäikudele praktikas risti vastu rääkinud. Viimases avaldatud luuletükkis «Vikerkaares» langeb ta isegi sellisesse labasusse, et topib nina poliitikasse. Leconte de Lisle pööraks end hauas ringi, kui selliseid ridu loeks: «Seepärast pidurda mehisust, taanda ja tõrju./ Kunagi küll on aeg, ent see on vares/ ja mõistatus püüandatakse mõõgana» («Vikerkaar» 1988, nr 7). Krull hoiatab siin praegusi poliitilisi tulipäid liiga kaugele minemast! Mu jumal, milline labasus! Sest ilu saladus on ju hoopis milleski muus kui Lauluväljakule kogunenud rahvahulga käitumises. Ka oma kriitilistes artiklites pole ta alati järjekindel, kipub kiitma Betti Alverit, kel pole kiretu ja kasutu iluluulega muud ühist peale vormivirtuoslikkuse. Samas saab ebaõiglaselt ja kõigi teoreetiliste eelduste kiuste nahutada Jaak Jõerüüdi, meie kõige parnaslaslikuma prosaisti jutulooming. Jõerüüdi hoiatatakse otsesõnu: «Käesolev raamat on põigatud valele teele, jätkata samas vaimus ei tasu» («Moodsad memuaarid»: sisu versus vorm. «Keel ja Kirjandus» 1988, nr 3). Kas tõesti tahab ta olla ainuke õigel teel sammuja ja sealt kõik teised kõrvale suruda? Ilu otsides kergelt ilutsemises sattuda on ju andestatav. Jah, puhta loogikaga pole siin midagi peale hakata. Ikka reedab Krullis end luuletaja, st eba-järjekindel inimene, kellele suured abstraktsioonid vaid sümboliks või metafoorideks jäävad.

Muide, mida ma ise «kunst kunsti pärast» põhimõtetest arvan? Oli ju Louis Philippe juba väliselt veidi Leonid Brežnev'i moodi, kui nüüd sotsiaalselt tausta selgitada. Tsiteeriksin Th. Gautier'd: «... nõuda luulelt sentimentalismi — see pole see, mis on vajalik. Kiirgavad sõnad, valguse sõnad koos rütmiga ja muusikaga — vaadake, see on luule... Mis puutub meie põhimõttesse, siis on need küllalt tuttavad: me oleme uskunud kunsti autonoomiasse; kunst pole meile mitte abinõu, vaid eesmärk; iga kunstnik, kes taotleb

midagi muud peale ilu, ei ole meie silms kunstnik. . . » Vastus oleks, et suhtun ilmselt samasuguse respektiga nagu marksismi poolt püstitatud kommunismiideali. Tekkisid mõlemad teooriad enam-vähem ühel ajal ja oli ju enamik parnaslastest nooruses tulihingelised sotsialistid, st ideaaliinimesed. Tõsi küll, pettunud ideaali poliitilises võimalikkuses. Arvan, et see on tõesti ideaalne kunsti-teooria, kui leiduks vaid ideaalseid tingimusi ja ideaalseid kirjanikke selle elluviimiseks, sest olid ju teoreetikud isegi ideaalist kaugel. Nii kirjutab G. Flaubert 1871. aastal George Sandile: «Ma leian, et tulnoks saata sunnitoole kõik kommunaarid, tuleks kõiki neid veriseid hullumeelseid ahelaga ümber kaela sundida nagu lihtsaid kurjategijaid korda seadma Pariisi varemeid. Kuid see ärritaks ju h u m a a n s u s t! Örnustetakse hullude koertega, kuid unustatakse need, keda nad on hammustanud.»

Reaalelus vaevalt nii kiretud ja erapooletud suudaksime olla ja tahes-tahtmata tuuakse sest mingeid reminiscentse oma loominguks kaasa. Ilmselt on puhas kunst võimalik vaid ideaalses, päikeselises ja ülilumaanses ühiskonnas, mida mingid vastuolud ei vapusta, ühiskonnas, mida marksistlikus kõnepruugis nimetatakse kommunismiks. Nii et minu silmis on need kaks nähtust omavahel ikka seotud olnud, mis muidugi ei tähenda, et ma Flaubert'i kommunistiks peaksin. Ma räägin lihtsalt ideaalist. Ja ei häbene sugugi, et praegustes kitsastes ja ebainimlikes oludes mõnikord püha kunsti mõiste vastu patustan ja teda vahendina kasutan (kas või rahalise sissetuleku mõttes). Ükski kunstnik, kes võtab riigilt või eraisikutelt oma loomingu eest raha, pole ju enam vaba ja sõltumatu, kui see on ta elatusallikas. Makstakse ikka ainult millegi eest. Tuleb siis vähemalt teada, mille eest.

Tegin nii pika sissejuhatuse sellepärast, et midagi konkreetset peale üldiste tunnustusõnade on Hasso Krulli teise luuleraamatu «Pihlakate meri» kohta raske öelda. Aga üld-sõnaliseks ei taha jääda. Luule on juba loomult efemeersem ja eeterlikum element kui proosa ja Krull teeb teda täiesti programmiselt veelgi õhulisemaks ja udusemaks. Kahtlemata on see üks tänavuse aasta tugevamaid ja huvitavamaid kogusid. Ja huvitavaks teeb teda ikkagi eelkõige luuletaja enda androgüünne, kuigi varjata püütud isik. Kuidas ta ka ei ründaks lüürilist kangelast iseendas ega järelast igasugust sentiment, ometi on tulemus tihti vastupidine soovitule. Kõigepealt on Krull uuesti sündinud, heitnud kõrvale peiarliku Max Harnooni maski, teinud pähe surmtõsise taimetoitlase ilme ja

rändab veel vaid vabas looduses ravimtaimi, mürgijuuri ja luulamusid otsides. Muidugi oli mul veidi kahju «Mustvalge» iroonia ja absurdihuumori kaotsiminekest. Vormilistest muutustest veel niipalju, et mässuline y on teinud akadeemiliseks ü-ks ja varem domineerinud puhas vabavärs või blankvärsid peavad taanduma rangelt riimi aetud luuletuste surve all. Selles on küll näha Parnassi mõju. Aga samas peab nentima, et värsi riimiline korrastatus ei päädi sugugi suurema musikaalsusega. Vastupidi, rütm on pinguldatud ja närviline nagu surija pulss ja süüdi on selles tsesuuri ülirohke kasutamine värsi sees. Kohati on see teadlik lugeja hullutamine ja närviliseks ajamine, kohati tingitud palavikulisist puhaste riimide otsingust, millega kaasneb ka meeletu sisuline kukerpallitamine. Ime on siiski see, et autor alati jalgadele püsti jääb. Kergelt meenutab see vene metaforistide tehnikat, kuid deskriptiivne element on metafoorsest enamasti üle. Tajude, aistingute, lõhnade, värvide, vaatepiltide tulevärk ja ühel teisele hüppav tehnika välistab enamasti lõpetatud abstraktsioonide võimaluse. Kuigi puhtaks mõtteluuleks eeldusi on. Värsi muusikalised puudused korvab Krull kuhjaga kujundliku instrumenteerituse abil. Siin on ta väga rafineeritud ja peen. Kades-tamisväärselt. Mõned pärlid jäid mullegi meelde nagu: «Teelehed, valged maasikad/ nagu mullased pärlid varvaste vahel» (lk 29); «Suu hõngab kui/ küpressi jahedat varju» (lk 30). Neid näiteid võiks jätkata. Kannab ta ju kuud oma hinges, tunnistab enda kohta: «Pole ju paksunahaline. Närvikiud/ liiga õhukesed, tunnevad/ kõike korraga, heidetud obadused/ lendavad läbi, varisevad hääletult./ Sestap nii raske end väljendada» (lk 43). Võib-olla pole ka luulekogu kandvaks ideeks ilu, kuigi seda algul otsesõnu kuulutatakse («Aias, lilled ja ilu» I ja II). Peamiseks näib kujunevat kommuni-katiivne, sõnalise eneseväljenduse ja bio-loogiliste tunnete konflikt. Sõnad ei suuda väljendada seda, mida luuletaja tunneb. Siis otsitakse abi sürrealistlikust automatismist ja isegi regivärsist, proovitakse tõelist sõna-list akrobaatikat. Sekka satub ka riimi-sunnist tulnud apse: lk 12 *eied* pro *heided*, lk 13 *õlust* pro *õllest*, lk 63 *etüü* pro *etiüü* või *etüü*. Elamuslikumad tundusid mulle III ja IV tsükli tekstid. Nad jäid just piiri peale, kus luuletust koos hoidev hämar impulss hajuma hakkas, kuid ometi ei hajunud. See oli nagu lumehelveste sulamisesgagi. V tsükkel oli juba taganemine ja kergemini omastatav, kuigi ka tühijooksu oli nüüd silmaga nähtavalt sees.

Mida lõpuks lisada? Krull ise on mind oma viitega juhtinud O. Wilde'i «Dorian Gray portree» juurde, mille peategelasega ta end mõnikord samastama on kippunud: «Kui ilusad need salmid olid! Neid lugedes tundus, nagu liugleksid ise mööda rohelisti veeteid läbi heleroosa pärlendava linna, istudes hõbedase nina ja lehivate eesriietega mustas gondlis. Juba üksnes värsiread näisid talle nagu sirged türkiissinised jooned, mis saadavad sind, kui sõidad välja Lido poole. Ootamatud värvisähhvatused tuletasid meelde opaali- ja iirisekarva keeltega linde, kes lendlevad kõrge kärjelise kellatorni ümber või jalutavad üle va graatsiaga läbi hämarate tolmunud võlvialuste. Poolsuletud silmil pikutades kordas ta ikka ja jälle:

*«Devant une façade rose,
Sur le marbre d'un escalier.»*

Neis kahes reas on ilmselt peidus Hasso Krulli järgmine metamorfoos: Théophile Gautier.

JÜRI LUIK Katarsis

Tõnu Õnnepalu. Ithaka.
«Eesti Raamat», Tallinn, 1988. 84 lk.

Nakitsejad? Pisut humoristlikult, pisut irooniliselt kõlav nimi, mis hõlmab Tartu argoos mõningaid Tartu NAKi liikmeid, aga sobib ehk tabama ka üldisemaid tendentse noores luules. Pisike kirjandus, kus nakitsetakse kultuuripirukat, pakkumata omapoolset. Nakitsejaid iseloomustab eelkõige läbitunnemata suurte ideede kõmistamine, või vastupidi — langemine olmeluulesse, oma luulekeele puudumine ja plagiaatide harrastamine. Kes vähegi sellest patust priid, nendega on arvustajad hellitlevalt püüdnud eesti kultuuripilti elavdada, ehes neist kas oma põlvkonna valulise lauliku (Beier) või aadelliku esteedi (Harnoon/Krull). Kuid Tõnu Õnnepalu tõuseb oma lihtsuses niivõrd ilmselt kogu põlvkonnast esile, et igasugused kirjanduskriitilised konstruktsioonid osutuvad siin üleliigseks. Õnnepalu on juba oma teises kogus jõudnud sellisele tasemele, kus otsitakse vastust mingile *algküsimusele*, mis on olulisem meie enda poolt loodud pseudomaailmas ringlevatest küsimustest ja probleemidest.

Õnnepalu seos eksistentsialismiga on vaieldamatult intrigeeriv mõtlemisaine. Liig vähe skeptik tundub ta olevat, et kasutada negatiivset võõrandamist. Aga kindel sarnasus on siiski olemas: usk, et eksistentsi olemus

meie igapäevaselt vaatepunktilt kätte ei paista. Sellest ka Eesti tingimustes lausa programmiline eemaldumine reaalsusest (ma mõtlen ajaloolist ja poliitilist reaalsust), sukeldumine tundmatusse, täpsemalt küll unustatud Looduse Ilma.

Looduse Ilmas pole ei isikuid ega ideid, loodus on kõige olemasoleva algpõhjus ja seletub läbi iseenda, ei kanna allegooriat, vaid ongi ainus eksisteeriv reaalsus, kogu mõeldav liikumine toimub temas endas.

Õnnepalu loodus ei ole naturalistlik. Ta on estetiseeritud sellise määrani, et me pidevalt tunnetame ilu, ülevuse kohalolekut. Niimoodi pakub Õnnepalu meile oma maailma, oma Ithakat, külma ja karget, tänu sellele puhast ja rüvetamatut. Me tajume selle pakkumise manifestiivsust. See pole osutus, et olemasolev on absurdne, vaid alternatiiv, kus läbi looduse jõume igavikku, mida kannab iga puu, iga meri.

Eesti looduslühikast on raske leida eksotikat. Me tunneme rohtu ja tormi, millest kirjutavad Liiv, Enno ja Suits, me näeme loodust nende viisi ja armastame neid tuttavate nägemuste pärast. Sellist loodust, nagu pakub Õnnepalu, me ei tunne. Õieti tunneme, aga ei tunne ära. Sest valgus langeb teisiti, on üllatavalt kirkad värvid, mis mõjuvad tajudele nagu mõni impressionistlik maal.

Õnnepalu luuletustes ei ole looduse stihiat. Liikuv on mõte, põhiliselt valgusena, mis satub konflikti pimedusega. Sellest tekib omaladne filmilikkus, kus värsid ei kasva välja teineteisest, vaid on kõik omaette kaadrid, mida eristab valgusrežiin ja mille koosmõjust tekibki luuletus.

Pettuma peavad need, kes looduse usku, kes otsivad Õnnepalust alasti biologismi, sest «Ithaka» on täis surma ja hääbumist, mida looduses teatavasti puhtal kujul ei esine. Pettuma peavad ka humanistid, sest enamik inimesi esineb raamatus laiba kujul.

Meie ees on hoopis omapärane, samaanlik luule. Me võime kiita Õnnepalu sõnatäpsust, mis on tõesti tähelepanuväärne. Kuid see pole napp ja karske eesti luule, kus sõna mõttelist erikaalu püütakse ajada võimalikult suureks. Pigem mõjuvad Õnnepalu sõnad ärritajatena, et inimest mingisse seisundisse, transsi viia.

Pimedusest paiskub välja

*kõige imelikumaid ja kaunimaid olendeid
süüdjate pärlmutterjate sametpruunide
tiibadega ööliblikaid
õrnu tundlaid ja jalgu sädelevaid soomuseid
pudeneb lambi alla paberile*

Nii ma luuletan ööst

Seisundiluule — see mõiste näib sobivat. Väliselt staatiline, kirjeldav, sisimas ründav. Ühtlaselt loitsiv, ilma järskude tõetunnetushetkedeta, mis nii tavalised Eestimaa värssides. Vaba välisest pateetikast, väga subjektiivne, egotsentriline.

Eriti spetsiifiline on Önnepalu kujundisüsteem, mis pole üles ehitatud mõistuslikule või ka emotsionaalsele paradoksile, ta on iseseisev ekstrakt loodusest, ei kutsu end lahti mõtestama, vaid ainult neelama kui pühasõna, puudutades keeli meie animistlikus usutraditsioonis. Seetõttu võib Önnepalu pidada rahvuslikuks luuletajaks, küll mitte eestilikus, vaid pigem läänemeresoomelikus tähenduses.

Seisundiluulet tunneb vormist. Me ei taju Önnepalu luuletuste struktuuri, need on terviklikud nagu veepiisad või mäekristallid, mille ehitus on inimsilmale märkamatu. Sedasama võib öelda terve kogu kohta. «Ithaka» koosneks nagu ühest terviklikust luuletusest, looduse ringkäigust, mis kordub igas luuletuses eraldi. Üldmuljet ei riku ka lisatud tõlked: Frenaud sobib vähem (kannab enesenäitamise hõngu), Coleridge oma järve-

lik romantismis rohkem, ehk võib Önnepalugi mingiks neoromantikuks pidada. Harrastab ju Önnepalu romantikutele nii omast tegelikkuse väljavenitamise võtet, kasutades kirkaid, puhtaid, majesteetlikke kujutisi. Erinevaid tundetoone pidi saavad siin sugulasteks religioosne tekst ja romantism, aga ka näiteks grotesk. Romantismile vihjab ka loobumine loodusest kui *nature*'st (eespool nimetatud looduse estetiseerimine).

Niisiis «Ithaka», kunstnike ja filosoofide «Utopia», pole Önnepalu jaoks mitte eskapism ega uue elu ehitamine, vaid mingi põhjamine nirvaana.

Raamatul on muidugi ka teine, väline plaan. Raamat kui kultuurimärk. Me teame, et Insula Deserta all mõeldakse Hiiumaad, kuid raamatu stiil, härrasmehelik jahe elegants teevad sellest euroopaliku raamatu, vihjetega vanadele kultuurmaadele läbi Frenaud' ja Coleridge'i, surnud keelte, Albert Camus' ja muu butafooria. Ka Önnepalu loodus on kultuurne nagu pargis või iluaias, kus kõnnime kogenud bioloogist juhitud.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mart Kalm, Veiko Lõhmus, Mihkel Mutt, Rein Raud, Toivo Sikk, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

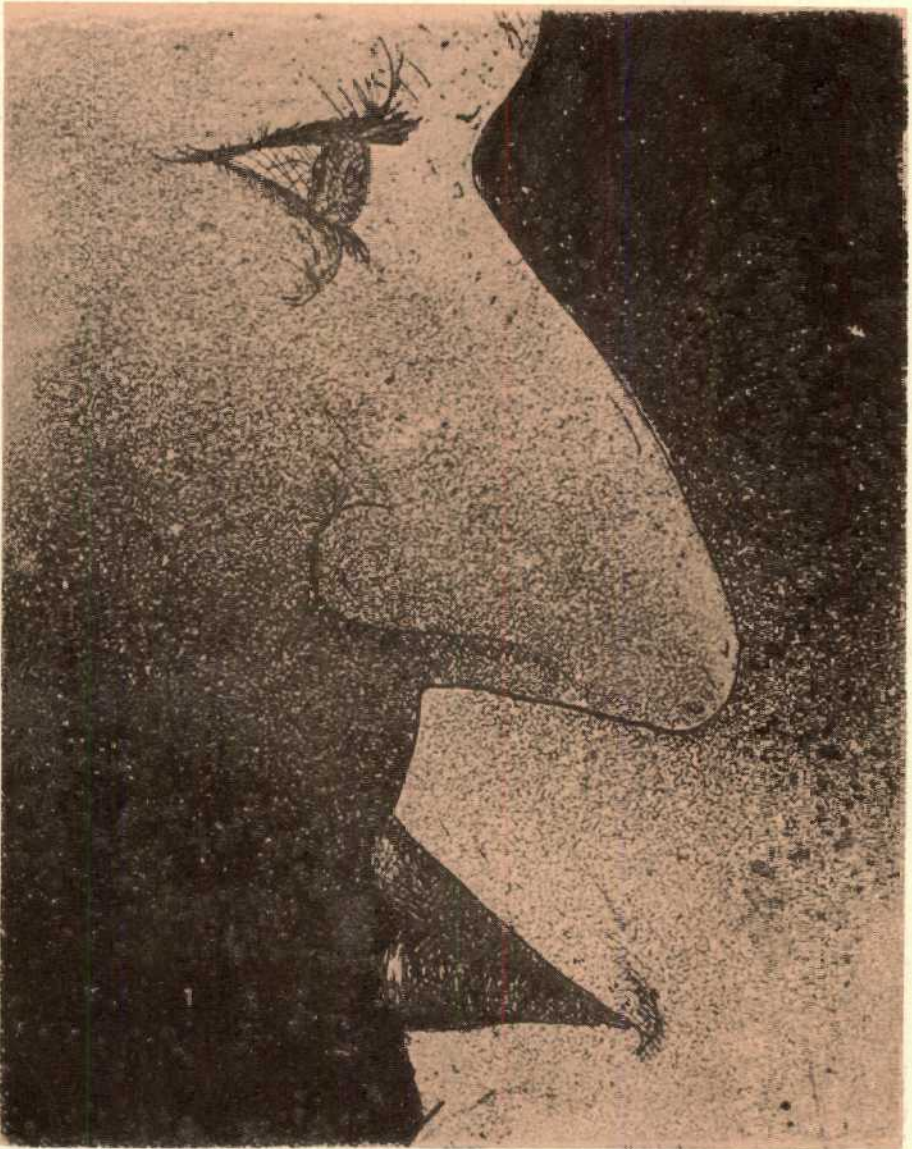
Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus
Märt Väljataga 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Jüri Luik**
60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus teisisp reedeni k 13—15 tel 34 814).
Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58.
Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma**
60 18 58. Tehniline toimetaja **Katrin Mürk** 60 18 58. Korrektor **Tiiu Sang**
60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik**
44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 04. 08. 1988. Trükkida antud 05. 09. 1988. Ofsetpaber 70×100/6. Formaadile 60×90 kohaldatud tingtrükipoognaid 7,8. Arvestuspoognaid 10,74. MB-00043. Tellimuse nr. 3194. EKP Keskkomitee Kirjastuse trükikoda, Tallinn, Pärnu mnt 67-a, Trükiary. 36 000. Адрес редакции: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 10, октябрь 1988. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245